

**НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ**

КРАЄЗНАВЧИЙ ВІСНИК КІРОВОГРАДЩИНИ

Випуск III

**Кіровоград
Центрально-Українське видавництво
2009**

ББК 26.890 (4 УКР - 4 КІР) Я 54
УДК 908 (477)
К 78

Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. / Випуск III. –
Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2009. - 206 с.

Черговий випуск «Краєзнавчого вісника Кіровоградщини» традиційно містить низку цікавих досліджень краєзнавців області. Зокрема, це публікації “Из прошлого...” (підготовлена К. Шляховим) та “Вятський засланець” (підготовлена В.Шкодою), інформації про археологічні знахідки, про другі “Куценківські читання”. Зацікавлять читача також хроніка культурно-мистецьких подій краю.

Редакційна рада:

Бабенко О.О.

Гайда Л.А.

Григор'єва Т.А.

Долгих М.В.

Тупчієнко М.П.

Шляховий К.В. (голова редакційної ради)

Янчуков С.М. (відповідальний редактор).

Рецензенти:

Л.С. Тупчієнко, кандидат історичних наук, професор (м.Київ);

Н.І. Біденко, кандидат історичних наук, доцент (м. Кіровоград).

ISBN 978-966-1588-32-4

© Ідея проєкту: Шляховий К.В., Гайда Л.А., Григор'єва Т.А., 2006
© Художнє оформлення. Шляховий К.В., Висоцька С.О., 2009
© Оригінал-макет. Центрально-Українське видавництво, 2009

ЗМІСТ

ЧАСТИНА І. СПАДЩИНА

Из прошлого города Елисаветграда и его бывшей провинции.....	6
<i>Шляховий К.В.</i>	
З минулого.....	29

ЧАСТИНА ІІ. DOKUMENTUM

<i>Долгих М.В.</i>	
Діяльність С.О. Пузенкіна в контексті музичної культури Єлисаветградщини ХХ ст.	38
<i>Грицайова З.М.</i>	
Книга шлюбних опитів єдиновірської Покровської церкви м. Єлисаветграда.....	50

ЧАСТИНА ІІІ. MEMORIA

<i>Шкода В.Є.</i>	
Розділ з нарису-есе «Жив такий лікар»	
Вятський засланець.....	68
<i>Чумаченко А.М.</i>	
Окремі факти з життя моєї матері – Домніки Олімпіївни Пашкевич-Чумаченко (1898-1956).....	82

ЧАСТИНА ІV. EXPEDITIO

<i>Собчук В.В., Шульженко В.В.</i>	
Трипільське поселення-гігант Небелівка на Кіровоградщині.....	86

ЧАСТИНА V. CONFERENTIA

<i>Білошапка В.В.</i>	
З історії краєзнавчих досліджень в Олександрівському районі наприкінці 1940-х – на початку 1970-х років.....	98
<i>Богульський А.А.</i>	
З досвіду роботи над томом “Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область”.....	109

<i>Козут В.Я.</i>	
“Я люблю Вас, люди!” (Життєвий і творчий шлях І.П. Оліфіренка).....	117
<i>Надсєждін А.М.</i>	
Народні мотиви в образотворчому мистецтві Кіровоградщини кінця 1960-х – початку 1970-х рр.	124
<i>Петренко І.Д.</i>	
Фізичний та моральний терор більшовицької влади щодо селян Кіровоградщини під час здійснення «політики колективізації та ліквідації куркульства як класу»	130
<i>Рєвва Т.М.</i>	
Письменник, громадський діяч Володимир Гаранін.....	141
<i>Рибалко П.П.</i>	
Федір Сарана – бібліограф Юрія Яновського.....	146
<i>Чорний О.В.</i>	
Село Красносілля в роки Другої світової війни (1939-1945).....	156
<i>Шєвченко С.І.</i>	
Україніка краю у книгах Леоніда Куценка (1990-і рр.).....	172

ЧАСТИНА VI. CHRONIKA

<i>Бабєнко О.О., Гайда Л.А.</i>	
Хроніка найвизначніших подій культурно-мистецького життя Кіровоградщини за 2008 рік.....	178

ЧАСТИНА І
СПАДЩИНА

ИЗ ПРОШЛАГО ГОРОДА ЕЛИСАВЕТГРАДА И ЕГО БЫВШЕЙ ПРОВИНЦИИ

(Историческая справка)*

В числе населенных пунктов нынешней Херсонской губернии, имеющих свое особенное историческое значение, одно из первых мест по справедливости занимает г. Елисаветград, или по местному говору, просто, Елисавет. Хотя история нашего черноморского северного края, со времени окончательного присоединения его к территории русского государства, началом своим считает не далекое прошлое, тем не менее по характеру своего склада она полна интереса и привлекает к себе особенное внимание. Свидетель событий из истории многочисленных народов глубокой древности то как промежуточный пункт их движений из Азии, то как постоянное местожительство остановившихся здесь иноземцев, край этот сохранил в наследие новым своим обитателям характерные памятники из жизни древнего человека, часто совсем чуждаго культуре и образованности. Для русской же истории быть этого края дорога и интересна по иным более частным соображениям. Не здесь ли пролегал путь в древнюю Византию из Руси, к источнику нашего начального просвещения? Не здесь ли в наибольшем напряжении духа и плоти протекли первые века отечественной истории в кровавых столкновениях с полудикими народами? Не здесь ли до самой Тмутаракани отдавались удары братских мечей в годы наших княжеских междоусобных войн?... Это было в древности. Не мало интересного и поучительного черпаем мы из времен более поздних. Тут за порогами Днепра свила свое гнездо знаменитая Запорожская сечь – своего рода рыцарство нашего племени, тут не один раз мерились мы силами

*) При составлении нашей заметки мы пользовались главным образом историческим материалом и обработкою его в статьях журнала «Кіевская Старина».

с неприятелем из-за Черного моря, тут же, наконец, закруглили мы наши южные границы пределами материка.

Естественно, что на всем протяжении стольких веков в истории интересующей нас страны должны сохраниться многочисленные признаки, определяющие характер жизни здесь пребывавших народов. Но история эта не может представлять собою последовательного развития чего-либо цельного и единого, так как в пестрой смене народов замечается здесь постоянное стремление к поглощению одной народности другою. Исподоволь вступающая сюда цивилизация мало-помалу создавала новые условия жизни, которые по естественному закону должны были необходимо побороть неустойчивые и органически несвязанные формы страны. Цивилизация шла сюда с севера отчасти путем завоеваний, отчасти путем мирной и свободной колонизации. С годами второй половины царствования императрицы Елисаветы Петровны совпадает важное событие на юге России – переселение сюда Сербов из Австро-Венгрии. Этим событием должно отметить новейшую фазу в истории интересующего нас края, когда воздвигнута была здесь важнейшая в то время крепость св. Елисаветы.

Правительственная деятельность двух государынь на русском престоле Елисаветы Петровны и Екатерины II-й определяет характер быта и административного устройства здешних поселений, при чем однако должно заметить, что в направлении этой деятельности по отношению к краю замечается большое различие, а в некоторых случаях совершенно обратные течения. На этих двух моментах в истории Навороссии мы и остановимся главным образом в нашем очерке.

К югу от Слободской Украины, за пограничной ее линией, расположилось громадное пространство степей до самого берега Черного моря. С небольшим полтора-два столетия тому назад страна эта представляла еще собой мало населенную открытую площадь полей с богатой, почти девственной природой. Это та природа, может быть дикая, но могучая и красивая, которая так художественно отразилась в описаниях Гоголя в его знаменитом «Тарасе Бульбе». Мирная земледельческая оседлость встречала здесь не мало препятствий со стороны южных соседних народов,

постоянно угрожавших населению варварскими набегами и опустошениями. Буджакские и Крымские татары, а рядом с ними Ногайцы, занявшие понизовья больших рек, страшны были внезапностью своих нападений; предавая в ненасытном грабеже своем огню все то, что не могли захватить с собою, они служили коренным препятствием развитию здесь оседлости. Только одно Запорожье, выставлявшее на защиту церкви и вольности своих доблестных сынов, являлось крепким оплотом страны от беспокойных грабителей и стало естественным защитником новых поселенцев, прибывавших сюда из русских и не русских владений.

Старинные враги иноверных им Турок и Крымских ханов, запорожские казаки, отставшие на время от России, как участники в деле Мазепы при Петре I, снова в царствование Анны Ивановны в 1734 году возвратились в русское подданство и стали на страже русскому неприятелю между Бугом и Днепром. Природа в широком просторе своем не представляла здесь надежных мест защиты; ширина рек не преграждала прямой дороги неприятелю, давно уже изловчившемуся пренебрегать препятствиями такого рода; жилища же были слишком просты и легки. И прав был по-своему здешний житель, когда говорил: «Не тратить же на избу работу и деньги, и без того будет она снесена татарским набегом». И примиренный с необходимостью, он оставался в своем соломенном жилище, мало заботясь о его долговечности и устойчивости. Сами Запорожцы не умели брать укрепленных мест во время своих походов; местом боя они избирали открытое поле, любимым оружием холодную саблю; тем не менее существовали и у них известные меры предосторожности на случай вторжения врага.

Интересны между прочим следующие оборонительные меры, которыми они пользовались как предупреждение для населения в виду вражеских набегов. Эти способы предупреждения с одной стороны рисуют яркую картину нравов соседей-врагов, а с другой действительно тревожное положение жителей этого края. По левую сторону Днепра, по реке Конския Воды устроены были редуты и фигуры^{*)}. Первые представляли собою заездные дворы,

^{*)} См. Историю Новой Сичи Скальковского, т. 1.

разстоянием один от другого на 10, 20 и на 3 верст, смотря по положению открытых, или закрытых мест, так чтобы один был непременно в виду другого. Строения эти были пространны, широки, покрыты тесом или камышем, обведены рвом и деревянным забором, и имели конюшню для приезжих. Здесь малороссийския и запорожские казаки жили всегда безотлучно до 50 человек для содержания пикетов и разъездов. От каждого редута, на 1/2 и не ближе 1/4 версты строились фигуры, то же что маяки из пустых осмоленных бочек, поставленных пирамидально и обвязанных смоляными канатами; вверху укреплялась перекладина, через которую висел до земли канат, имевший на одном конце связку пакли, вываренной в селитре. От редутов к фигурам отряжались по два и по три часовых; каждый вооружен был мушкетом, ратищем (копьем), саблею и четырьмя пистолетами. В разъезды отряжалось от пяти до десяти и более казаков, которые ездили от редута до редута для содержания сообщений, а иногда и в степи, где зрели жатва и покос, до самой границы, для выслеживания неприятеля. Завидев его, они извещали редуты, откуда есаул скакал с казаками к фигуре, вздергивал зажженную паклю на верх, и фигура загоралась; в то же время зажигались и другия фигуры. Тогда жители уходили из окрестностей в слободы, спасая скот и жизнь свою. А потом и все полки запорожские, стоящие по паланкам, собирались в одно место сразиться с неприятелем, который или начинал свой грабеж, или уходил в другую сторону, оставляя за собою пламя пожара на подожженной им степи.

Но заселение края начинает мало-помалу оттеснять кочевников и противопоставлять им силу, которая основалась на крепкой и правильной оседлости приходящих сюда поселенцев.

Важнейшим событием в истории колонизации этого края к северу от Запорожья должно назвать переселение сюда из Австрии Сербов, которые заняли здесь пространство от Ингула до праваго берега Донца и образовали две больших провинции, получивших свои названия от имени народности своих основателей: к западу Новую Сербию и к северу Славяно-Сербию. Примечательнейшими пунктами в обеих Сербиях были: в первой вновь основанная

крепость св. Елисаветы, нынешний Елисаветград, а во второй раньше существовавший город Бахмут.

С основанием свято-Елисаветинской крепости связывается как правительственное распоряжение, так и деятельность и заботы иностранных переселенцев и прежде всего полковника (в отставке) австрийской службы, родом серба, Ивана Хорвата Одкуртича (Horvath de Kurticz), перешедшего в русское подданство.

Вслед за Хорватом переселился в Россию другой серб полковник Иван Шевич с Райко Прерадовичем. Хорват и Шевич по праву должны именоваться основателями наших военно-земледельческих поселений в южной России. Из них первый поселяется вдоль берегов Выси и Арклея, а второй вместе с Прерадовичем по левой Днепровской степи до праваго берега севернаго Донца.

В 1750 году русский носол в Вене доложил Императрице Елисавете Петровне о заявленном ему желании Хорвата переселиться с сербскою колониєю в Россию на вечныя времена. На другой год последовал рескрипт Императрицы, в котором Государыня выражала свое согласие на принятие Хорвата в российское подданство и на переезжение его в Империю. Хорват сначала прибыл в Киев, откуда перешел со своими сербами в отведенныя ему земли от фортеции Каменки вдоль польской границы по соседству с Запорожской сечью. Не спрашивая себе никаких особых привилегий, он желал только получить дозволение на свободную торговлю внутри России и право свободных поездок по торговым делам в Польшу, Крым и Молдавию. Указом от 29 Декабря 1751 года генерал-майору Глебову было поручено водворить переселенцев в названных землях и построить здесь на Ингуле крепость. Заселенный край должен получить название Новой Сербии. Впоследствии, в 1754 году в память этого события была выбита медаль с надписью *Nova Serbia constituta*.

С течением времени сюда же в сербския колонии приходили переселенцы и из других местностей, так что уже в первое время у Хорвата составилось четыре полка: один гусарский – Хорватов полк, один пехотный – пандурский, состоящие из сербов и сверх того два других гусарских – македонский из греков и болгарский

из болгар. Затем сюда прибывали Венгры, Молдаване, Валахи и др. Существующия здесь и в настоящее время фамилии различных национальностей свидетельствуют о племенном разнообразии начального заселения края.

Укрепление Елисаветинской крепости было произведено пушками, оставшимися от морской артиллерии времен Петра Первого и Анны Ивановны; тогда был укреплен и Новоархангельск и построен Новомиргород.

Служба Хорвата достойно вознаграждалась русским правительством: на восьмой год своего пребывания в России он был произведен в генералы. Но положение его совершенно изменяется в царствование Императрицы Екатерины II-й; он был «отрешен от командования и отдан под надежный присмотр» по словам письма Императрицы. Есть основание думать, что Хорват, узнав о перевороте, совершившемся в Петербурге при воцарении Екатерины, объявил себя с своими сербскими дружинами сторонником Императора Петра III. Действиям Хорвата придали важное значение, тем более что на юге опасались движения Крымского хана. К тому же присоединились новыя компрометирующия Хорвата в глазах русского правительства основания: в Петербург стали поступать на него жалобы. Все это вызвало со стороны Императрицы следующее письмо в форме указа на имя генерал-аншефа и генерал-губернатора Киевского Глебова: «Хотя в присутствии Нашем, говорилось в письме, повелели мы к Вам отправить из Сената Наш указ, чтобы Вы произвели следствие над Хорватом для удобства в самой Новой Сербии и что по тому будет происходить рапортовали бы в Наш сенат: однакож в дополнение того Мы всемилостивейше полагая надежду, что вы поступите в сем деле по известному Нам вашему добросовестию с таким безпристрастием, какового Мы всегда от Вас надеемся, повелеваем: не взирая ни на какое лицепритие, ниже угаждая кому-либо, но единственно наблюдая правду сухую и Наш особый в сем деле интерес, оное следствие так произвести и окончить, чтоб Нам после сего не оставалось, как с твердым удостоверением дать последнюю конфирмацию, в чем Мы на Вас и благонадежны. А для лучшего и скорейшаго Нам обо всем

сведомства, повелеваем Вам присылать к Нам особливые такие же рапорты, каковые от Вас отправляемы будут в Сенат, и чтоб его, Хорвата при самом начале дела, так как уже отрешенного от команды, содержать под надежным присмотром, дабы как он никуда не скрылся, так и обиженные, без устрашения и робости, а паче без чаяния будущего какового либо от него отомщения, могли за обиды свои приносить жалобы.

Пожалуй поступайте во всем как я от Вашей мне известная честность ожидаю, и присмотрите давайте Хорвату такие, которые его без нужда не обижали бы*).

Что постигло Хорвата после наряженного над ним следствия – с точностью неизвестно, но говорят, что он был сослан в Сибирь, откуда впрочем возвращен самою же Императрицею Екатериною. Скончался он в 1780 году.

Иван Георгиевич Шевич шел в Россию по следам, проложенным Хорватом. Предки его владельцы поместий в Герцоговине – принадлежали к древней фамилии. Дед его в 1690 году поселился со своим семейством в Венгрии, сам же Иван Георгиевич в 1753 году, оставивши службу в войсках Марии Терезии, перешел в русское подданство и получил для своей оседлости земли к Востоку и по соседству с землями Хорвата до праваго берега Северного Донца. Местность эта получила название Славяно-Сербии. Дело Шевича, как мы сказали выше, во всем разделял сослуживец его по армии Марии Терезии полковник Райко Прерадович, который стал в России родоначальником известной фамилии Депрерадовичей. Из них особенно прославился Николай Иванович, участник французской кампании до ее окончания.

Подобно тому как в Новой Сербии, так и в этой провинции были свои укрепления; таковы раньше существовавшие Бахмут и Белевская крепость на реке Берестовой (впоследствии Константиноград), в которую потом и было перенесено главное управление местностью. В 1759 году Шевич, произведенный в генерал-майоры, был назначен начальником Славяно-Сербии под

[*] См. «Осьмнадц. векъ» П.Бартенева]. 1762 года Июля дня» (числа не обозначено). Приписка от слова «пожалуй...» сделана собственною рукою Императрицы.

непосредственным наблюдением над краем генерал-фельдцеймейстера.

Так образовались два больших поселения, составленных иноземными колонизаторами к югу от украинских пределов. Военные силы поселенцев к концу пятидесятих годов представляли собой значительную армию, доходившую до 25 тысяч человек.

Должно заметить, что южнорусские земли в царствование Елисаветы Петровны пользовались заметным покровительством Императрицы. Мы уже говорили о даровании прав Хорвату и пришедшим с ним сербам на свободную торговлю, указали на те награды, которые были сделаны лично Хорвату и Шевичу, поступившим на русскую службу. Равным образом пользовались привилегиями и Запорожье, которое было утверждено «на особливейших нравах и вольностях, не в пример пришлых казацких войск, ибо оно, отбившись от Короны польской, обще с Малороссией, добровольно под веероссийский престол з своими собственными землями перешло». Так говорилось в записке, писанной запорожским депутатом «в комиссию о сочинении проекта нового уложения» (1768). В 1787 году запорожцам увеличено было жалованье, как деньгами так и провиантом. Милостями Государыни, к слову сказать, в не меньшей степени пользовалась и Малороссия. Улучшенное положение края было тем более заметно, что возмутительное властвование Бирона, брат которого имел местопребывание в г. Стародубе, свежо еще было в памяти населения. Рассказывают, что Елисавета Петровна в дни своего посещения Киева сказала: «Возьми меня Боже так в царствии небесном, как я люблю сей благонравный и незлобивый народ». Возстановление гетманского достоинства в лице графа Кирилла Разумовского довершило привилегии Малороссии.

С другой стороны – великорусское население относилось к Малороссии чрезвычайно недружелюбно, если не прямо враждебно.

«В 1753 году, – говорит Костомаров, – в народе распространился слух, что Разумовские ненавидят Великого Князя, делают ему вред посредством волшебников, призываемых из Малороссии, которая почему-то во всей России считалась краем всяких

волшебств». Поступали даже дела в тайную канцелярию по поводу выражаемых неудовольствий на пристрастное будто бы отношение Императрицы к Малороссии. Таково дело поручика Зимнинского, обвинявшегося за то, что он порицал Елисавету Петровну за пристрастие ея к Малороссиянам.

Сделанные нами указания важны в том отношении, что они отчасти характеризуют положение южного русского края в царствование Елисаветы, а также потому, что в годы царствования Екатерины II-й положение страны в политическом и административном устройстве значительно изменяется, подвергаясь резким и коренным преобразованиям. Оставляя в стороне Славяно-Сербию, мы обратим внимание только на западную сербскую провинцию. Пространство, занятое Новой Сербией, можно определить следующими общими границами: провинция расположилась по рекам Тясмину, Большой Выси, Синюхе и по верхним течениям Ингула и Ингульца; соприкасалась с Запорожьем и вообще занимала местности из района теперешних Елисаветградского и Александрийского уездов Херсонской губернии; в пределы ея вошли небольшие возвышения, на севере лесные пространства, а на юге открытая степь. Плодородие здешней почвы, как и всего черноморского южного пространства, отличалось обилием жатвы; но должно заметить, что годы урожаев не редко менялись здесь годами решительного голода. Так в небольшой хронологической заметке из сулиминского архива мы находим следующие печальные сведения: «1697 – голодный рок; 1748 – преважный от саранчи, а местами и за неурожаем начался голод действительно 3 лета, что лободу, гнилое дерево и прочее необычное в пищу употребляли. Следующий 1749 год – превеликий голод» Бедствия сельского хозяйства увеличивались другими тяжкими несчастьями, как например, падежом скота, заразными болезнями; в 1744 году «несказаной падеж товару (скота) моровым поветрием начался с весни по Украине, в 1745 году падеж скота продолжался. Для сбережения от того падежу вреда, собаки все без остатка вибиты, по сенатскому указу, по всей России, где падеж был». Отмеченные годы указывают, что сельские бедствия тяготели над населением не задолго до прихода в Россию Сербов,

хотя относились они главным образом к Слободской Украине. Но соседние неурожаи должны были необходимо оказывать влияние и на местность, занятую потом Новой Сербией; тем более что земля эта не представляла собой особенно большой государственной территории, с различными интересами народной жизни. Мы только указываем на то, что соседняя с Украиной местность с общими климатическими условиями могла подвергаться одинаковым бедствиям. Известно, что город Елисаветград в истории своей пережил не одно испытание, таковы голод, чума, а к этим несчастьям присоединялись иногда и татарские всеокрушающие набеги. Но укрепленная позиция имела свое важное значение, город развивался и не раз служил местом убежища для преследуемых неприятельскими нашествиями. Развитие города шло быстро. Если Элизе Реклю в «Всеобщей Географии», делая описание города в его нынешнем положении и польстил Елисаветграду, то в его словах есть большая доля справедливости. Французский ученый о нашем городе записал следующие строки: «Елисаветград развился с чисто американской быстротой. Удивляешься, видя эти громады домов, возникающих как бы по волшебству среди степи». Очевидно иностранный географ из своего «далека» преувеличил значение и быстроту возрастания Елисаветграда, как преувеличил он и значение нашего Ингула, по которому, говорит он, «могут спускаться товары с севера на юг почти по прямой линии, укорачивая таким образом расстояние между Днепром и леманом реки». Ингулу же Элизе Реклю приписывает содействие в развитии города, хотя мы сами, жители Елисаветграда, давно уже готовы отказаться от этого содействия и уйти дальше от нашей реки.

Новую Сербию Хорват разделил на округа, которые назывались полками, состоящими из рот. 16 селений или рот составляли собою полк, численность которого равнялась почти четырем с половиною тысячам человек. Таких полков у Хорвата было четыре: Черный, Желтый, Молдавский и Елисаветградский.

Жители селений имели свое подразделение на три разряда, одни составляли исключительно военное сословие, постоянный корпус действующей армии, это были служащие люди, которые обороняли

границы Новой Сербии; другие составляли резервы и, наконец, третьи, под именем неподвижных, занимались хлебопашеством, или вообще обработкою земли, что входило в главную заботу поселенцев и равным образом было желанием русского правительства, отведшаго поселенцам названные земли. А как относилось наше правительство и в последующее время к сельскому хозяйству в стране, можно отчасти видеть из приказа, присланного в Елисаветградскую провинциальную канцелярию генерал-маиором Чертковым, правившим Новороссийскою губерниею; в этом приказе мы находим между прочим заботливые советы к сохранению и разведению лесов. «Кто произращение леса, говорилось в бумаге, учинит, тот в силе плана Новороссийской губернии не только право иметь будет на всякия нужды употреблять, но и в вечном владении останется». В словах приказа слышится поощрение жителей к лесонасаждению, как необходимому подспорью в сельском хозяйстве. В смысле же приложения труда к земледелию поселенцы нового края могли служить хорошим примером для соседних запорожцев. Вольнолюбивое воинство Сечи не особенно высоко ценило работу сельского обывателя и относилось к нему как бы снисходительно. Добыча на поле брани, как трофей победы, подчас далеко не лестной для совести человека, служил насущным потребностям его и его утехам. «Не дай, Боже, в шинку вмерти, в помойници жидивский або гречкосием на печи!», – говорит молодой Запорожец, влюбленный в свою Сечь. Занятие «гречкосия» отодвигалось, видимо, на задний план. Заметим мимоходом, что любовь к земле у Малороссов рисуется несколько в иных красках чем любовь у Великороссиян. У первых господствующим выражением такой любви является поэтизирование страны в ея, так сказать, внутреннем политическом складе, как священное место их вольности и свободы; у вторых поэтизирование страны в ея духовно-нравственном содержании, как представительницы света и добра в противоположность отрицательным началам, а вместе с этим и земли – матери кормилицы.

Образ Серб-Колонизатора не мог не войти в народно-поэтическое творчество; следующая малорусская песня характеризует этот образ в таких чертах

Ой сербине черноусый,^{)}
Чого в тебе кафтан куций?
— Суки дивки пидпоили
И кафтан пидкроили.
Сербин милый чорнобривый,
Сербин не богатый —
За ным дивки стадом ходять
Як товар рогатый.
За сербином добре жити,
Що ничого не робити,
Горилочку та мед пити
Хорошенько походити.
У сербина вечеря:
Що-дня курка печена,
Варенички в масли.
Черевички красни.
Ой сербине, сербиночку
Годи сербувати.
Бери серп, та йди в степ
Пишениченьку жати!
Сербин того не злюбив
Тилько усом закрутив,
Пишов коня осидлав,
Прощай, дивчино, сказав.
У сербина чужа хата,
Бо й сам сербин як гармата.
Худибоньки тильки в его
Серп та плахотка картата,
Чом сербина не любить,
Чи не подобонька?
Як сив на коня
То й вся худобонька.*

[^{*)} Записана в с. Алексеевке, Елисаветгр. уезда. Сообщена В.Н. Ястребовым в редакцию «Кіевской Старины» (1884 г. Декабрь)].

Как пришлый, новый человек и по наружности и по костюму, а также по образу жизни серб вызвал добродушный юмор в песне, но в то же время, видимо, он был принят не враждебно.

Прилив населения в Новосербские колонии постепенно увеличивался; жители приносили с собой и названия поселениям из прежде обитаемой ими земли, таким образом на русской почве появились имена селений, взятые из иностранных языков, таковы, между прочим, и немецкие названия, сохранившиеся до сего времени в местности занятой раньше Запорожьем: Дармштадт, Данциг, Вормс. Иные же названия сохраняют на себе память о сербах, как например, в Херсонской губернии: Сербиновка, Сербулов, Вуичева и проч.; другия же с окончанием на *поль* (греческое *полис* – город) свидетельствуют о греческих поселенцах; впрочем многие из селений южной России получили названия на подобие греческих имен, не будучи основанными греками, а только по прихоти русских вельмож, таков Никополь, прежде носивший название в Запорожьи Микитин Перевоз^{*)} и друг. А измененное греческое «поль» по созвучию перешло в народное «полье» или «пилье» так изменился в народном говоре Ставрополь в Старопилье. С увеличением населения увеличиваются и военные силы Новой Сербии, так в 1758 году Хорват имел возможность на свой счет и на своем содержании без тяготы для населения отправить против Пруссии 1000 человек легкаго войска.

Заметим наконец, что в последний год царствования Елисаветы Петровны, Новая Сербия в церковном отношении была причислена к Переяславской епархии.

Делая заключительную характеристику о новонаселенном крае и о самих поселенцах в Елисаветинское время, можно сказать, что развитие сербской колонизации происходило у нас на началах свободы и покровительства со стороны русской власти. Пришедшие колонизаторы были несомненно полезны стране как

^{*)} Микитин Перевоз в Запорожье имел особенное значение: тут разбирались спорные вопросы за границы съезжавшимися сюда комиссарами русскими, казачьими и татарскими. Это был в то же время и важный торговый путь, чрез который проходили целые караваны из России и Украйны к нижнему Днепру. Тут находился и главный стратегический пункт, с которого следили за действиями Крымцев.

устроители здесь правильной оседлости и охранители земли в возможной мере от набегов с юга. Они были дружелюбно приняты местным населением и успели заслужить полное к себе расположение со стороны правительства.

Сербы следующих поколений значительно отстали от своих отцов душевными и нравственными своими качествами. А.С.Пишчевич, сын того Пишчевича, который прибыл в Россию в числе первых поселенцев, в своем жизнеописании, между прочим так отзываясь о своих единоплеменниках: «Родные меня вовсе не привязывают, а напротив своею между собою несогласицей моей душе омерзели. Сербы мои земляки; своею скупостью противны моим глазам, а к тому разсчетами о древности происхождений и фамилий, дурацкими дипломами и другими знаками их глупости надоели до самого нельзя» *).

Если не привлекательны эти качества Сербов-наследников, то мало привлекает к себе и тот, кому омерзели его земляки, ставшие противными его глазам.

Со вступлением на русский престол, после кратковременного царствования Императора Петра III, Екатерины II последовали значительныя изменения в строе жизни южно-русских новых поселенцев, равно как и соседей их – Малороссиян и Запорожцев. Важнейшими фактами новой организации края были: слияние обеих Сербий со вновь учреждаемыми губерниями и наместничествами, уничтожение гетманства, закрытие Сечи и друг.

Преобразования в жизни русских Сербий начинаются с первых же лет Екатерининскаго царствования. Указом 1764 года Новая Сербия преобразована в Новороссийскую губернию, а Славяно-Сербия в Екатерининскую провинцию с подчинением ея первой. Образовался такими мерами громадный край, в состав которого вошла также и Украинская линия; население в этой местности со времени перваго вступления сюда Сербов к 1775 году возросло свыше 150 000 душ обоего пола. По плану князя Потемкина страна в административном отношении со временем была разделена на две губернии: восточная часть – прежняя Славяно-Сербия с новыми приобретениями составила Азовскую губернию, а Западная или

**) Киевск. Стар. 1886 г. Август. 731.

прежняя Новая Сербия с присоединением к ней Запорожья осталась с названием Новороссийской.

Нас по преимуществу интересует эта последняя, а потому мы ниже будем говорить главным образом только о ней.

В 1765 году в составе Новороссийской губернии мы находим Елисаветинскую провинцию, занявшую земли Новой Сербии. Губернским городом был сделан Кременчуг, один из сравнительно древних городов края. Основан он был в XVI веке королем польским Сигизмундом-Августом, заложившем здесь крепость против Татар (1571 г.). Говорят, что князь Потемкин придавал особенное значение этому городу в образовательном для местности значении и думал учредить в нем Академию Музыки. Название же города Сумцов предполагает происшедшим от половецкого имени Чуги. «Может быть, говорит он, к древним половецким названиям по имени хана Чуги, относятся названия урочищ, а потом городов Чугуев и Кременчуг»^{*)}.

Во время путешествия своего на юг России Императрица Екатерина II также обратила свое внимание на этот город. Впечатление, произведенное на Государыню Кременчугом, она выразила в письме своем Московскому главнокомандующему генералу Еропкину: «Город, писала Императрица 30 Апреля 1787 г., несравненно веселее Кисва. Дом военного губернатора, в котором живу, построен близ прекрасной дубовой рощи и приятного плодovitаго сада. В сем наместничестве везде видна деятельность, которая меня увеселяет премного^{**)}. Сравнение Кременчуга с Киевом должно понимать, конечно, условно.

С выделением из Новороссийской губернии восточной ее части в особую губернию Азовскую, территория края разделена была на две провинции, Елисаветинскую – северную и Херсонскую – южную.

Ниже мы заметили, что во все продолжение царствования Екатерины II-й крепость св. Елисаветы занимает всегда второстепенное место в смысле административного деяния, уступая первое иногда таким городам, которые были или моложе

^{*)} «Ківск. Стар.». Июль 1886 г., стр. 484.

^{**)} «Ківск. Стар.». Февраль 1883 г., стр. 460.

ея по основанию или даже не имели в будущем особенно большого значения. К числу таких городов принадлежит и Вознесенск. Это объясняется во-первых тем, что свято-Елисаветинская крепость перестает иметь первостепенное значение по месту положения, а во-вторых отчасти и потому, что первое место должно было переходить к тем пунктам, которые создавались кн. Потемкиным.

Тем не менее крепость св. Елисаветы и в это время продолжала служить гдавным оплотом против неприятельских нашествий на южной окраине. Так например, зимою 1769 года в период турецкой войны провинция этой крепости вынесла страшный по своим последствиям татарский набег, который стоил краю тяжелых испытаний и чрезвычайных убытков. Безчеловечный погром этот обрушился на всю северную часть нынешней Херсонской губернии. Событие это, как эпизод из борьбы с Турками, может служить красноречивым свидетельством варварства и дикости наших соседей, а равным образом тех лишений и страданий, которые не один раз выпадали на долю юга России.

Стотысячная армия под начальством самого хана Крым Гирея, славного своими военными подвигами и разрушительными талантами, должна была, переправившись через р. Буг, а затем через Мертвовод вступить всею своею силою в пределы прежней Новой Сербии в направлении к реке Ингулу и внезапным натиском совершить здесь полное разрушение. Дело было в самые студеные дни лютой зимы только что наступившаго 1769 года.

Татары, надо сказать, для своих военных действий обыкновенно выбирали два времени года – зиму или лето, так как в ту и другую пору они избегали неудобств, причиняемых или весенними разливами или осеннею грязью. Реки не препятствовали им нисколько: летом они проходили их чрезвычайно искусно вплавь вместе с лошадьми и поклажей, зимою они шли по льду. Зима этого года, как мы сказали выше, была особенно сурова, холода ея достигали до невероятной степени. Свидетель события и участник похода Барон Тотт^{*)}, французский резидент при крымском дворе, описывая тот момент, когда татарское войско остановилось

^{*)}Сведения заимствованы из статьи «Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию»: «Ківск. Стар.». Том VII. 1883 г.

на ночлег у Аджамки, рисует картину зимней стужи такими словами: «За оттепелью наступил такой холод, что с трудом можно было сложить промерзшие палатки. Мелкая льдинки при сильном ветре резали лицо, из носу шла кровь, дыхание, замерзая на усах, образовывало куски льда...». Этот день, продолжает тот же свидетель, стоил армии (татарской) более 3,000 людей и 30,000 лошадей, погибших от холода; в числе погибших были большею частью сипаи.

По дороге неприятель постоянно встречал целая стада замерзшего скота, пустая жилища, покинутая пришедшим в ужас населением, а впереди себя видел вздымающиеся столбы черного густого дыма. То были столбы горевших на горизонте предупредительных фигур, о которых мы говорили раньше. Огонь и лед, дым и снег, трупы животных и людей – вот содержание ужасной картины местности, по которой шел человек преследовать и губить человека.

Но эти пылающе костры, как предупредители наступающего бедствия, к сожаление, служили в то же время во вред поселепцам: они лучше, чем что либо другое, указывали путь татарскому войску к намеченной цели.

Главным пунктом, куда был направлен убийственный ход неприятеля была крепость св. Елисаветы, но, благодаря счастливым обстоятельствам, она не испытала всех ужасов погрома, который, как бы не сдержав своей силы разразился смертоносным ударом в двадцати верстном разстоянии от крепости на еелении Аджамке.

7-го Января татары обложили Елисаветград и ожидали удобного момента для нападения. Русския войска под начальством генерала Исакова заперлись в крепости. Положение было критическое. Но счастье не совсем покинуло жителей ограбленной страны: татары узнали о приближавшейся из-за Днепра армии Румянцева и отошли от города, не причинив ему большого ущерба. Очередь была за Аджамкой.

Местечко Аджамка, читаем мы у барона Тотта, имевшая от восьми до девяти сот домов, расположено на берегу небольшой реки того-же имени. Обилие всякого рода жатвы

свидетельствовало о плодородии почвы. Но войскам запрещено было занимать дома от боязни преждевременного пожара; позволено было только похищать дрова и съестные припасы, годные для потребления. Жители, бросив жилща, скрылись между скирдами хлеба и сена, но убежище не спасло несчастных. Вскоре было приказано поджечь селенье: огонь охватил с разных сторон не крепкие строения, крытые соломой. Воздух, наполненный пеплом и парами растаявшего снега, затмил солнце на время пожарища, а потом эта смесь превратилась в какой-то сероватый снег, хрустевший на зубах. Скрывавшиеся от беды жители Аджамки, осажженные варварским образом, сами бросились «в объятия врагов», чтобы спастись от всепожиравшего пламени.

Неменьшим зверством отличались и турки. Убегая от нападающих, растерявшиеся жители одного большого селения укрылись в монастыре в числе 1,200 человек. Султан задумал огнем полонить и эти жертвы насилия в церковной ограде, думая принудить затворившихся к сдаче, он приказал прикрепить к стрелам серные светильни и пустить их в монастырь. Огонь распространился в стенах Храма и более 1,200 мученических смертей засвидетельствовали собою зверство дикаго неприятля. Говорят, Султан пришел в ужас при известии об этом деле и будто сказал, что все мужество турок заключается в том, что они купаются в крови своих пленных. Но неприятель не удовлетворился этими жертвами: полтораста других деревень разделили участь Аджамки и дали врагу своему до 20,000 пленников.

Разграбивши таким образом земли бывшей Новой Сербии, неприятель ушел к пределам Польской Украины (в местности нынешняго Балтскаго уезда) для дележа набранной добычи.

Должно заметить, что в деле турецко-татарскаго нашествия против нас принимали участие и Запорожцы, чем быть может еще убедительнее и быстрее заставили русское правительство решить окончательно вопрос об уничтожении Сечи, что действительно и последовало в половине семидесятых годов прошлаго столетия. В год, предшествовавший рассказанному эпизоду из турецкой войны (1768), на юге Росси произошло событие, отголоски котораго слышатся еще до сих пор в рассказах стариков по преданию.

Событие это известно под именем движения гайдамаков. Разбойнические походы этих головорезов были страшны для населения не в меньшей степени, чем появление татар. В истории же гайдамацкого движения Елисаветград не может быть опущен, так как он был свидетелем буйных и страшных сцен, которые разыгрывались гайдамаками в их нападениях на мирные жилища. Не далеко от города в м. Ровном находился притон этих бичей собственности, покоя и жизни, наводивших ужас на весь край. Тут созревали планы губительных походов, отсюда исходили в различных направлениях злодеяния. Имена Гонты, Максима Железняка живут в устах народа до сего времени. О гайдамаках же художественно рассказал в своей поэме Шевченко.

Запорожцы, из среды которых и выходили главнейшие вожаки гайдамацких движений, к этому времени в значительной степени утратили свои доблестные качества, разшатали крепость своей Сечи и условиями собственной своей беззаботной жизни, чуждой какой-бы то ни было культуры, сами шли к концу своего обособленного существования. Русское правительство не могло снисходительно относиться к подобному образу жизни, который явно противоречил идее общего русского государственного строя, основанного на крепостном положении. Убежденные в том, что изстари занятые ими земли не могут подлежать какой-бы то ни было разсверстке, а владение ими – какому либо ограничению, Запорожцы с своей стороны противились мерам новой организации, исходившей из Петербурга. Наступает время «панщины», с которою особенно борются Запорожцы, почувствовавшие ограничение своей личной свободы и права на земли; происходят кровопролитные схватки помещичьих людей с «разбойническими партиями» Запорожцев, как их называли землевладельцы; а в различные провинциальные канцелирии поступает ряд жалоб от помещиков на тех же Запорожцев. Таковы между прочим жалобы на полковника Гараджу, по делу которого в сенате состоялось обвинение его в необузданном своеволии. Вслед за этим сенатским постановлением была дана Императорская грамота, которою повелевалось в первых двух пунктах следующее. 1) «Тот час по получении сей грамоты вышепоименованного Гараджу со

всеми его соучастниками и со всею при них находящеюся и во зло употребляемою воинскою командою в Кош забрать и немедленно исследовав, по чьему он приказу, или сам своим злонравием на такую непростительную дерзость поступил, учинить ему и другим его в том сообщникам, по мере сей их вины и преступления, публичное по законам наказание; 2) забранных им и другими такими ж свосвольниками из изюмской и елисаветградской провинции людей, скот и хлеб немедленно возвратить, також и за прочия причиненныя раззорения и убытки справедливое удовлетворение сделать». Непростительная же дерзость Гараджи и его соучастников, а равным образом и причиненныя ими раззорения, заключались в том, что по словам сенатского указа 1773 года «в Новороссийской губернии, в Елисаветградской провинции со стороны войска запорожскаго чинились жителям превеликия притеснения самовольным набегом не малых шаяк вооруженных людей, а паче что под видом недавно будто туда перешедших Запорожцев насильственно забирают и увозят оттуда без разбору почти всех поселян, старожилов и самих отправляющих пикинерную службу с их семейством и имуществом, угроживая притом некоторыя места и вовсе разорить^{*)}».

Ровно через два года после этого сенатского определения и резолюции, выраженной Императорскою грамотою 3-го Августа 1775 года издан был манифест, полагающий решительный конец существованию Запорожья. В этом государственном акте делается характеристика обитателей Сечи и ея устройства, выставляются отличительный качества духа и образа жизни Запорожцев и на конец те заключения, к которым должна была придти правительственная власть по отношению к Запорожской Сечи.

«Запорожцы, говорилось в манифесте, одичав в своих пороках, представляют политическое сонмище, противное цели Творца к размножению рода человеческого. Они принимают в Сечь бежавших преступников, крестьян и солдат новонаселенных гусарских и пикинерных полков, опасаясь, чтобы безбрачное их братство не пресеклось от времени. Грабежи их разстраивают священные права с соседними державами и препятствуют успехам торговли. Они

^{*)} «Ківск. Стар.» 1883 г. Декабрь, стр. 619.

разбойничают, ведут жизнь в пьянстве и праздности и приносят в храмы жертвы от крови, противятся мерам правительства для водворения между ними тишины и порядка, присваивая себе земли Новороссийской губернии и даже верного Донского войска, стараются составить независимую от престола область...».

Манифест этот должно считать последнюю страницу в истории Сечи; он заключил собою военные действия, направленные на Запорожье. 5 июня 1775 года Сечь была занята генералом Текели без выстрела.

Запорожцы же, по закрытии Сечи частью ушли к турецкому Султану, частью же были причислены к бывшей Белгородской губернии, а также поселены у побережья Азовского моря.

Потеря вольности тяжело отозвалась на туземном населении края, а больше всего, конечно, на крестьянстве. Действующая во всей своей силе панщина усердно применяла к населению притеснения и несправедливости, а вместе с нею действовала и войсковая старшина. Сохранилась из того времени характерная песня, в которой население края сожалело об утраченной жизни:

*«Ой встань, батьку,
Ой встань Петре!
Кличуть тебе люди.
Та йдемо до Цариці –
По старому буде.*

*Тече річка невеличка,
Промиває піски.
Туда їхав, пан, кошовый
Назад прийшов пішки*

*Тече річка невеличка,
Промиває кручи.
Ой, заплавав наш кошовый,
От Цариці йдучи.*

*Ой, ходим всі до столиці
Прохати Цариці.
Нехай же нам Січь приверне
На прижні границі.*

(Из сборн. А.А.Скальковского).

Но в ряду движений *«разбойнических шаек»*, правда кровопролитных и подчас зверских и насильственных, позволительно усматривать и некоторую долю справедливых действий. Запорожцы отстаивали строй своей жизни, который определялся личной свободой; они шли против насилия и эксплуатации привилегированного сословия, против порабощения их личной воли действиями тоже жестокими и несправедливыми. Они защищали тот порядок вещей, к которому привыкли в течении целых столетий, который был освещен в их глазах преданием и сознанием заслуг, принесенных ими русской земле, тем более, что правительственные распоряжения Елисаветы Петровны как бы подтверждали их древния права. К сожалению в последующее время протест Запорожцев выразился в слишком грубой форме, а, может быть, иначе он выразиться и не мог. Гайдамацкое движение сменилось простым разбоем низкой пробы, уже не заслуживающим никакого оправдания. Имена Кармелюка, Семена Гаркуши и других разбойников на юге России, если и имеют какое-нибудь сходство со стариною, то во всяком случае отдаленное.

В девятое десятилетие прошлого века образуется Екатеринославское наместничество, уездными городами которого становятся Елисаветград, Новомиргород и Херсон. Впрочем, в скором времени возникает новое наместничество Вознесенское с главным городом того же имени. Город Вознесенск, основанный по указу Императрицы Екатерины II-й в 1789 году, при впадении реки Мертвые Воды в Буг, получил свое название от сооруженного в нем храма в честь праздника Вознесения Господня. По плану генерал-губернатора Зубова Вознесенск предположено было устроить в больших размерах. До окончательного же устройства города главное управление краем было сосредоточено в Миргороде.

Недалеко от Вознесенска, в с. Новогригорьевском, построена была церковь во имя св. Григория, священномученика Великой Армении, патрона князя Потемкина. Но планы генерала Зубова не получили надлежного осуществления; город остался незаметным. В 1796 году он теряет свое значение города наместничества, а через 6 лет относится к Херсонской губернии, где и остается заштатным. В тоже время вырастают и другие

города на юге России, преимущественно у берегов или вблизи их по Черному морю. Основанные близ водных сообщений Херсон и Николаев привлекают к себе особенное внимание князя Таврического, который во флоте и морской торговле справедливо видел военную и финансовую силу России. Херсон был основан в 1778 году на месте небольшого укрепления Алексаидр-шанца и укреплен, как краевой пункт для защиты границ с моря. Сюда же были перевезены пушки из крепости св. Елисаветы; значение Елисаветграда окончательно упало, по внешнему своему виду он мало походил на город, представляя собою небогатую деревню.

Во время путешествия Императрицы на юг в Херсоне уже работало адмиралтейство, а построенная здесь флотилия принимала участие в турецкой войне 1788 года. С 1803 года Херсон делается губернским городом на место Николаева, а Елисаветград уездным городом Херсонской губернии.

Прирост населения на юге России все время продолжался в значительных размерах: сюда стали прибывать жители из малорусских и великорусских губерний, а также немцы-колонисты, так что по исчислению в 1793 году в трех уездах – Херсонском, Елисаветградском и Новомиргородском населения значилось 147843 души обоего пола

Правительство, озабочиваясь относительно заселения края, раздавало свободные земли и в Новороссийской губернии вообще и в Елисаветградской

Провинции в частности, военным и гражданскими чиновникам, обозначая каждый раз отведенное место и то число дворов, которое получающие земли должны были поселять на известном участке

Таким порядком появились помещичьи владения на прежнем почти не заселенном степном пространстве.

Мы имели целью изложить в общих чертах не историю, а только главнейшие исторические моменты из жизни города Елисаветграда и его провинции в два почти смежных царствования Императриц Елисаветы и Екатерины II. Этот период времени концом своим почти достигает XIX столетия, в которое наш город становится в новые условия жизни. С 1835 г., делаясь городом военных поселений, он теряет свой уезд, отнесенный к Бобринцу, а затем

снова обращается в уездный со времени введения земства и достигает состояния одного из лучших уездных городов Империи.

Еще раз считаем должным заметить, что в составлении нашего очерка мы пользовались статьями сотрудников «Киевской Старины», журнала, посвященного разработке истории южно-русской земли, почти единственного источника, деятельно собирающего материалы для изучения нашего богатого историческими событиями края.

Н. М.

Елисаветград, 1887 г., Июль.

К.В. Шляховий¹
(м. Кіровоград)

З МИНУЛОГО

Нарис «З минулого Єлисаветграда та його колишньої провінції» був написаний спеціально для довідника «Адресь-Календарь и Справочная книга «Єлисаветградъ», виданого у Єлисаветграді 1887 року. Твір підписаний криптонімом *Н.М.* Літературознавець О.В.Чуднов, спираючись на аналіз тексту та «Словник псевдонімів» І.Ф.Масанова, вважає, що за цими літерами стоїть викладач російської мови та літератури Єлисаветградського земського реального училища Микола Феодосійович Марков.

2008 року Олександр Чуднов опублікував факсиміле нарису в мультимедійній енциклопедії «Єлисаветград і елисаветградці».

Готуючи традиційне (друковане) перевидання твору, ми керувалися не тільки ювілейною нагодою (155-річчя народження автора та 255-річчя заснування міста), але й художньою якістю тексту, що виділяє його серед аналогічних студій з цього питання. Більше того, нарис М.Ф.Маркова мабуть є першим глибоким

¹ Костянтин Шляховий, старший науковий співробітник обласного краєзнавчого музею.

викладом історії міста і краю, написаним у жвавій і доступній для широкого кола читачів формі. Його, без сумніву, можна вважати класикою краєзнавчого жанру.

На жаль, талановитий педагог і письменник Микола Марков, як і багато інших діячів, становлення яких відбулося на теренах нашого краю, у XX столітті був повністю забутий. Автор багатьох літературознавчих і педагогічних творів (статті та замітки у журналах «Дѣтское Чтеніе», «Гимназія», «Филологическія Записки», «Кіевская Старина», «Педагогическій Ежегодѣльникъ») професійно цікавився історією. Його історико-біографічний нарис «Володимир Святий» можна вважати зразком художньої інтерпретації наукового матеріалу. Робота «З минулого Єлисаветграда та його колишньої провінції» характеризується лаконічністю викладу, оптимальним охопленням важливих ситуацій, логічним узагальненням подій, літературним хистом на рівні високої поезії. Підкуповує щира прихильність автора до козаків, розуміння їх прагнень і співчуття за втрачені вольності.

Скласти повну біографію М.Ф.Маркова поки що не вдається за відсутністю свідчень про останній період життя. Словник Венгерова подає його як автора нарисів з російської літератури і директора Вологодської гімназії, народженого у дворянській родині у Курську 23 вересня 1854 року. Сайт Другої Санкт-Петербурзької гімназії на підставі «Історичної записки 100-річчя гімназії» П.К.Тихомирова (1905 р.) постелисаветградський період життя М.Ф.Маркова подає таким чином:

8 грудня 1903 року переведений у Луганську чоловічу гімназію викладачем, виконуючим обов'язки інспектора;

1 вересня 1904 року за проханням звільнився зі служби;

1 жовтня 1904 року призначений викладачем російської мови за наймом у Другу Санкт-Петербурзьку гімназію;

14 вересня 1905 року затверджений викладачем Комерційного училища відомства Міністерства фінансів.

Дякуючи Державному архіву Кіровоградської області, вдалося відшукати формулярний список М.Ф.Маркова і єлисаветградський період його життя став відомий достеменно.

ФОРМУЛЯРНИЙ СПИСОК М.Ф.МАРКОВА

Состоящий в VIII классе [надписано сверху: Статский Советник]
Николай Федосеевич Марков.

Исполняющий обязанности Инспектора Елисаветградского
Земского Училища.

Преподаватель русского языка и словесности
Елисаветградского Земского Реального Училища, 34-х лет,
вероисповедания православного, знаков отличия не имеет,
жалования получает 2190 руб. в год. [дописано: Ст. 3 ст., Ан. 3 ст.,
Алек. III. 2000 р.].

Родился 23 сентября 1854 года.

Из потомственных дворян.

Имения нет.

Окончил курс наук в Императорском Харьковском
Университете по историко-филологическому факультету со
степенью кандидата и получил Золотою медаль за сочинение –
1878 Мая 31.

Имеет свидетельство от Харьковского Университета на звание
учителя и воспитателя гимназии и прогимназии с правом
преподавать русский язык и словесность от 1884 г. За № 9567.

Состоял преподавателем русского языка [закреслено: и
словесности] из платы по найму Елисаветградской Женской
Гимназии по Октябрь 1878 г., о чем имеет отношение Председателя
Педагогического Совета этой гимназии от 8-го Октября 1900 года
за № 479.

Определен Правлением Елисаветградского Земского училища
1-го разряда преподавателем русского языка и словесности – 1878
Августа 1.

[Закреслено: Утвержден Правлением училища Секретарем
Педагогического Совета училища – 1878 Августа 16.].

Господином Попечителем Одесского Учебного Округа
утвержден преподавателем русского языка и словесности в
Елисаветградском Земском училище 1-го разряд – 1879 Ноября
16.

[Закреслено: Уволен от должности секретаря Педагогического
Совета, согласно просьбе – 1881 Августа 18.].

Состоит классным наставником с – 1881 Сентября 4.

Предложением Господина Попечителя Одесского Учебного Округа от 5 Апреля 1883 г. № 2047 оставлен исправляющим должность преподавателя русского языка и словесности Елисаветградского Земского реального училища – 1883 Апреля 5.

Педагогическим Советом Елисаветградского Земского реального училища избран библиотекарем сего училища, в каковой должности с 1883 Августа 13 по 1889 Марта 6.

Предложением Господина Попечителя Одесского Учебного Округа утвержден в должности преподавателя русского языка Елисаветградского Земского реального училища – 1884 Ноября 26.

По предложению Директора училища, согласно постановлению Правления училища поручено было временное исправление должности инспектора с 17 Августа по 25 Сентября 1886 года.

Постановлением Правления Елисаветградского Земского реального училища, состоявшемся 2 августа 1887 года, допущен к временному исполнению обязанностей инспектора с – 1887 Августа 1.

В предложении от 30-го Июня 1888 г. за № 4478 выражена Его Превосходительством Г. Попечителем Одесского Учебного Округа искренняя благодарность за непропуск уроков в течение второй половины 1887/8 учеб. года – 1888 Июня 30.

Указом Правительствующего Сената по Департаменту Герольдии, от 10 января 1890 г. за № 69, утвержден, за выслугу лет, в чине Коллежского Ассесора, со старшинством с 5 апреля 1883 года – [Закреслено: 1890 г. Января 10] – 1883 Апреля 5.

Указом Правительствующего Сената по Департаменту Герольдии, от 25 Сентября 1890 г. за № 184 произведен, за выслугу лет, в Надворного Советника, со старшинством с 5 Апреля 1887 года – [Закреслено: 1890 Сентября 25] – 1887 г. Апреля 5.

Предложением Господина Попечителя Одесского Учебного Округа от 3 Января 1892 г., за № 14, объявлена ему благодарность за непропуск уроков в первой половине 1891/92 уч. года – 1892 Января 3.

Указом Правительствующего Сената, по Департаменту Герольдии, от 23 Октября 1891 г. за № 102, произведен, за выслугу

лет, в Коллежские Советники, со старшинством с 5 апреля 1891 года [Закреслено: 1891 Окт. 23] – 1891 Апр. 5.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 31 Декабря 1892 года, за № 15072, объявлена ему благодарность за непропуск уроков в первой половине 1892/93 у. г. – 1892 Декабря 31.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 19 Июня 1893 г. за № 7095, выражена ему благодарность Его Превосходительства за аккуратное и добросовестное отношение к своим обязанностям – 1893 Июня 19.

Предложением Господина Попечителя Одесского Учебного Округа от 30 декабря 1893 года, за № 15437 выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительства за аккуратное отношение к преподавательским обязанностям в 1-й половине 1893/4 учебного года – 1893 Декабря 30.

То же за 1 половину 1894 года за № 7036 – 1894 Июня 27.

Предложением от 1 Января 1895 года за № 19, Г. Попечит. Одес. Учеб. Округа выражена ему искренняя благодарность Его Превосх. за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей в течение 2-й половины 1894 года – 1895 Янв. 1.

За отлично усердную службу и особые труды Всемилоостивейше пожалован орденом св. Станислава 3 степ. в 1 день Января 1895 года – 1895 Января 1.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа, от 4 Января 1896 года, за № 96, выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительства за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей во 2-й половине 1895 г. – 1896 Января 4.

Высочайшим приказом по гражданскому ведомству от 12 Декабря 1895 г. за № 707, произведен, за выслугу лет, в Статские Советники, со старшинством с 5 Апреля 1895 года – 1895 Апреля 5.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 12 Июня 1896 г. за № 8255, выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительства за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей в течение 1 половины 1896 года – 1896 Июня 12.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от

30 Декабря 1896 года, за № 18263, выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительством за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей в течение II половины 1896 года – 1896 г. Декаб. 30.

Имеет серебряную медаль для ношения на ленте ордена св. Александра Невского в память в Бозе почившаго Императора Александра III.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа, от 7 января 1898 года за № 32, выражена ему искренняя благодарность Его Превосх. за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей в течение 2-й половины 1897 г. – 1898 г. Янв. 7.

В 1 день Января 1898 года Всемиловейше награжден за отличие орденом св. Анны 3 ст. – 1898 г. Января 1.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 19 Июня 1898 г., за № 8940, выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительства за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей в первой половине 1898 года – 1898 года 19 Июня.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 30 Декабря 1898 г., за № 20838, разрешен ему оклад содержания третьего разряда в 1250 руб. за 12 нормальных уроков с 1 января 1899 года – 1898 г. Декабря 30.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 2-го Января 1899 года за № 25 выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительства за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей во второй половине 1898 года – 1899 Января 2.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 30 Декабря 1899 г. за № 22885 выражена ему искренняя благодарность Его Превосходит. за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей в течение 2-й половины 1899 года – 1899 Декабря 30.

По предложению г. Директора училища, за болезнью его, исполнял обязанности Директора с 16 Ав. 1900 г. по 10 Сент. 1900 г., со дня смерти Директора [Закреслено: Бучинского], вступил, на основ. 560 ст. III т. Уст. о случае, в управление училищем – 1900 г. Авг. 16.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 12 Октября 1900 г. за № 18572, назначен исполняющим обязанности инспектора училища с 1900 г. Октября 5.

Предложением Г. Попечителя Одесского Учебного Округа от 20 Января 1901 г. за № 1449, выражена ему искренняя благодарность Его Превосходительства за аккуратное исполнение преподавательских обязанностей во второй половине 1900 года – 1901 г. Января 20.

В походах против неприятеля и в самих сражениях не был.

В штрафах, под следствием и судом не был.

Был в отпуску с 2-го по 16 Октября 1884 г. и с 19 по 29 Октября 1885 года и оба раза являлся на сроки.

В отставке с награждением чина, или без онаго не был.

Женат на дочери Майора Елене Федотовой Кодьевой, имеет сыновей: Николая, родившагося 23 Марта 1884 года и Михаила, родившагося 5-го Января 1886 года., Сергия, родившагося 9 Августа 1889 г., Гурия, родившагося 1 Июля 1894 г.

Жена и дети вероисповедания православнаго и находятся при нем.

Треба додати, що М.Ф.Марков написав частину «Народна освіта і навчальні заклади» до «Історичного нарису м. Єлисаветграда», складеного та виданого О.М.Пашутінім 1897 року, а також брав участь у збірнику, присвяченому пам'яті Г.Я.Блізніна.

Дружина письменника, Олена Кодьєва, походила з офіцерської родини, її брат штабс-капітан Д.Ф.Кодьєв володів нерухомістю в Єлисаветграді (1887 року продав два будинки).

Доля М.Ф.Маркова після 1905 року невідома.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

Адресь-Календарь и Справочная Книга «Елисаветградъ» на 1888 годъ. Изданіе подъ Редакціей М.Гольденберга. – Елисаветградъ: Русская Скоропечатня Гольденберга, 1887. – С. 1-11.

Венгеровъ С.А. Критико-биографическій словарь русскихъ писателей и ученыхъ (отъ начала русской образованности до нашихъ дней). – Т. 1-2. – Вып. 1-5. – Пг.: 1915-1916.

Елисаветград и елисаветградцы. 1754-2008. Мультимедийная энциклопедия. Составил и издал Александр Чуднов. – Кировоград, 2008.

Историческій очеркъ г. Елисаветграда. – Составиль и издалъ А.Н.Пашутинъ. – Елисаветградъ: Лито-Типографія Бр. Шполянскихъ, 1897. (Перевидання – Кировоград: Кировоградское областное отделение Всеукраинского музыкального союза, 1992. – С. 81-107).

Марков Николай Феодосеевич. – Вторая Санкт-Петербургская гимназия. – <http://www.2spbg.ru>.

Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. – В четырех томах. – Том второй. – Алфавитный указатель псевдонимов. Псевдонимы русского алфавита. – К-П. – М.: Издательство Всесоюзной книжной палаты, 1957. – С. 223.

Памяти Г.Я.Близнина. Изданіе Елисаветградскаго Земскаго Реальнаго Училища. – Елисаветградъ: Лито-Типографія Н.Ш.Сейдера, 1902.

Реестръ Елисаветградскаго нотариуса Александра Антоновича Лукашевича на 1887 годъ. – ДАКО. – Ф. 227. Оп. 1. – Арх. № 36. – На 295 листах. – 9/VII-1887 – 6/XII-1887. –Л. 113. – № 2766.

Формулярные списки состоящих на государственной службе в Елисаветградском Земском Реальном Училище. – ДАКО. – Ф. 60. – Оп. 1. – Арх. № 77. – Арк. 11 звор. – 17, 174 звор. – 176.

ЧАСТИНА II
DOKUMENTUM

М.В. Долгіх¹
(м. Кіровоград)

ДІЯЛЬНІСТЬ С. О. ПУЗЕНКІНА В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Відтворення особливостей функціонування музичного мистецтва Єлисаветградщини ХХ ст. є широкомасштабним завданням і вимагає копіткого поетапного дослідження з боку музикознавців. В означеному контексті виникає потреба докладного вивчення персоналій та проведення поглибленого аналізу діяльності творчих особистостей, котрі сприяли становленню та розвитку засад професіоналізму, формуванню виконавських регіональних шкіл, музичної педагогіки. Велике зацікавлення викликає неординарна фігура єлисаветградського хормейстера, теоретика, педагога, музичного критика, колекціонера та, загалом, громадського діяча на ниві музичної культури міста Сергія Олексійовича Пузенкіна (1881-1981).

Метою статті є висвітлення творчого шляху митця та встановлення чітких фактологічних домінант його біографії. Це передбачало вирішення наступних завдань: виявити місце і значення С. О. Пузенкіна в музичному житті регіону; відтворити динаміку культуротворчих процесів, до яких був причетний музикант; віддзеркалити творчу співпрацю митця з видатними представниками музичної культури України, Росії, Польщі; проаналізувати його музично-критичну спадщину.

Завдяки віднайденню та розшифровці оригінальних документів із особистого архіву митця, збережених його ученицею Мартою Гнатівною Смирною, виявилось можливим визначення й уточнення моментів творчого шляху музиканта.

Народився Сергій Олексійович Пузенкін 5 вересня 1881 року в Москві. Згідно з випискою з метричної книги Катерининської, що

¹Долгіх Марина Василівна, музикознавець, викладач Кіровоградського музичного училища

при Імператорському Виховному Будинку, церкви дізнаємося, що хлопчик був охрещений „того ж місяця 8 дня”, а батьками його означені смоленські міщани Олексій Діомідович та Дар’я Єфімівна Пузенкіни, про що був зроблений запис за № 733¹.

Невідомо, де і як проходили дитячі роки митця, але вже з 1890 року він – учень Московського Синодального училища церковного співу – вищого хорового навчального закладу, призначеного для підготовки спеціалістів-хормейстерів, вчителів, хорових композиторів. До Синодального училища приймали дітей з винятковими слуховими та вокальними здібностями. Величезне тяжіння хлопчика до музики було помічено прогресивними викладачами – Анатолієм Олександровичем Ерарським та Василем Сергійовичем Орловим. У відомому своєю перспективною методикою дитячого виховання оркестрі під керівництвом А. О. Ерарського дев’ятирічному Сергію Пузенкіну було довірено партію клавішної цитри. Оригінальна звучність та простота виконання інструментів, сконструйованих Ерарським, зацікавила багатьох відомих російських композиторів, які були частими гостями на концертних виступах оркестру. Ще в дитячі роки С. О. Пузенкіну випала честь познайомитися зі славетними художниками – композиторами П. І. Чайковским, С. І. Таньєвим, письменником Л. М. Толстим.

Навчання в Синодальному училищі стало для музиканта великою школою опанування професійної майстерності. В цілому роки учнівства сформували для митця фахову базу для власної самостійної діяльності. Зі Свідoctва² про закінчення училища за № 14 від 26 травня 1901 року можемо уявити, які базові предмети викладалися та дізнаємося про отримані юнаком бали з музичних дисциплін:

Читання стародавнього співу по нотним виданням св. Синоду	– добре (3)
Історії церковного співу та читання знаменних пам’ятників	– дуже добре (4)
Сольфеджіо	– дуже добре (4)
Звичайний спів в установленій гармонії за фортепіано	– відмінно (5)
Читання хорової партитури за фортепіано	– відмінно (5)
Сумісна гра струнними квартетами хорових партитур та регентування семи квартетами	– відмінно (5)
Елементарна теорія та гармонія	– дуже добре (4)
Головні основи контрапункту і форми духовно-музичних творів	– дуже добре (4)
Скрипка	– добре (3)
Фортепіано	– дуже добре (4)

Таким чином, випускником Пузенкіним було отримано кваліфікаційну категорію – „за першим розрядом регент та вчитель співу”. Згідно зі статутом училища, за перебування протягом чотирьох років на казенному утриманні, С. О. Пузенкіна зобов’язали прослужити в духовному відомстві шість років.

Серед документів присутній також Перелік учнів³ 9-го (випускного) класу, на звороті якого рукою Сергія Олексійовича позначено подальшу сферу діяльності кожного з його однокласників: Кліпін Сергій Михайлович – Перерва Московської губ., Тамбов; Матісон Михайло Федорович – Полоцький кадетський корпус, Мінське музичне училище; Пузенкін Сергій Олексійович – Єлисаветградське духовне училище, жіноча гімназія, дитяча й вечірня музичні школи; Тихоміров Дмитро (запис відсутній).

Після закінчення Синодального училища упродовж 57-ми років Пузенкін проводив активну та різноманітну діяльність: педагогічну, диригентську, музично-громадську, просвітницьку.

Музично-педагогічна діяльність в загальноосвітніх та мистецьких закладах є одним із найважливіших напрямків багатогранної натури митця. Вже з 1 вересня 1901 року розпочинається педагогічна кар’єра молодого музиканта на теренах Єлисаветграда. Прикладення його здібностей чекали у Духовному училищі, де він викладав співи, креслення та краснопис, організував хор. Паралельно він безкоштовно займається з дітьми співом у Ремісничо-грамотному училищі (1901-1909) та Олександрівському дитячому притулку (1901-1908). Музично-педагогічна діяльність митця, розпочата на початку XX ст., триватиме аж до 1958 року.

Пузенкін викладав спів у загальноосвітніх закладах двох типів: середніх навчальних закладах та початкових школах. З 1917 року митець змінив на посаді вчителя співів та керівника хору Громадської жіночої гімназії відомого місцевого музиканта А. М. Купетіна. До сфери обов’язків музиканта входив один на тиждень урок співу, три години хорових занять у вихованок кожного класу та заняття з теорії музики, методики співу для учениць педагогічного, VIII-го класу.

В ланці нижчої освіти – Духовному училищі та народних школах – Сергієм Олексійовичем розпочата активна регентська діяльність.

З 1909 року в поле зору музиканта потрапляють народні училища – початкові школи для дітей околиць, які утримувалися за кошт міста. Проблема з фахівцями в галузі музичної педагогіки привела С. О. Пузенкіна до зацікавленості в розвитку дитячої творчості та включенню його у процес музичного виховання в Катранівському міському народному училищі (до 1920 р.), Кушівському (до 1914 р.), П'ятому (до 1917 р.) міських народних училищах. Мізерна оплата праці вчителів співу та регентів народних шкіл була головною причиною зміни кадрів та відмови музикантів-професіоналів працювати на ниві народної музичної освіти. За місцевою статистикою 1912 року за два уроки співу на тиждень в Катранівському училищі С. О. Пузенкіним отримано протягом 1911-1912 років всього 240 крб.⁴ Але активна життєва позиція митця, його зацікавленість зрушенням і налагодженням повноцінної співацької практики стане важливим орієнтиром у його подальшій педагогічній діяльності аж до відкриття в Єлисаветграді професійних музичних закладів.

Ймовірніше всього, зацікавленість піднесенням загального рівня музичної підготовки учнів народних училищ визначилася завдяки одруженню митця з відомою діячкою в галузі освіти К. П. Пузенкіною. В пакеті особистих документів С. О. Пузенкіна міститься Випис⁵ з метричної книги Сергіївської церкви містечка Скадовська Дніпровського повіту Тавризької єпархії, що свідчить про шлюбну церемонію, яка відбулася 23 червня 1904 р. В записі під № 14 С. О. Пузенкін називається саме вчителем Єлисаветградського Духовного училища, чим підтверджується його основне місце роботи. Дружиною митця означено вчительку Єлисаветградського Пушкінського училища Катерину Петрівну Стьопіну (1878 р. н.), в подальшому – директора Катранівського міського училища (згодом Трудової школи № 2).

Після реформування системи освіти та введення структури трудових шкіл Сергій Олексійович досить активно продовжив працювати в означеній галузі. У довоєнному Трудовому списку Пузенкіна⁶ – десятки записів про роботу викладачем музичного виховання, креслення та краснопису загальноосвітніх навчальних закладів. Наводимо фрагменти згідно з хронологією.

№	Дата	Факт	Примітка
8.	1919, вересень, 1	Єлисаветградська Трудшкола № 3	До 1.09.1920 р.
9.	1920, вересень, 1	Зінов'ївська Трудшкола № 12 (співи)	До 1.09.1921 р.
10.	1921, серпень, 15	Зінов'ївська Трудшкола № 16 (пом. зав. і співи)	До 1.09.1923 р.
11.	1923, вересень, 1	Зінов'ївська Трудшкола № 1 (зав. шк. і кер. гр.)	До 1.09.1924 р.
12.	1924, вересень, 1	Зінов'ївська Трудшкола № 2 (кер. гр.)	До 2.09.1929 р.
13.	1924, вересень, 1	Торгово-промислова профшкола (краснопис, креслення)	До 1.09.1930 р.
15.	1929, вересень, 2	Зінов'ївська Трудшкола № 5 (пом. зав. і співи)	До 27.04.1931 р.
16.	1929, вересень, 2	Зінов'ївська Трудшкола № 6	До 1.09.1930 р.
17.	1929, вересень, 2	Зінов'ївська Трудшкола № 7	До 15.12.1929 р.
23.	1930, вересень, 1	Трудшкола № 16 м. Зінов'ївська (викладач музвиховання, кер. хор. гуртка й полігурного гуртка)	
24.	1931, вересень, 1	Зінов'ївська Трудшкола № 15 (викл. музвиховання)	До 15.11.1932 р.
25.	1931, вересень, 1	Зінов'ївська Трудшкола (ШКМ) № 17 (викл. музвиховання)	До 1.09.1932 р.
26.	1931, вересень, 1	Зінов'ївська ФЗС № 3 (викл. музвиховання)	До 20.08.1933 р.
27.	1932, січень, 20	Зінов'ївська ФЗС № 12 (викл. музвиховання й кер. хор. гуртка)	
28.	1930, жовтень, 1	Зінов'ївський Кооперативний технікум (графграмота)	До 1.09.1933 р.
29.	1932, вересень, 1	Зінов'ївська зразкова школа ФЗД № 22	
30.	1932, вересень, 1	Зінов'ївська зразкова школа ФЗС № 11 (музвиховання)	До 15.11.1932 р..
31.	1932, вересень, 1	Зінов'ївська зразкова школа ФЗС № 5 (музвиховання)	
34.	1933, серпень, 15	Зінов'ївська школа ФЗС № 4 (музвиховання)	

У 1933 році, коли музичному вихованню в освітніх закладах стали приділяти гідну увагу, рішенням арбітражної комісії при Зінов'ївській Інспектурі Освіти Пузенкін „виділений консультантом”. В травні цього ж року його премійовано „за кращу організацію викладання музвиховання, за складання зразкових планів” та названо „кращим ударником, вчителем музвиховання по місту Зінов'ївську”⁷⁷.

В період окупації Кіровограда німецькими військами митця спочатку разом із учнями школи № 21 було евакуйовано до м. Слав'янська, а згодом – до Киргизії, де він працював на станції Кара-Су Ошського району.

Окремий і дуже важливий напрямок роботи С. О. Пузенкіна – діяльність як викладача хору та теорії музики в спеціалізованих музичних закладах. Митець стояв біля витоків першого державного музичного початкового закладу – 1-ї радянської музичної школи, заснованої 1921 року (проіснувала 11 місяців), музичних курсів (1927-1928), на яких викладав теорію музики та сольфеджіо. Він увійшов до штату викладачів новоутвореного закладу Музичної школи (зараз ДМШ № 1 ім. Г. Г. Нейгауза) при його відкритті 1933 року.

Частина життя Сергія Олексійовича пов'язана з роботою в музичній школі. Його постать відзначалася зовнішньою колоритністю (маленький зріст, із-за якого його було відсторонено від військової повинності), клиноподібна борідка й надзвичайна схожість на В. І. Леніна. Його жвавність і емоційність, відкритість і доброта настільки приваблювали до себе, що діти та підлітки відповідали йому не лише доброзичливим відношенням і повагою, а, за свідченням педагога Р. І. Назаренко, вона „не зустрічала людини, яку б так палко любили діти”⁸. Сфера прикладення педагогічних здібностей Пузенкіна включала викладання сольфеджіо, теорії музики та музичної літератури.

1919-1922 рр. окреслюють особливі напрямки, в яких С. О. Пузенкіну довелося стикатися з відомими музикантами епохи революційних перетворень. Хормейстерська діяльність музиканта в якості регента на перехідний період 1919 року реалізувалася у вигляді диригентської практики в Оперному товаристві. Скупченість у місті чудових співаків імперської сцени Л. М. Балановської, М. П. Щеглової, Г. Є. Литвиненка та ін., видатних композиторів К. Шимановського, В. М. Дешевова, піаністів Г. та Н. Нейгаузів, В. Разумовської, поета Б. Кохна дозволила проводити активну роботу з музичного просвітництва, в якій Пузенкін виконував функцію помічника диригента та хормейстера. Товариство здійснило постановки десяти опер, в яких хору відводилася важлива роль. Це відомі європейські шедеври – „Пікова дама” П. Чайковського, „Фауст” Дж. Мейєрбера, „Кармен” Ж. Бізе, „Мадам Баттерфляй” Дж. Пуччіні, „Паяци” Р. Леонкавалло. Незважаючи на аматорський склад співаків,

виконання хорових номерів під орудою С. О. Пузенкіна відзначалося злагодженістю, відпрацьованістю.

Музично-критична діяльність музиканта охоплювала різнорівневі напрямки. У його творчому доробку – дописи до найпрестижнішого імперського видання „Русской музыкальной газеты” (Санкт-Петербург, гол. ред. М. Ф. Фіндейзен), журналу „Музыкальный труженик” (Москва), та місцевої газети радянських часів „Кіровоградська правда”.

Хроніки С. О. Пузенкіна до „Російської музичної газети” носили інформаційний характер і повідомляли про спектр музичних подій на місцевому рівні. Авторство митця вдалося встановити завдяки підпису ініціалами С. П. та криптонімом Es-moll, що співзвучні екслібрису музиканта на нотодруках власної бібліотеки. Кореспонденції поміщалися до розділу „Музыка у провинції. Єлисаветрад” упродовж 1902-1903 років і були своєрідними післямовами елисаветградських концертів. Їх зміст свідчить, наприклад, про загальноміський духовний концерт церковних хорів, що відбувся 25 березня 1902 року. Наступне починання місцевих фахівців – серія музичних вечорів, започаткована музичною школою А. М. Тальновського, також знайшла відгук у дописах С. О. Пузенкіна, який підкреслював: „Вітаємо появу цих вечорів, тому як це єдина здорова їжа для бажаючих доброї музики”⁹⁹. Як компетентна особа у справі музичної педагогіки, митець акцентував увагу на проблемі штучного заохочення підростаючого покоління до слухання класичних творів, вважаючи необхідним виховання любові до музики, серйозного відношення до музичної справи одним із найважливіших напрямків естетичного виховання взагалі. Хроніки дописувача містять також короткий перелік зимово-весняного гастрольного сезону 1902-1903 років, повідомлення про щорічний звітний концерт музичної школи Г. В. Нейгауза та виступ новоствореного учнівського оркестру музичної школи А. М. Тальновського.

Близько 1907 року розпочинається активна співпраця митця як члена редколегії та дописувача спеціалізованого музичного часопису „Музыкальный труженик”, започаткованого у Москві редактором-видавцем та відомим музичним критиком

І. В. Ліпаєвим. Тематика альманаху, присвячена актуальним питанням культурно-мистецького життя та музичної педагогіки, акцентувала увагу суспільства на положенні рядових представників музичного мистецтва – регентів, викладачів співу в гімназіях, народних училищах, хористів оперних антреприз. Видання досить широко окреслило пролематику культурно-мистецького розвитку українських міст – Києва, Полтави, Єлисаветграда, Катеринослава тощо. Прізвище С. О. Пузенкіна стоїть в журнальному переліку поряд із відомими представниками українського музичного мистецтва С. Лісовським (Київ), Д. Ахшарумовим (Полтава).

В означеному часописі віднайшлося п'ять статей С. О. Пузенкіна, присвячених висвітленню концертної панорами єлисаветградського життя, стану музичної освіти, діяльності музичних магазинів тощо. Із заміток Пузенкіна очевидно, що митець засобами музичної критики намагався регулювати організаційні моменти музичного життя єлисаветградської провінції, що на початок ХХ ст. відзначалися імпульсивністю та непослідовністю окремих представників, власними корисливими інтересами, роз'єднаністю позитивних починань та присутністю конкуренції, особливо в питаннях музично-просвітницького характеру.

Вже перша стаття критика звернула увагу суспільства на досить типовий факт провінційного позерства й недалекоглядності. Святкування 25-річного ювілею композиторської діяльності директора Петербурзької консерваторії О. К. Глазунова, що прокотилося імперією у вигляді низки добродійних акцій на користь стипендіального фонду першого російського вищого навчального закладу, у Єлисаветграді отримало відгук у вигляді... концерту в приміщенні приватної музичної школи Тальновського, програма якого аж ніяк не була пов'язана з високою метою заходу. Лунали твори Бетховена, Гречанінова, Чайковського, Кюї, Поппера, а про винуватця події – ювіляра О. К. Глазунова та високу мету концерту не було навіть оголошено. Опис подальшого перебігу подій – від'їзд директора школи Тальновського як делегата від Єлисаветграда (!) на великі урочистості до Санкт-Петербурга – характеризуються як „келейний”, імпульсивний вчинок („надумав і поїхав”), „щоб не відстати від інших”. Критик зауважив, що „ювілей Глазунова – це

свято музики, свято всіх музикантів, а не скрипалів або піаністів, чи то кращих або не дуже добрих”, тому при відзначенні на місцевому рівні події можна було б і забути „розбрат і ворожнечу” заради вищої мети¹⁰.

Наступний допис торкався найбільшого враження квітня 1907 року – гастролей кооперативного товариства оперних сценічних діячів, що поставило на сцені місцевого театру 14 опер. В якості підтвердження вдалого ведення пропаганди оперного мистецтва автор статті наводить думку керівника антрепризи, режисера М. М. Боголюбова, що „розвиток будь-якої справи можливий лише за дружної спільної роботи й взаємної підтримки”¹¹.

Аналогічна ідея єднання представників музичних кіл Єлисаветграда червоною ниткою пролягла в публіцистичному нарисі, який містив опис функціонування різнопрошаркових музичних інституцій – музикантів театрального оркестру, весільних музик, вчителів музики, магазинів по продажу музичних інструментів та нотних видань, концертно-гастрольного життя. Автора хвилює, що місто „не має ні гурка, ні клубу, ніякого музичного товариства, де б вони [музиканти] збиралися, <...> слідували за музичними подіями, зблизилися, прагнули до однієї загальної мети”¹².

Подібний стиль опису та думки про об’єднання присутні також у звітних кореспонденціях за 1908-1909 роки. Автор схвально відгукується про „грандіозні” концерти симфонічного оркестру під керівництвом Д. Ахшарумова, вдалі постановки оперних антреприз М. Боголюбова, М. Шигаєвої, і паралельно – викриває негативні моменти пристосуванців-імпресарію, які безцеремонно обманюють публіку аферистичною рекламою (на прикладі концертів співачки Н. Собінової-Вірязової) та піддає критиці довірливість місцевих обивателів, шокованих підпискою на фальсифікований концерт Ф. Шаляпіна.

Музикознавча прозорливість С. О. Пузенкіна зуміла виділити із загального контексту буденних подій непересічний піаністичний талант молодого Г. Г. Нейгауза, який „показав себе серйозним артистом із видатною технікою й цілком зрілим тлумаченням виконуваного”¹³. Одночасно митець позитивно оцінив музично-

педагогічну діяльність провідних музикантів міста Г. В. Нейгауза та А. М. Тальновського.

Із наступних музикознавчих робіт митця віднайдено лише дві статті ювілейного характеру, надруковані в суспільно-політичному віснику „Кіровоградська правда” й присвячені річницям від дня народження композиторів Ф. Шопена та А. Рубінштейна. Припускаємо, що перелік означених дописів не є повним і вимагає активної пошуковою діяльності по конкретному питанню.

Ще один вагомий напрямок діяльності С. О. Пузенкіна пов’язаний з його хоббі – колекціонування нотних клавирів, першодруків вітчизняних музичних підручників, мемуарію. Прекрасна бібліотека нотодруків кінця XIX – початку XX ст. збиралася митцем упродовж життя й містила рідкісні видання, як, наприклад, унікальну серію клавирів опер Р. Вагнера, опер російських композиторів, першодруки підручників гармонії П. Чайковського, М. Римського-Корсакова, раритетне видання „Літопису мого музичного життя” М. Римського-Корсакова, „Російські народні пісні як предмет науки” О. Серова. Завдяки багатому колекційному зібранню Пузенкіна 1919 року стало можливим функціонування Оперного товариства. Клавірами користувалися при підготовці музичних вечорів, постановці оперних вистав, лекцій-концертів.

На превеликий жаль, колекційний фонд митця не було систематизовано, відомо лише, що до нього входило близько трьохсот томів рідкісних видань. Через лихоліття громадянської та Великої Вітчизняної воєн С. О. Пузенкіну вдалося зберегти нотодруки з родинних бібліотек Нейгаузів, Шимановських, із дарчими написами колег. В 1966 році митець презентував свій колекційний фонд трьом кіровоградським інституціям – музичному училищу, музичній школі та краєзнавчому музею.

Таким чином, у житті та діяльності С. О. Пузенкіна повною мірою відобразилися провідні тенденції, характерні для українського та європейського мистецтва XX ст. Універсалізм напрямків втілення, широке коло уподобань, різнобічність поглядів представляють митця як одного із фундаторів чотирьох взаємодоповнюючих галузей мистецької діяльності краю –

музичної педагогіки, хормейстерської справи, музикознавства та збирацько-колекційного (бібліотечно-музейного) напрямку.

ПРИМІТКИ

¹ Выписка из метрической книги // Особистий архів автора.

² Свидетельство // Особистий архів автора.

³ Списокъ учениковъ девятого класса Московского Синодального училища церковного пенія // Особистий архів автора.

⁴ Выпись изъ метрической книги о бракосочетавшихся за 1904 годъ // Особистий архів автора.

⁵ Смета доходов и расходов г. Елисаветграда на 1912 г. / Составил Пыхов Г. И. – Елисаветград: Лит-Типография Д. М. Шполянскаго, 1912. – С. 346.

⁶ Трудовий список. Пузенкін Сергій Олексійович // Особистий архів автора.

⁷ Там же.

⁸ Усатюк О. Життя в музиці // Кіровоградська правда. – 1973. – 12 грудня.

⁹ Es-moll. Музыка в провинции. Елисаветградъ // Русская музыкальная газета. – 1902. – № 45. – 10 ноября.

¹⁰ Пузенкинъ С. Елисаветградъ. // Музыкальный труженикъ. – 1907. – № 16. – 15 апреля.

¹¹ Там же. – 1907. – № 18. – 1 июня.

¹² Там же. – 1907. – № 28. – 15 декабря.

¹³ Там же. – 1910. – № 4. – 15 февраля.

Перелік віднайдених публіцистичних праць С. О. Пузенкіна

Дописи до альманаху „*Русская музыкальная газета*” (Санкт-Петербург):

1902. – № 15-16. – 13-20 апреля. – Стлб. 466. (за підписом С. П.)

1902. – № 45. – 10 ноября. – Стлб. 1110-1111. (за підписом Es-moll)

1902. – № 51-52. – 22-29 декабря. – Стлб. 1319. (без підпису)
1903. – № 14-15. – 6-13 апреля. – Стлб. 418-419. (за підписом Es-moll)
1903. – № 23-24. – 8-15 июня. – Стлб. 580. (без підпису)
1903. – № 45. – 9 ноября. – Стлб. 1104. (за підписом Es-moll)

Дописи до альманаху *„Музыкальный труженикъ”* (Москва):

1907. – № 16. – 15 апреля. – С. 14.
1907. – № 18. – 1 июня. – С. 15.
1907. – № 28. – 15 декабря. – С. 13-14;
1909. – № 3. – 1 февраля. – С. 14-15.
1910. – № 4. – 15 февраля. – С. 22-23.

Дописи до газети *„Кіровоградська правда”*:

Великий польський композитор (до 100-річчя з дня смерті Ф. Шопена). – 1949. – 18 жовтня.

А. Г. Рубінштейн (до 120-річчя з дня народження). – 1949 – 29 листопада.

*Грицайова З.М.
(Кіровоград)*

Продовжуючи публікацію актів Книги шлюбних опитів Єлисаветградської єдиновірської Покровської церкви, ми надихаємося схвальними відгуками, отриманими на попередні випуски.

Нині суспільство переживає генеалогічний бум, пов'язаний з багаторічним замовчуванням родовідної тематики у радянські часи. У цьому аспекті шлюбні книги нарівні з метричними книгами становлять найцікавіший матеріал для дослідників.

Документи публікуються мовою оригіналу із заміненням архаїчних літер сучасними їх відповідниками. Деякі злино написані слова розділені. Малоінформативні графи подаються зменшеним кеглем, щоб не відволікати увагу, але й не втрачати повноту документу.

У даному випуску до уваги читачів пропонується повний обсяг шлюбних опитів 1849 року (11 актів), за якими у єдиновірській Покровській церкві міста Єлисаветграда були здійсненні обряди вінчання.

Іменний покажчик допоможе швидко знайти необхідні прізвища.

Акулінін Василь Артемович – міщанин. – № 6, 7.

Акулінін Михайло Іванович – міщанин. – № 11.

Альошин Іван Дмитрович – єлисаветградський міщанин.
– № 2, 8.

Баранчукова Пелагія Іванівна – єлисаветградська міщанка.
– № 1.

Баркова Марфа Борисівна – селянка с. Клинцив. – № 9.

Барон (Баронін) Микита Степанович – єлисаветградський міщанин. – № 2, 8.

Беляєв Іван Аникійович. – № 6.
Боборикін Артем Григорович – міщанин. – № 9.
Богданов Ларіон Іванович – міщанин міста Динабурга Вітебської губернії. – № 5.
Борисова Євдокія Трохимівна – міщанка. – № 2.
Будикін Іван Єлисейович – міщанин. – № 10.
Буніна Дарія Борисівна – єлисаветградська міщанка. – № 6.
Валуйський Прокофій Кіндратійович – № 3, 9.
Вондровський Василь Петрович – міщанин. – № 9.
Волкова Агафія Дмитрівна – міщанка – № 3.
Гамаюнов Мойсей Михайлович – міщанин. – № 4.
Гамаюнова Меланія Тимофіївна – єлисаветградська міщанка. – № 1.
Глись (Гиль) Осип Іванович – міщанин міста Динабурга Вітебської губернії. – № 5.
Горбачов Іван Михайлович – міщанин. – № 4.
Єрмолаєв Іван Лукич. – № 1, 10.
Житилов (А)Олексій Феоктистович – міщанин. – № 3, 4, 8.
Зайцев Микола Прохорович – міщанин. – № 11.
Зеленін Іван Фомович – єлисаветградський міщанин. – № 2, 9.
Золотухін Микита Єфремович – міщанин. – № 10.
Карпов Степан Терентійович. – № 3.
Красильников Петро Нефедович – міщанин. – № 3, 11.
Колоколов Петро Максимович – єлисаветградський міщанин. – № 4.
Колесников Іван Терентійович – єлисаветградський міщанин. – № 8.
Колесников Терентій – міщанин, хрещений батько П.М.Колоколова. – № 4.
Колесникова Агрипина Кирилівна – селянка с. Клинців. – № 10.
Колтунов Федір Іванович – міщанин. – № 7.
Кушнерьова Євдокія Єрмолаївна – єлисаветградська міщанка. – № 8.
Лебедєв Лука Козьмич – єлисаветградський міщанин. – № 6.

- Лихоманов Дорофій Григорович – елисаветградський міщанин.
– № 5.
- Лошкарьов Кіндрат Назарович. – № 7.
- Любицький Василь Афанасійович. – № 6.
- Максимов Павло Фадійович. – № 1.
- Медведев (А)Олександр Володимирович – брат П.В. Медведева. – № 7.
- Медведев Павло Володимирович – елисаветградський міщанин.
– № 7.
- Мещеряков Андрій Петрович – унтер-офіцер. – № 7.
- Морозов Федір Карпович. – № 2.
- Назаров Іван Степанович – міщанин. – № 1, 10.
- Новоторов Дементій Никонович – міщанин міста Динабурга Вітебської губернії. – № 5.
- Поляков Семен Михайлович – елисаветградський міщанин. –
№ 1, 4.
- Самбурський Ємельян Трифонович – елисаветградський міщанин. – № 2.
- Синьков Андрій Лифанович – міщанин міста Динабурга Вітебської губернії. – № 5.
- Скрутнова Марія Іванівна – міщанка. – № 11.
- Сливин (А)Олексій Григорович – елисаветградський міщанин.
– № 11.
- Сойников (А)Олексій Степанович – елисаветградський міщанин.
– № 3.
- Сойников Степан Васильович – міщанин. – № 8.
- Сорокін Семен Ілліч – міщанин. – № 5.
- Сорокіна Гликерія Семенівна – міщанка. – № 5.
- Спирidonov Федір Микитович – міщанин міста Динабурга Вітебської губернії. – № 5.
- Старченков Михайло Єрмолайович – херсонський міщанин. –
№ 1, 9.
- Цибульський Устин Федотович – елисаветградський міщанин.
№ – 5.
- Чернов Іван Фірсович – міщанин. – № 11.
- Черняєв Михайло Іванович – елисаветградський міщанин. – № 2.

Чиби́сов Гаври́ло Фе́дорович – міщанин. – № 6.

Чиби́сова Анаста́сія Фе́дорівна – елисаветградська міщанка. – № 7.

Щу́кін Фе́дір Ю́дович – міщанин. – № 8.

Джерело:

Книга выданная отъ Преосвященнаго Гавріила, Архієпископа Херсонскаго и Таврическаго въ Елисаветградскую Единоверческую «часовенную» Покровскую церковь для записки въ оную брачныхъ обысковъ. Октября 22 дня 1847 года. – № 6838. – Гавріиль А. Херсонскій и Таврическій. – К.О.М. – № 4659. – Гр. АІ. – Инв. № 717. – Арк. 19-24.

ОБЫСКИ

№ 1-й. 1849^{го} Года Генваря 16^{го} дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Семион Михайлов сын Поляков, старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

2) Невеста сего Города Мещанская дочь Мелания Тимофеева дочь Гамаюнова старообрядческаго исповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 28 Невеста 19 лет, и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовнаго или плотскаго родства свойства возбраняющаго по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Генваря 14, 15 и 16 числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами о Женихе пачпорт а о Невесте Книги сей Церкви.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Генваря 16^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо, в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обуску жених Мищен. Симион Михайлов с. Полуков и нивеста Мелания Темофеева дочь Гомоюнова. поручители по жинехе мещанин Михайло Ермолаев с. Старченков Иван Степанович сын Назаров, по невесте Иван Лукин сын Ермолаев, Павил Фадьев сын Максимов.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 2^й. 1849^{го} Года Генваря 28^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовенного общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Никита Стефанов сын Барон старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

2) Невеста Мещанская дочь Евдокия Трофимова дочь Борисова старообрядческого вероисповедания Жительствовала в сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 25 Невеста 16 лет и оба находятся в здоровом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост а Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви Генваря сего 25, 27 и 28^{го} числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами Книги сей Церкви.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Генваря 28^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью, как они сами так и по каждом свидетели в том что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Никита Барон Нивеста Евдокия Борисова за нея и за себя расписа Поручители по Женихе и Невесте Елисаветградския мещане Михаило Иванков Черняив Иван Фамич Зеленин, Емельян Трифон сын Самбурской За них и за себя расписался Федор Карпов сын Морозов.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 3^й. 1849^{го} Года Февраля 3^{го} дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Алексей Стефанов сын Сойников старообрядческаго вероисповедания Жительствоует в приходе сей Церкви.

2) Невеста Мещанская дочь Агафия Димитриева дочь Волкова старообрядческаго вероисповедания Жительствовала в сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 25 Невеста 18 лет и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост а Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Февраля 1, 2 и 3^{го} числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом Книги сей Церкви.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Февраля 3^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью, как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Алексей Соников невеста Агафия Вокова за нее и за себя расписася. Поручители по женихе мищани Аликсей Феокистов сын Житилав и Петр Нефедов сын Красилников по невесте Степан Карпов Терентьев сын и Прокофий Кандратьев сын Валуйской за него и за себя росписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 4-й. 1849^{го} Года Мая 15^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовенного общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Петр Максимов сын Колоколов старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Пелагея Иванова д.

Баранчукова старообрядческого исповедания Жительствоует в приходе сей Церкви, родители ея неходившие во Храм.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 22 Невеста

18 лет и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост а Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого, Жених от деда, а Невеста от родителей позволение.

7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Мая 10, 14 и 15^{то} числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами Книги сей Церкви с тем обязательством, чтоб ходить в Церковь и быть у Исповеди и Св. Причастия, родившиеся дети должны быть крещены.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Мая 15^{то} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе справедливо в том удостоверяют своею подписью, как они сами так и по каждом свидетели в том, что, естли что окажется ложным, то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Петр Колоколов – Невеста Пелагея Баранчукова а вместо их неграмотных по их личному прошению, Крестный его отец Мещанин Терентий Колесников руку приложил. Поручители по Женихе мищанин Моисей Михайлов сын Гамаюнов и мещанин Аликсей сын Феоктистав Житилов за него и за сибя расписался По Невесте мищани Иван Михалов син Горбачов. и Симон Михалов син Поликов. За ниво и за себя потьписася.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 5^й. 1849^{го} Года Августа 21^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовенного общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Витебской Губернии Динабургский Мещанин Осип Иванов сын Глись старообрядческого вероисповедания Жительствоует в Елисаветграде.

2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Гликерия Семенова дочь Сорокина, из безпоповской Секты дополненно ей Крещение.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 46 Невеста

22 лет и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви никакого нет.

5) Жених вдов, а Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого. Жених по своему произволению,

а Невеста от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Августа 19, 20 и 21^{го} числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служит документом в Жениха годовой паспорт выданный из Динабургской Градской Думы сего ж года и месяца четвертаго числа с сообязательством ходить в Церков и быть у Исповеди и Святаго Причастия, а родшиеся дети должны быть крещены.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Августа 21^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным, то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Осип Гиль, невеста Гликерья Сарокина, поручители по женехе: витебской губерни Динабургския мещане Андрей Лифанов сын Синьков, Феодор Никитен сын Спиридонов Дементей

Никонов сын Новоторов, Ларион Иванов сын Богданов а вместо их неграмотных по их личному и рукоданному прошению того ж Города мещанин Семен Ильин сын Сорокин за них и за себя расписался По Невесте: Елисаветградския мещане Иустин Федотов сын Цыбульский и мещанин Дорофей Григорьев сын Лихоманов за ... их грамоте уставщик Иван Сарычев расписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 6-й. 1849^{го} Года Октября 18^{го} дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Лука Козьмин сын Лебедев старообрядческаго вероисповѣданія Жительствоует в приходе сей Церкви.

2) Невеста сего ж Города Мещанка Дарія Борисова дочь Бунина Того ж вероисповѣданія Жительствовала в сей Церкви приходом.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 46 Невеста

27 лет и оба находятся в здоровом уме.

4) Родства между оными духовнаго или плотскаго родства свойства возбраняющаго по Установлению Святой Церкви брак никакого нет.

5) Жених вдов и Невеста вдова.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого.

7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Октября 15, 16 и 18^{го} числ препятствій сему браку никем не объявлено.

8) Для удостовѣренія безпрепятственности сего брака служат документом Книги сей Церкви с тем обязательством, чтоб ходить в Церковь и быть у исповеди и Св. причастія, родившіеся дети должны быть крещены.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Октября 18^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами, так и по каждом свидетели в том, что есть, что окажется ложным то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Лука Лебедев Невеста Дария Бунина. Поручители по Женихе Мещане Гавриил Феодоров сын Чибисов, Василий Артемов сын Акулинин – По невесте Василий Афанасьев сын Любичский, а в место их неграмотных Жениха, и Невесты – и поручителей и за себя Мещанин Иван Анекеив син Биляив роспищался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 7-й. 1849^{го} Года Октября 31^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовенного общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Павел Владимиров сын Медведев старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе Преображенской Церкви.

2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Анастасия Феодорова дочь Чибисова того ж вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 28 Невеста

17 лет и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Святой Церкви брак никакого нет.

- 5) Жених холост, Невеста девица.
- 6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого, и на то имеют от родителей своих позволение.
- 7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Октября 29, 30 и 31^{го} числ препятствий сему браку никем не объявлено.
- 8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом о Женихе свидетельство, а о Невесте Книги сей Церкви.
- 9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Октября 31^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.
- 10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естыли, что окажется ложным, то подписавшиеся повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Павел Медведев Невеста Настасия Чибисова Поручители по женихе Мищанин Федор Иванов сын Колтунов и ундир-офицер Андрей Питров сын Мищириков а вместо их ниграмотных по их личному прошению брат жиниха Аликсандр Мидведев руку приложил По невесте: Мещанин Василий Артемов сын Акулинин а вместо неграмотнаго и за себя Кондрат Назарав сын Лошкарев руку приложил.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 8-й. 1849^{го} Года Ноября 1^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Иван Терентьев сын Колесников старообрядческаго вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

2) Невеста сего ж Города Мещанская дочь Евдокия Ермолаева

дочь Кушнерева того ж вероисповедания Жительствовала в сей Церкви приходом.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 20 Невеста 19 лет, и оба находятся в здравом разсудке.

4) Родства между оными духовнаго или плотскаго родства свойства возбраняющаго по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост, Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви Октября 30, 31 и Ноября 1^{го} числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом Книги сей Церкви.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Ноября 1^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным, то подписавшиеся повинны Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Иван Колесников нивеста Евдокия Кушнирева за себя и за нее росписался. Поручители по Женихе Мищанин Федор Юдов сын Щюкин и мщенин Аликсей Феоктистав сын Житилов По Невесте: мищанин Стифан Васильев сын Сойников Мещанин Никита Степанович сын Баронин.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 9-й. 1849^{го} Года Ноября 3^{го} дня. По Указу Его Императорскаго Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовеннаго общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Иван Фомин сын Зеленин старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе Преображенской Церкви.

2) Невеста Поселянка Села Клинцов Марфа Борисова дочь Баркова старообрядческого вероисповедания Жительствовала в городе Елисавете приходом в сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 18 Невеста 16 лет и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви Ноября 1, 2 и 3^{го} дня препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака о Женихе свидетельство и о Невесте свидетельство от военного Начальства с тем обязательством ходить в Церковь и быть у Исповеди и Святаго Причастия, родившиеся дети должны быть крещены.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Ноября 3^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естьли что окажется ложным то подписавшиеся повинны Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Иван Зеленин невеста Марфа Баркова Поручители по Женихе Мещане Артем Григорьев сын Боборикин, Василий Петров сын Вондровской – и по невесте Прокофий Кондратиев сын Валуцкий А в место их неграмотных по их личному и рукоданному прошению Херсонской Мещанин Михаила Ермлаев сын Старченков и за себя расписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 10-й. 1849^{го} Года Ноября 9^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовенного общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Иван Димитриев сын Алешин старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

2) Невеста Поселянка Села Клинцов Агрипина Кирилова дочь Колесникова старообрядческого вероисповедания Жительствовала в приходе сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 22 Невеста 16 лет и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родителей своих позволение.

7) По троекратному оглашению сделанному в сей Церкви сего Ноября 7, 8 и 9 числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документом о Женихе и Невесте Книги сей Церкви с тем доказательством, чтоб непременно ходить в Церковь и быть ежегодно у Исповеди и Святаго Причастия, родшиеся у них дети, непременно должны быть крещены в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Ноября 9^{го} дня в узаконенное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели в том, что естли что окажется ложным то подписавшиеся повинны Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Иван Алешин Невеста Агрипина Колесникова По Женихе поручители Мещане Иван Елисеев сын Будыкин а в место их неграмотных по их личному и рукоданному прошению за них и за

себя Мещанин Микита Ефремов сын Золотухин расписался По невесте – мищинин Иван Степанов сын Назаров Иван Лукин сын Ермолаев.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

№ 11-й. 1849^{го} Года Ноября 10^{го} дня. По Указу Его Императорского Величества Херсонской Губернии Города Елисаветграда Часовенного общества Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы священно и церковнослужители производили обыск о желающих вступить в брак и оказалось следующее:

1) Жених Елисаветградский Мещанин Алексей Григорьев сын Сливин старообрядческого вероисповедания Жительствует в приходе сей Церкви.

2) Невеста Мещанская дочь Мария Иванова д. Скрутнова старообрядческого вероисповедания Жительствовала в приходе сей Церкви.

3) Возраст к супружеству имеют совершенный а именно Жених 18 Невеста 21 лет, и оба находятся в здравом уме.

4) Родства между оными духовного или плотского родства свойства возбраняющего по Установлению Св. Церкви брак никакого нет.

5) Жених холост – Невеста девица.

6) К бракосочетанию они приступают по своему взаимному согласию и желанию а не по принуждению от кого и на то имеют от родных своих позволение.

7) По троекратному оглашению зделанному в сей Церкви сего Ноября 8, 9 и 10 числ препятствий сему браку никем не объявлено.

8) Для удостоверения безпрепятственности сего брака служат документами о Женихе и Невесте Книги сей Церкви.

9) По сему бракосочетание означенных лиц совершено сего Ноября 10^{го} дня в законное время при посторонних людях.

10) Что все показанное здесь о Женихе и Невесте справедливо в том удостоверяют своею подписью как они сами так и по каждом свидетели, в том что естьли что окажется ложным, то подписавшиеся

повинны за то Суду по Правилам Церковным и по Законам Гражданским.

К сему обыску Жених Алексей Сливин Невеста Марья Скрутнова Поручители по Женихе Мещане – Михаил Иванов сын Акулинин Николай Прохоров сын Зайцав По Невесте Мещане – Иван Фирсов сын Чернов, Петр Красилников Нефедов сын подписался.

Обыск сей производили в Церкви Покрова Пресвятыя Богородицы Священник Александр Курлов.

Уставщик Иван Сарычев.

ЧАСТИНА III
MEMORIA

В.Є.Шкода¹
(м. Знам'янка)

Розділ з нарису-есе «Жив такий лікар»

Вятський засланець

Грудень 1905-го року. 29 залізниць імперії охопив загальний політичний страйк. Апогеєм першої російської революції стали криваві події на Пресні у Москві. Уряд вживає надзвичайних заходів аби зберегти віками існуючий режим - самодержавство. Драматичні події тих днів не минули і станцію Знам'янку Харково-Миколаївської залізниці.

15 грудня о дев'ятій годині ранку щойно призначений урядом тимчасовий військовий генерал-губернатор Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії генерал-майор Жолтановський оголосив у своїх повітах військовий стан, 136-му Таганрозькому полку, що базувався у Єлисаветграді, було наказано блокувати залізницю.

Того ж дня в клубі залізничників на станції Знам'янка відбулися досить бурхливі збори страйкарів. Серед присутніх було багато представників від різних пунктів відділку залізниці. Вів збори голова страйкового комітету, лікар Андрій Віталійович Лисенко. Обговорювали знаменитий люботинський «Маніфест», який закликав до збройного повстання проти царської влади. Ставлення до «Маніфесту» виявилось неоднозначним, тому вирішили терміново відправити до Люботина

¹В.Є. Шкода, Зберігач фондів Знам'янського міського краєзнавчого музею, лауреат Всеукраїнської краєзнавчої премії ім. Д. Яворницького та обласної – ім. В. Ястрєбова.

делегацію для з'ясування стану справ і узгодження спільних дій.

На другий день, 16 грудня, у Знам'янку прийшла звістка про оголошення у повітах військового стану та телеграма з Люботина для страйккому із закликом псувати колії і зв'язок, щоб перетнути просування по залізниці каральних військових частин. Чергові телеграфісти Петро Бельський та Антон Семенов, не чекаючи санкцій страйккому, пошкодили урядовий телеграф, телефон та жезловий апарат і покинули приміщення зв'язку.

17 грудня у відповідь на цю акцію Жолтановський відправляє до Знам'янки спеціальний поїзд з підрозділом Таганрозького полку. З поїздом відбув і слідчий з особливо важливих справ Єлисаветградського окружного суду. Однак ешелон, пройшовши станцію Трепівку, на 340 -й версті залізниці зіткнувся із зустрічним паровозом. Два вагони з карателями, як повідомляла газета «Голос юга», були розбиті вщент. Загинули шість солдатів, троє цивільних, понад тридцять військових отримали травми...

18-19 грудня тривали ремонтні роботи. Телеграфний зв'язок відновили самі страйкуючі.

Враховуючи ситуацію, 20 грудня комітетчики вирішили припинити страйк, і вже на другий день з Єлисаветграда через Знам'янку пішов на Кременчук перший поїзд.

22 грудня начальник елисаветградського відділку одеського жандармського управління залізниць підполковник Гурський підписує постанову про арешт групи знам'янських робітників і службовців для допиту у справі грудневого політичного страйку. Знам'янському приставу Волошинову наказано провести у селищі обшуки. Наказ цей був виконаний з ретельністю, і вже 24 грудня арештованих знам'янців повезли до елисаветградської в'язниці. Допити проводив Гурський особисто.

Тим часом у справу слідства активно включається і слідчий окружного суду. 30 грудня він побував у Знам'янці і зібрав свідчення від унтер-офіцерів місцевого жандармського відділку Гаражія, Єдка, Клинова, Мартиненка, Писарева, Сіроштана та інш. Саме з цього дня започатковано формування об'ємних томів документів, які одержали назву «Попереднє слідство про страйк залізничників на станціях Знам'янка і Користівка Харково-Миколаївської залізниці у грудні 1905 року». Ці документи стануть підґрунтям для кількох судових процесів.

Але розправа над страйкарями розпочалася вже в кінці грудня масовим звільненням робітників з роботи згідно із драконівським урядовим законом від 2 грудня 1905 року, який передбачав таке покарання без суду.

24 квітня 1906 року в приміщенні Єлисаветградського юнкерського училища відбувся військово-окружний суд. Головував генерал-лейтенант Мордвінов. Судили десятих знам'янських залізничників, звинувачуваних у псуванні в грудні засобів зв'язку. Телеграфістів Бельського та Семенкова засудили до двох з половиною років ув'язнення у фортеці, а заступника начальника станції Михайлевича відправили на два роки відбувати покарання у штрафних військових ротах.

5 лютого 1908 року виїзна сесія Одеської судової палати у приміщенні Єлисаветградського окружного суду слухала справу ще однієї групи знам'янців. Семеро членів страйкового комітету отримали різні строки ув'язнення. Подобиці суду висвітлювалися в повітових газетах «Голос Юга» та «Новая волна».

Доля голови страйкового комітету Андрія Віталійовича Лисенка залишалася у тіні, за лаштунками таємної історії. Із уривчастих спогадів Юрія Лисенка (сина лікаря) та розповідей-напівлегенд Остапа Лисенка (сина композитора) дізнаємося, що лікаря Лисенка у супроводі жандарма відправили на поселення до Вятки, що із заслання він «втік» до Києва, де «переховувався» у брата, а згодом «таємно» виїхав за кордон до Львова, жив там деякий час, а 1910 року повернувся до Києва, щоб померти на батьківщині. І це майже все.

А чи були насправді оті детективні втечі, переховування та таємні виїзди? Численні архівні документи вимальовують дещо іншу картину останніх років життя бунтівного лікаря.

Ось вони перед нами – документи центральних та обласних архівів: укази правлячого Сенату, рішення Міністерства внутрішніх справ, папери Міністерства юстиції, листування губернаторів з каральними органами, окремі жандармські справи, рукописні мемуари учасників подій, родинне листування... На деяких паперах чорніє гриф - «таємно» або «цілком таємно». Ці документи дозволяють принаймні пунктирно висвітлити ряд невідомих для краєзнавців подій у хроніці останніх днів життя героя Шипки у болгарських подіях 1876-78 рр.

27 грудня 1905 року «місцевий комітет Харково-Миколаївської

залізниці» (так зазначено в архівному документі) організував лікарський огляд здоров'я А.В.Лисенка. Довідку підписали лікарі Орлов, Павловський та член комітету Власов. Діагноз: бугорчатка, емфізема легень, хронічний катар гортані та загальне виснаження. Ця довідка, на думку комітетчиків, повинна була допомогти Лисенку при можливому його арешті. Друзі лікаря помилилися. Надвечір того ж дня у Знам'янці зупинився спеціальний поїзд, яким їхав військовий генерал-губернатор Жолтановський. Вочевидь, саме того вечора місцева жандармерія отримала наказ про арешт Лисенка і відправку його у далеку Вятку «до особливого розпорядження».

На другий день (за іншими даними – 29 грудня) жандарми вчинили у помешканні Лисенка обшук, а йому зачитали наказ Жолтановського. Лисенко нашвидку здає лікарню, деякі свої речі роздає санітарам та медсестрам і терміново виїздить до Вятки. З цього часу драматичні будні вятського засланця зникають з поля зору рідних і близьких і стають об'єктом казуїстичних викрутасів добре налагодженої машини імперського судочинства. Як же розгортався сюжет тієї історії, захованої в архівах?

Під час арешту А.Лисенка допитував елісаветградський слідчий Козінцев. Він зажадав, щоб арештований поклав на стіл одну тисячу карбованців як гарантію проти ухилення від слідства. Такої великої суми Лисенко на той час не мав. Тому його відправили до Вятки, вочевидь, у супроводі жандарма. Всю подальшу справу Лисенка вів слідчий з особливих справ елісаветградського окружного суду Лукеш. Ця драматична історія тривала майже чотири роки. Отже, надамо слово архівним документам.

4 лютого 1906 року вятський губернатор повідомляє слідчого Лукеша, що Лисенко перебуває у Вятці під гласним наглядом поліції і проживає у «номерах Чучалова» - місцевому приватному готелі. 22 лютого Лукеш надсилає судовому слідчому першої дільниці вятського повіту Соколову листа з проханням допитати Лисенка, а також отримати від нього грошову заставу або взяти під арешт.

10 березня під час допиту А.Лисенко заявив, що на зборах у Знам'янці виступав всього три рази, що у грудні закликав страйкуючих не псувати залізничні колії і телеграф, а 20 грудня виступив у паровозному депо перед робітниками із закликом припинити страйк, що і було зроблено. При цьому Лисенко просить одержати

підтвердження від свідків і називає понад 10 прізвищ. Лікар не визнає себе винним у злочинах, які йому інкримінують. У цей же день він вручає слідчому заклад у розмірі 1000 карбованців (допоміг рідний брат, композитор М.В.Лисенко). Гроші покладено у вятське губернське казначейство на депозит окружного суду. Арешт скасовано, але слідство триває далі.

Тривожить тяжка хвороба очей. Вятські лікарі Ведель та Левитський підтверджують знам'янський діагноз. Туберкульоз прогресує. Лікуватися у Вятці в умовах північного клімату неможливо. І тоді лікар звертається до вятського губернатора з проханням дозволити йому тимчасово виїхати до Києва для лікування, адже хвороба загрожувала повною сліпотою. Такий дозвіл він отримує.

А в цей час міністр внутрішніх справ Столипін підписує постанову про відправлення А.Лисенка на поселення у віддалені повіти Архангельської губернії на чотири роки, починаючи з 30 березня 1906 року, якщо немає заперечень судових органів.

8 травня 1906 року єлисаветградський слідчий Лукеш отримує від прокурора округу листа з подробицями рішення Столипіна. Але протоколи слідства вже в Архангельську. 20 травня Лукеш телефонує прокурору архангельського окружного суду і вимагає передачі всіх матеріалів слідства до Єлисаветграда.

А.В.Лисенко у цей час живе в Києві у брата Миколи Віталійовича на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 95, лікується у окуліста Мендальштама. Поліція навідується систематично і безцеремонно. 30 травня лікар надсилає до Єлисаветграда чергове «прошення», щоб справу про його притягнення до суду направили до одного із слідчих у Києві. Згодом київські слідчі двічі викликають Лисенка на допит. Однак до однієї статті обвинувачення додається ще одна. Треба було щось робити. До того ж лікарі прийшли до висновку, що лікувати очі Лисенку можуть успішно лише за кордоном. І тоді хворий звертається до самого Столипіна. 8 грудня 1906 року Департамент поліції видає постанову, за якою Лисенку дозволено, замість призначеного у адміністративному порядку заслання в Архангельську губернію, виїхати за кордон на три роки, але якщо тому не заперечують судові інстанції.

З цього сакраментального «якщо» і починається детективна історія, достойна хіба що пера Конан Дойля. Це, власне, історія еміграції Лисенка всупереч волі єлисаветградських слідчих. Події розвивалися досить швидко.

2 січня 1907 року Київський губернатор направляє міському поліцеймейстеру Гуковському листа про рішення Департаменту поліції і таким чином дає йому підставу діяти. 9 січня Гуковський запитує телеграмою Єлисаветград, чи не є перепорою для виконання дозволу Столипіна застава 1000 карбованців, який є на банківському рахунку тепер уже єлисаветградського обласного суду.

У відповідь летить термінова телеграма: «Київ. Поліцеймейстеру. Виїзд Лисенка за кордон не дозволяю. Слідчий у найважливіших справах Лукеш».

Того ж 9 січня єлисаветградський прокурор Чеботарьов доповідає прокурору Одеської судової палати про хід попереднього слідства і просить прискорити допити знам'янських комітетчиків, арештованих у різних губерніях імперії, куди вони виїхали ще в грудні 1905 року і пізніше. Слідчі поспішали.

Поспішав і лікар А.Лисенко. Для виїзду за кордон необхідно було будь-що здобути на те дозвіл судових властей. 23 січня у Петербург на ім'я міністра юстиції була відправлена телеграма з Києва. Ось її зміст: «Батькові моєму і брату нашому лікарю Андрію Віталійовичу Лисенку міністром внутрішніх справ 7 грудня було замінене заслання до Архангельської губернії виїздом за кордон на три роки. Всепокірніше просимо також і вашим високопревосходительством дозволити виїзд з причини хворобливості і необхідності серйозної очної операції у спеціалістів Західної Європи батькові моєму і брату нашому Андрію Лисенку. Син Георгій Лисенко. Брат Микола Лисенко. Сестра Софія Лисенко.»

Телеграма лягла на стіл міністерства юстиції. 29 січня віце-директор першого департаменту Міністерства юстиції просить київського прокурора сповістити про стан справ з піднаглядним, при цьому додається копія телеграми Лисенків. Київський прокурор, отримавши листа з Петербурга, пише довідку в Одеську судову палату про те, що в київській окрузі ніяких карних справ проти піднаглядного А.Лисенка не порушувалося. Отже, петербурзькі папери і довідка пішли до Одеси. Поки Одеська судова палата готувала відповідь для Петербурга, у Києві відбуваються цікаві події.

Київський губернатор, спираючись на довідку свого окружного прокурора Хлодовського, не суперечить у видачі Лисенку закордонного паспорта, який, за правилами того часу, повинен вручити

прохачеві місцевий поліцмейстер. Поліцмейстер Гуковський вичікує і мовчить про одержану ним телеграму від Лукеша про заборону виїзду Лисенка за кордон. Чому? Можливо, він і був тією особою, яка, за спогадами Остапа і Юрія Лисенків, одержала від композитора Лисенка «солідну винагороду» за термінову видачу лікарю закордонного паспорта. Можливо...

А тим часом 8 і 9 лютого того ж 1907 року відбувається загадкова подія, яка стала доленосною для лікаря, але фатальною для поліцмейстера Гуковського. Коли прокурор Хлодовський відправив згаданого пакета до Одеси і на тому заспокоївся, на його ім'я з Єлисаветграда прийшло повідомлення про те, що лікар Андрій Лисенко звинувачується у скоєнні державного злочину, передбаченого 126 статтею кримінального кодексу, що слідчий Лукеш забороняє виїзд Лисенка за кордон і про це повідомлено Гуковському. Це вже було серйозно! Прокурор негайно оформляє доповідну для губернатора. Її підписали Хлодовський і секретар Бутович. Разом з копіями-додатками пакет отримує номер 672 і гриф «таємно».

9 лютого пакет здано квартальному наглядачеві поліцейської дільниці Чернецькому для доставки в канцелярію губернатора.

Цей пакет за № 672 до губернатора не дійшов. Він зник! Як і що трапилось – нам не відомо, але факт залишається: листа не зафіксовано в жодному відділі канцелярії губернатора. Пізніше, 24 листопада 1909 року правлячий Сенат імперії розглядав цю незвичайну справу. У розслідування включилися різні інстанції: київська міська поліція, прокурорський нагляд, губернське жандармське управління і навіть особисто генерал-ад'ютант Трепов, той самий, якому належить відомий наказ «Патронов не жалеть.» У результаті було лише з'ясовано, що прокурор подавав губернатору три пакети, але на стіл правителя губернії потрапили лише два. А пакет 672 - зник. Гуковського розжалували і навіть порушили проти нього карну справу, яка тривала до її скасування аж у березні 1911 року.

Отже, 12 лютого київський губернатор без сумніння вже вдруге звертається до Гуковського, щоб той повідомив Лисенка про можливість скористатися дозволом виїхати за кордон, оскільки заперечень на те судових властей Києва немає. Гуковський і тут промовчав про телеграму Лукеша. Не знав губернатор і про те, що прокурор Одеської судової палати у своїй відповіді міністерству юстиції

писав, між іншим, що не наважився б дати дозвіл Лисенку на виїзд за кордон.

26 лютого 1907 року Лисенко отримує від Гуковського так зване прохідне свідоцтво для слідування поїздом до прикордонного пункту Радзивилів. Почалися збори у далеку дорогу. Потрібні були кошти, і Лисенко пише листа елісаветградському слідчому з проханням, щоб той видав братові під розписку заставу 1000 карбованців. У відповідь розгніваний слідчий надсилає до Києва телеграми і листи. У листі від 28 березня пристава бульварної дільниці він категорично заявляє, що застава залишається в силі і буде конфіскована, якщо Лисенко виїде за кордон.

Настав час розлуки з близькими. 2 березня 1907 року А.В.Лисенко вибув з Києва. Про це київський бульварний пристав повідомляє міську поліцію вже 8 березня. А тим часом Лукеш педантично дотримується букви закону: 22 травня він звертається до знам'янського жандармського унтер-офіцера Писарева з проханням подати йому особливі прикмети А.В.Лисенка для розшуку його через публікацію. Мовою оригіналу відповідь була дослівно така: «выше среднего роста, худощавый, шуплый, блондин, седоватый, волосы на голове носит коротко остриженными, бороду бреет, разговор очень хриплый с отдышкой, одевается в родное платье». По каналам карного розшуку пішла анкета з цими прикметами лікаря.

Але людина з цими прикметами в цей час крокувала бруківкою невеличкого селища на півдні Франції. У своїх рукописних спогадах син лікаря Георгій називає це поселення Жуан ля Пен. Тут і почалися важкі дні вимушеної еміграції А.В.Лисенка. З листів до синів Георгія і Гліба видно, що Лисенко деякий час перебував у Швейцарії. У Лозанні професор-окуліст Дюфур зробив хворому складну операцію. Проте одне око залишилося сліпим. Зрештою постійним місцем життя Лисенко обрав Львів у Австро-Угорщині. Стараннями старого знайомого Гната Хоткевича Лисенко влаштувався на роботу у народній лічниці по вул. Петра Скарги, яку опікував митрополит Андрій Шептицький. Мешкав лікар у бельведері скромного будинку на вул.Набіляка, 31.

Гнітили тяжкі недуги, турбота про долю малолітнього сина Гліба (народився 1898 року). Розраду знаходив у спілкуванні з друзями-емігрантами та в літературній праці. Пробитися в друк до львівських

часописів, особливо до «Літературно-наукового вісника», було справою нелегкою. Допоміг Гнат Хоткевич. До речі, в одній з львівських газет він згадує Андрія Лисенка як одного з найактивніших серед голів страйкових комітетів залізниці.

Літературна спадщина лікаря-емігранта мало досліджена. Під час візиту до Львова нами виявлено близько 20 його публікацій, але написано ним значно більше. «Літературно-науковий вісник» публікує його спогади «Серед добровольців 1876 року» (про російсько-турецьку війну), а також художньо-публіцистичний нарис «Вертай з шляху - капітал пре!». В останньому автор малює різючі картини життя і побуту робітників цукроварні. Особа підприємця пана Гехта за своїм соціальним звучанням стає тут на один щабель з такими класичними образами глитаїв як Калитка, Пузир та Герман Гольдкремер (персонажі сатиричних драм І.Карпенка-Карого «Сто тисяч» і «Хазяїн» та оповідання І.Франка «Борислав сміється»). Події, висвітлені у нарисі, відбуваються у містечку Мошни Київської губернії. Але там ніколи не було цукроварні. Детальний аналіз тексту нарису та інших джерел дає підставу вважати, що прототипом образу Гехта був орендар Сабліно-Знам'янського цукрового заводу Баренбург, який мав при заводі і у Знам'янці свої маєтності.

У циклі «Спогади» Лисенко відтворює колоритну атмосферу народницького руху 70-х років у Києві, а також події 1905 року на залізниці.

1909 року виходить з друку скромним тиражем драматичний твір А.Лисенка «Заспокоїлось». Устами головного героя п'єси автор засуджує відомий царський маніфест 1905 року. Герой проголошує: «Прийдуть другі часи, і на новому ґрунті, чистому від сваволі дуків-буржуїв, виростуть і постануть нові устої нового життя». Книжка видана накладом автора і заходом Миколи Голубця. Зберігся екземпляр з автографом «Юрку від татуні».

Кілька публікацій виявлено в популярній львівській газеті «Народне слово». Тематика дописів Лисенка досить різноманітна: спогади юних днів, епізоди страйку, проблеми русифікації та полонізації, політичні пристрасті навколо Холмщини, нотатки про з'їзди та конференції тощо.

1909 року А.Лисенко бере участь у роботі просвітницько-економічного конгресу у Львові. У залі було чимало земляків лікаря з центральної України, а серед них давні знайомі - «артільний батько» з

Єлисаветграда Микола Левитський та відомий громадський діяч, видавець першого повного «Кобзаря» Т.Г.Шевченка Василь Доманицький. Свої враження від форуму Лисенко виклав у публікації «По конгресі!», а Левитський - у своїх рукописних спогадах про В.Доманицького.

Спливав другий рік вимушеної еміграції. А далі? Адже амністії лікар не отримав. Треба діяти...

4 лютого 1909 року Лисенко подає листа в імперську канцелярію Росії з проханням про повне помилування. У царських канцеляріях лист отримав № 620. А далі відбувся черговий, добре відпрацьований чиновниками і прискіпливо стандартний тур до високого адресата і від оного. У тривожному чеканні поминуло два з половиною місяці. І тільки 21 квітня Департамент поліції направляє на ім'я Лисенка повідомлення, що лікар може повернутися в Росію, але не раніше 30 березня 1910 року. Про амністію – ні слова. Тоді Андрій Віталійович звертається до брата Миколи і просить клопотання про заступництво через професора Івана Васильовича Лучицького. У свій час український історик Лучицький був членом київської «Громади», професором університету св.Володимира, викладачем київських вищих жіночих курсів. Згодом академік Лучицький став членом Державної Думи Росії. Саме він міг би замовити слово міністру юстиції, щоб позитивно вирішити долю засланця. Такий лист Микола Віталійович направляє у Петербург, а копію передає братові до Львова.

27 травня Андрій Віталійович теж пише листа Лучицькому про заступництво. Листи не допомогли. Всі високі інстанції рекомендують Лисенку звернутися до єлисаветградського прокурора та слідчого. Коло замкнулося. Лишилося одне – чекати скінчення строку заслання. І він чекав. Львівський лікар Вахніанін рекомендує Лисенку поїхати на курорт у Ліворно. Поїхав, але вологе повітря курорту завадило лікуванню.

Хворий лікар багато одержує листів від рідних, багато пише сам. Інколи за нього пише його близький друг і помічник Петровський, теж емігрант. Ось один з них від 7 березня 1910 року. Лисенко тепло дякує Івану Матвійовичу Стешенкові за притулок, який надали його синові Глібу. І.М.Стешенко, як відомо, був зятем М.П.Старицького і мешкав з дружиною Ольгою Старицькою-Стешенко на вул. Великий Підвальній у Києві. Лисенко пише: «Тепер вже я зовсім спокійно буду збиратись у далеку-далеку дорогу, бо хвороба моя іде все далі і далі.»

Махнувши рукою на все, А.В.Лисенко збирає свої скромні речі і залишає Львів. Він їхав назустріч своїй останній зорі, їхав без надії, бо добре знав ціну своїм хворобам. До Києва прибув 30 березня і оселився у приватній клініці.

Того ж дня розпочався новий виток часом драматичних колізій навколо особи бунтівного лікаря.

Заглянемо на хвилину у просторий кабінет київського поліцмейстера. Чим він зайнятий сьогодні, 6 квітня 1910 року? Це вже не Гуковський, але такий же раб і сатрап системи. Він творить черговий документ дня. Звично нанизуючи казенні словесні звороти, він буде величезне речення, в яке умудряється втулити 88 слів. Цитую фрагмент: «Таємно. Начальнику київського охоронного відділення. Сповідую вашому високоблагородію для відома, що 30 березня прибув до Києва і оселився по Марії Благовіщенській вулиці, в будинку номер 72 статський радник лікар Андрій Віталійович Лисенко, який у 1905 році був висланий у Вятську губернію під гласний нагляд поліції...». А далі іде низка підрядних речень з типовою для казенних паперів лексикою.

Невдовзі різного роду повідомлення, приписи, запити та накази отримали інші інстанції каральної машини самодержця. Лікарня Каміонського стала об'єктом пильної уваги поліції.

Судова влада готує розправу над колишнім головою страйкового комітету. Наведемо факти лише одного дня - 3 травня. Одеська судова палата в цей день на своєму розпорядчому засіданні приймає рішення про скасування А.В.Лисенку заслання, визначене палатою 30 серпня 1907 року. Справа передається прокурору Єлисаветградського округу для досліджування. В цей час слідчий Єлисаветградського окружного суду підписує, незалежно від Одеси, постанову про встановлення за лікарем особливого нагляду. В цей же день хворий вибуває з клініки Каміонського.

28 травня Лисенку наказано з'явитися у Київський окружний суд для допиту. Хворий на допит не з'явився. У Єлисаветграді дізналися, що Лисенко зник з лікарні Каміонського. Слідчий терміново надсилає листа київському поліцмейстеру з проханням дізнатися, куди саме вибув Лисенко. З'ясувалося, що Лисенко вибув у санаторій доктора Ракочі на вул. Південній в селищі Святошині.

Ще і ще десятки паперів летіли згідно з заведеними правилами і інструкціями між високими і не дуже адресатами Києва, Одеси,

Петербурга, Єлисаветграда. Папери лягали на столи канцелярій, отримували відповідні візи і ретельно підшивалися до справ. Через півсотні років цим справам-свідкам судилося заговорити. Таємна історія людської долі, ув'язнена у спецфондах архівів імперії, звільниться від мороку забуття і отримає нову якість - стане історією явною.

8 червня 1910 року – останній акорд у журавлиній пісні вятського заслання. Поховали його на цвинтарі у Святошині під Києвом. Цитую без коментарів лаконічний спогад з об'ємного листа, якого 1968 року отримав з Парижа краєзнавець Євген Шкода від дочки лікаря Наталії Андріївни Лисенко - актриси театрів і кіно: «Коли батько хворів і помирав у санаторії під Києвом, ніяких друзів, окрім моєї матері, брата Слави, мене і племінниці Людмили Старицької-Черняхівської, не було. Проводжали тільки ми його в останню дорогу...».

У плині неблаганного часу скромний святошинський цвинтар загубився серед житлових кварталів міста, ставши жертвою урбанізації. Здається, той цвинтар зник, щоб стати спогадом, зворушливим ретро для наступних поколінь шаленого світу двадцятого століття.

Post scriptum від автора

Відроджувати пам'ять про свого батька як громадського діяча і революціонера розпочав ще в 50-х роках його син - Георгій (Юрій). Інженер за фахом, а за покликанням актор і театральний діяч, він після Луганська жив у Таганрозі і звідти писав листи до високих кіровоградських очільників від культури. Дарма... Те листування варте окремого хронопису. Адже традиція співіснування таємної (захованої в архівах) і офіційної (дозволеної владою) історії держави та її інституцій збереглася і у радянські часи.

1957 року виходить з друку книжка Остапа Лисенка «Про Миколу Лисенка. Спогади сина». Змістовну передмову до мемуарів написав Максим Рильський. Нас, знам'янських краєзнавців, зацікавила досить слушна думка авторитетного письменника: «Варті пильної уваги спомини про композиторового брата, революціонера Андрія Лисенка. Вони дадуть певний матеріал історикам нашого суспільства».

По смерті 1958 року Юрія Лисенка ми здійснили тривалий

архівний вислід біографії лікаря. Використано матеріали архівів та наукових бібліотек Ленінграда, Москви, Києва, Львова, Херсона, Одеси, Кіровограда та ін. Результат пошуків був плідним, і вже 10 червня 1964 року для персоналу лікарні була прочитана перша лекція про громадську і фахову діяльність А.В. Лисенка.

У лютому 1965 року журнал «Вітчизна» (Київ) публікує біографічний нарис В.Є. Шкоди та Є.Є.Шкоди «Брат композитора». Фактаж нарису був активно використаний протягом багатьох років у ЗМІ авторами різножанрових публікацій і організаторами ювілеїв лікарні та її фундатора.

17 липня 1968 року на загальних зборах персоналу лікарні виступили головний лікар М.Т.Лебідь, невропатолог М.О.Тайхман та В.Є.Шкода і внесли пропозицію порушити клопотання про встановлення на території лікарні меморіальних дошок та бюсту-погруддя А.В. Лисенка. Підтримали одноголосно.

1975 року на східному фасаді житлового будинку лікарів нарешті встановлено меморіальну дошку з портретом лікаря і текстом:

«Тут до 1905 року жив і працював революціонер Андрій Віталійович Лисенко» Згодом на фасаді головного лікувального корпусу відкрито ще одну меморіальну дошку з медичною символікою і інформацією:

«В жовтні-грудні 1905 року Знам'янська залізнична лікарня була штабом діяльності вузлового страйкового комітету, який очолював лікар-революціонер Андрій Віталійович Лисенко»

У листопаді 1983 року в культурному житті міста відбулася знакова подія – святкування 100-річчя залізничної лікарні. Головний лікар С.С.Лінник на сцені місцевого палацу культури приймав численні вітання від гостей свята. Театралізоване дійство вів автор його сценарію, незабутній тележурналіст Віталій Ципін. Йому допомагала ведуча обласного телебачення, красуня Наталя Карасьова. На початку грудня у пресі з'явилося очікуване повідомлення про присвоєння лікарні ім'я А.В.Лисенка. Цитуємо:

Прийнявши пропозицію Кіровоградського облвиконкому, Рада Міністрів Української РСР своєю Постановою від другого грудня 1983 року № 489 присвоїла Знам'янській об'єднаній відділковій

лікарні одеської залізниці ім'я революціонера-більшовика Андрія Віталійовича Лисенка.

Надалі іменувати її – Знам'янська об'єднана відділкова лікарня імені А. В. Лисенка.

Голова Ради Міністрів УРСР
Керуючий справами Ради Міністрів УРСР

О.Ляшко
К.Бойко

1992 року – ще одна культурологічна подія: знам'янській дитячій музичній школі присвоєно ім'я М.В.Лисенка. Долаючи відстані і час, два рідні брати знову опинилися поруч, але тепер вже символічно і, хочеться вірити, назавжди.

Заувага. Твердження Остапа Лисенка, що його дядько був більшовиком, викликає сумнів. У жодному документі тритомної судової справи такі свідчення відсутні. В свій час на наше прохання наукова співробітниця облархіву Є.І.Горбунова зробила запит у різні архівні установи країни, в тому числі у центральний партархів. Відповіді були однозначні: у списках більшовиків імені лікаря А.В.Лисенка не виявлено.

Ще одна приємна подія в контексті нашої теми. У листопаді 2008 року знам'янська лікарня відзначала своє 125-ти річчя. Майже одночасно у Київському музеї Миколи Лисенка (музейний комплекс видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького та Панаса Саксаганського) відбулися за участю Посольства Сербії в Україні науково-мистецькі читання, присвячені пам'яті А.В.Лисенка, Наталі Андріївни та Юрія Андрійовича Лисенків. Були заслухані повідомлення краєзнавців (Знам'янка, Луганськ) та мистецтвознавців. Виступали науковці всіх рангів -від доцента до академіка НАН України. Остання подія - знакова. Вона є свідченням незламності поступу відродження історичної пам'яті.

А.М. Чумаченко¹
(Кіровоград)

ОКРЕМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ МОЄЇ МАТЕРІ – ДОМНІКИ ОЛІМПІЄВНИ ПАШКЕВИЧ- ЧУМАЧЕНКО (1898-1956)

Мама була акуратною, працелюбною, здавалося, що немає того в світі, чого б вона не могла зробити: виконувала роботи на городі, доглядала за тваринами, шила одяг, вишивала, багато читала і т.д. Вона мала три дипломи про вищу освіту: агробіологічну, фізико-математичну, хімічну. Викладала в сільських і міських школах, у технікумах (машинобудівному і будівельному), медшколі для середніх медпрацівників, на різноманітних курсах, в школах для дорослих. Працювала в різних хімічних лабораторіях, зокрема, з дослідження проб при організації шахт бурого вугілля, в контрольних державних хімлабораторіях, їй належить визначення радіологічних проб уранових речовин в області.

У школі її предметами були біологія, анатомія і фізіологія, ботаніка, зоологія, математика, фізика і хімія.

В Кіровоградському педінституті зразу після війни викладала геологію і мінералогію, там же організувала музей геології і мінералогії, де були рідкісні експонати. Виступала на міських, обласних і республіканських конференціях. Вона була бажаним учасником в роботі місцевого інституту удосконалення вчителів (нині – інститут післядипломної освіти). Відмовилась від аспірантури за сімейними обставинами. У неї виникло бажання

¹А.М. Чумаченко, пенсіонер, учасник Великої Вітчизняної війни, ветеран санітарної служби.

написати книгу нарисів з історії хімії. В матеріалах для книги були небажані на той час (зразу після війни) свідчення про атомну енергію. Один із керівників видавництва сказав, що ці свідчення не можуть бути опубліковані, оскільки вони секретні, але не повернув їх, а присвоїв. Вийшла в друк інша книга «Висвітлення в середній школі досягнень вітчизняної хімії». Нині екземпляр цієї книги експонується в міському музеї.

Довелось мені і моїй матері бути на окупованій території, тобто – в Кіровограді. Ми з нею були в діючому контакті з керівником однієї з підпільно-диверсійних організацій Шелудько Ганною Миколаївною (довідка обкому КПУ про це підписана 17 вересня 1945 року під № 45 секретарем Скирдою М.М. – він же був і секретарем підпільного обкому).

Нацистами була заарештована сім'я Г.М. Шелудько: вона, сестра, мати і двоє дітей приблизно 5 і 2 1/2 років. У нас у будинку в той час жили дві дитини, а їхня мати, тітка і бабуся були у в'язниці, а потім – розстріляні. В тайнику нашого будинку ховались мої товариші, в тому числі брат і племінник Г.М.Шелудько.

Рік народження моєї матері, Домніки Олімпіївни Пашкевич – 1898. У дитинстві проживала в селі Коршев на Волині, поблизу Луцька. Домніка була старшою з трьох дітей. Її сестра – Марія, брат – Олімпій (в кінці Першої світової війни помер під час епідемії тифу).

Батько моєї матері, зважаючи на здібності Домніки (а він з повагою ставився до навчання), намагався надати можливість дочці отримати досить повну освіту, а не обмежуватися тільки сільською школою. Він сам був, як кажуть, майстром на всі руки. Він з інтересом спостерігав за навчанням Домніки у церковно-приходській школі, і дуже радів, коли взнав, що школярка Домніка засвоїла дробі. По закінченні школи він спитав доньку, чи не хотіла б вона продовжити навчання. Отримавши ствердну відповідь, він у маєтку одного з родовитих поміщиків за символічну ціну почав великі ремонтні і будівельні роботи. А головним платежем була умова оформити Домніку на навчання в міську школу для дочок аристократів-поміщиків. Довго ще батько Олімпій розраховувався. Школа була, здається, в Житомирі. Навчання було важким для

Домніки, тому що вона була повинна вирішувати господарські справи школи: складування і підтримання порядку з продуктами, госпінвентарем, виконання робіт в госпприміщеннях і т.д. Але вчилась вона старанно і успішно. Під час Першої світової війни і після вона жила окремо від сім'ї, тобто в населених пунктах, де працювала.

Майбутній її чоловік – мій батько, Чумаченко Микита Петрович, народився в селі Губівка Компаніївського району в сім'ї сільського коваля. Позитивний вплив на його виховання в дитинстві і підлітковому віці мав його дідусь, Михайло Прокопович – син Прокопа Чумаченка, героя війни 1877-1878 гг., про якого була навіть ілюстрована публікація в загальноросійському журналі «Нива». Під час Першої світової війни мій дід Михайло був отроком і навчався в полкових школах для дітей воїнів – з тактики, військової справи, наданню першої медичної допомоги. Михайло був начитаною людиною, як і його брат Петро – дядько мого батька. Петро і його дружина були сільськими вчителями. Над ними насміхались односельці за те, що вони замість роботи на городі і по господарству більшу частину часу віддавали книжкам. Завдяки їм і Михайлу (моєму дідусеві) мій батько пристрастився до книг, мистецтва, інструментальної музики, співів, причому в напрямку музичного мистецтва не розважального, а класичного. Пізніше він порушив заборону свого батька на навчання. Батько Микити Петровича Чумаченка помер перед його вступом у Новобузьку семінарію (тепер – у Миколаївській області). Щоб закінчити розповідь про молоді роки мого батька, скажу що він освоїв музичну грамоту, грав на багатьох музичних інструментах, крім духових. Займався організацією любительських спектаклів. Пам'ятаю, він як режисер ставив спектакль у Кіровоградському (тоді – Зінов'євському) театрі, де був виконавцем однієї з ролей.

Я описав це для того, щоб було зрозуміло, чому мій батько і моя мати виявили один до одного інтерес. Вони доповнювали один одного, були солідарні в своєму естетичному і буденному світоглядах.

ЧАСТИНА IV
EXPEDITIO

*Собчук В.В.,
Шульженко В.В.¹
(Кіровоград)*

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ-ГІГАНТ НЕБЕЛІВКА НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Трипільська культура – унікальне явище в давній історії України. Яскрава та самобутня, ця археологічна культура і сьогодні привертає увагу не тільки вузького кола фахівців, але й широкої громадськості. З появою трипільців на теренах сучасної України (друга половина VI тисячоліття до н.е.) відбулася зміна епох: кам'яну добу, що тривала близько 1 мільйона років², змінює мідний вік. Саме носії трипільської культури привнесли на ці території винаходи, що дали підстави окремим вченим говорити про досягнення цієї культури рівня цивілізації: розвинуті землеробство та скотарство, ковальська справа та металургія, гончарство, що досягло рівня прикладного мистецтва, наявність великих поселень з кількістю жителів до 10-20 тисяч чоловік, розвинута система знаків на посуді, як спосіб передачі інформації. Залишаючись однією з найбільш вивчених серед археологічних культур Давньої України,

¹ Собчук Валентин Володимирович, керівник дитячо-юнацького археологічного гуртка при Кіровоградському обласному центрі туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді; Шульженко Владислав Вадимович, вихованець гуртка, кандидат у дійсні члени Кіровоградського територіального відділення Малої академії наук учнівської молоді України, учень 11 класу НВК ЗОШ № 26.

² Мається на увазі в Україні, де найдавніша стоянка давнього кам'яного віку в с. Королеве на Закарпатті датується саме цим часом.

Трипілля однак і сьогодні пропонує вченим цілий ряд нез'ясованих питань та проблем.

Трипільці не були автохтонами і прийшли в Україну з заходу, з території, яку сьогодні займають Румунія та Молдова. Мине півтори тисячі років, і трипільські поселення займатимуть територію аж до Дніпра. Проіснувавши близько двох з половиною тисячоліть, трипільська культура зникає, розчинившись у середовищі степових культур, які вийшли на історичну арену за нової епохи – бронзової доби.

На території Кіровоградської області на сьогодні відкрито близько чотирьох десятків трипільських пам'яток [3, Т.2, с. 632-635, 4, с. 217, 485, 668, 715, 758-759]. У переважній більшості – це поселення. Найбільш відомими з них є Володимирівка (пам'ятка археології національного значення, що знаходиться у Новоархангельському районі), Сабатинівка-II та Березівка (Березівська ГЕС) – відповідно в Ульяновському та Гайворонському районах. Багаторічні дослідження кожного з цих поселень кількома поколіннями авторитетних вчених-трипільознавців (Пассек Т.С., Добровольський А.В., Даниленко В.М., Макаревич М.Л., Цвек О.В.) зробили вагомий внесок у розуміння феномену Трипілля. Однак вже давно на увагу науковців справедливо претендувало ще одне трипільське поселення, що знаходиться на території Кіровоградщини і обіцяє в процесі його вивчення перетворитися на унікальну археологічну пам'ятку європейського масштабу.

Поселення трипільської культури Небелівка знаходиться на північно-західній околиці села Небелівка Новоархангельського району. Воно розташоване на правому березі р. Небелівка, що належить до басейну р. Ятрань. Поселення відкрито на початку 60-х років минулого століття під час розвідки співробітника Уманського краєзнавчого музею Стефановича В.А. [12, с. 130-131]. Приблизно в цей же час відбувається сенсаційне відкриття військового топографа Шишкіна К.В., який у результаті дешифровки аерофотознімків відкриває науковому світові цілий пласт трипільських поселень, причому деякі з них мали несподівано великі розміри – в кілька сотень гектарів. І якщо в результаті розвідки, здійсненої Стефановичем, площа Небелівського поселення була

визначена в межах 25 гектарів, то дані Шишкіна К.В., наведені у публікації 1973 р., «збільшили» розміри поселення буквально в десять разів – до 250 гектарів [14, с. 38]. У 80-ті роки ХХ століття на поселенні проводили розвідки експедиції Інституту археології Академії наук УРСР під керівництвом Шмаглія М.М. [16] та Круца В.О. Тоді ж на підставі збору підйомного матеріалу уточнено площу поселення, яка була визначена у 300 гектарів [3, Т.2, с. 366]. Шишкін К.В. 1985 року опублікував план поселення за даними дешифрування аерофотознімка [15, с. 75].

Таким чином Небелівка є другим за розмірами та площею після Тальянок (близько 400 га) поселенням Трипільсько-Кукутенської спільності (а це понад 4 тисячі пам'яток на території України, Румунії та Молдови). Зумовлена цим унікальність поселення привернула нещодавно увагу науковців й привела до практичних дій з їхнього боку. Спільними зусиллями Інституту археології Національної Академії наук України та Департаменту археології Даргемського університету (Великобританія)¹ розпочато комплексне вивчення поселення. Так, в 2008 році було проведено розвідку на території поселення, а влітку 2009 досліджено рештки двоповерхового трипільського житла². Разом з українськими та англійськими археологами в Небелівці в 2009 році працювали також фахівці з Болгарії.

Небелівське поселення за даними аерофотозйомки, дешифрованими Шишкіним К.В., в плані має овальну структуру, що є типовою для великих трипільських поселень і, на думку багатьох дослідників, зумовлено оборонними міркуваннями. Простір між сусідніми овалами – це вулиці, колись утворені паралельними рядами жител трипільців. У північно-східній частині поселення таких «вулиць» налічується 7. Окрім вулиць на плані також «читаються» квартальні забудови, а з південного боку поселення фіксується в'їзд [13, с. 75]. Наявність описаних вище структур підтверджено вивченням супутникового знімка, доступного нині в інтернеті³.

¹ Керівники проекту Дж. Чапман (Великобританія) та М. Ю. Відейко (Україна)

² До роботи експедиції долучились також автори цієї публікації.

³ Загальнодоступний ресурс Google Earth

На підставі вивчення керамічного посуду з досліджень на Небелівці та інших трипільських поселеннях Рижов С.М. у 1993 році виділяє окрему локально-хронологічну групу, яку називає небелівською [10, с. 101-114]. До цієї групи віднесено близько 40 поселень. У Кіровоградській області окрім Небелівки, до цієї групи віднесено такі трипільські поселення як Рубаний Міст, Лікареве (обидва – Новомиргородський район), Левківка (Новоархангельський) та Голованівськ (Голованівський) [10, с. 101-102].

Отже, унікальність Небелівки полягає у незвичайно великих розмірах цього поселення. В історії вивчення трипільської культури проблема поселень-гігантів є однією з центральних і таких, що залишається остаточно не вирішеною до сьогодні. Тому, щоб зважено підійти до характеристики Небелівки, варто в загальних рисах окреслити питання поширення трипільської культури на захід, а також сучасні підходи у вирішенні проблеми трипільських поселень-гігантів.

Як уже зазначалося, трипільці прийшли на сучасні українські землі з заходу. Встановлено, що цей колонізаційний процес мав вигляд кількох послідовних міграційних хвиль. Причому відстань між ними хронологічно була досить вагомою – в декілька століть. Так, перша хвиля переселенців перебралася через Південний Буг у середині V тисячоліття до н.е. і проіснувала тут близько 500 років [1, с. 141]. Цвек О.В., вивчивши ці пам'ятки, виділила на їхній основі окрему східнотрипільську культуру [13, с. 5]. На Кіровоградщині ця культура представлена яскравою пам'яткою – Березівським поселенням, яку вивчали різні дослідники впродовж понад 10 років.

За визначенням Цвек О.В. основною етнографічною рисою, яка відрізняє пам'ятки цієї культури з-поміж інших культур (локально-хронологічних груп) Трипілля є архаїчна традиція декору посуду орнаментом із заглиблених ліній, що інкрустувалися білою пастою, а стрічки фарбувалися [1, с. 141]. На зламі V- IV тисячоліть до н.е. у Буго-Дніпровське межиріччя просувається нова хвиля трипільських переселенців, які декорують свій посуд в основному мальованим орнаментом. На території Побужжя, і Кіровоградщини зокрема, ця міграція представлена пам'ятками

володимирівської¹ та небелівської локальних груп. Місцеві трипільські племена (т.зв. східнотрипільської культури) на думку дослідників змушені були відійти на північ, у Середнє Подніпров'я.

Причому, якщо володимирівці контактували з носіями східнотрипільської культури (це прослідковується в посуді, який одночасно оздоблювався заглибленим і мальованим орнаментом [9, с. 99]), то представники небелівської локальної групи повністю захопили межиріччя Бугу та Дніпра, остаточно відтіснивши на північ носіїв східнотрипільської гілки [11, с. 13]. Небелівська група на пряму походить від володимирівської, тому багато запозичила від останньої. Особливо це прослідковується в способі виготовлення та орнаментатії кераміки. Характеристика керамічного комплексу поселення, приведена нижче, дана на підставі вивчення підйомного матеріалу, зібраного під час розвідок 2008-2009 років авторами публікації².

За способом виготовлення, функціональним призначенням, орнаментатією керамічний посуд Небелівського поселення поділяється на кухонний та столовий. Кухонна кераміка представлена горщиками та мисками. Виготовлялася з червоної глини, до якої додавалися подрібнені мушлі, жорства, зерна слюди та кварцу. Поверхня горщиків покривалася вертикальними, горизонтальними чи розташованими під кутом розчісами (рис. 1, 16) або добре загладжувалася. Щодо орнаментатії, то особлива увагу приділялася оздобленню вінець та плічок горщиків. Так, з зовнішнього боку вінець горщики орнаментовані рядом насічок (рис. 1, 18, 20), зачіпами (рис. 1, 21), та вертикальними розчісами (рис. 1, 17), а по верхньому краю вінець насічками (рис. 1, 13, 14, 20) та вдавленнями (рис. 1, 15). Миски трапляються значно менше, ніж горщики. Характерною для них рисою є заглажена внутрішня поверхня.

¹ Епонімною пам'яткою цієї локально-хронологічної групи пам'яток стало трипільське поселення Володимирівка – одне з найбільш досліджених трипільських пам'яток України, що розташоване біля с. Володимирівка Новоархангельського району Кіровоградської області.

² Керамічний та кремінний матеріали, що аналізуються в цій статті, зібрані на території Небелівського поселення авторами публікації під час оглядів, здійснених у жовтні 2008 та липні 2009 років. Частину матеріалів передано до фондів Інституту археології Національної Академії наук України.

Значно чисельнішою є столова кераміка. Вона прикрашалася мальованим орнаментом. Слід відзначити, що на поселенні також було знайдено фрагмент білоглиняного посуду з заглибленим орнаментом (рис. 1, 16). У деяких місцях між заглибленнями проглядаються залишки червоної фарби, а у жолобках – сліди білої пасти (інкрустація). Подібний посуд на пам'ятках небелівської групи зустрічається вкрай рідко.

Форми посуду з мальованим орнаментом у Небелівці різноманітні: миски, кубки, горщики, грушоподібні та біконічні посудин, «біноклі», покритишки [16, с. 125]. Поверхня посуду вкривалась ангобом (жовто-червона фарба різних відтінків), який слугував фоном для монохромного (чорна або темnobрунатна фарба) розпису (рис. 1, 1-12).

Серед керамічних виробів з Небелівки також виділяється антропоморфна та дрібна пластика. Антропоморфна пластика представлена фрагментами трьох жіночих статуеток. Перша – оголеної жінки з виокремленим чітко прокресленою лінією поясом (рис. 1, 22). Такий же, але не замкнутий пояс має й друга статуетка, що закінчується обламаною веретеноподібною ніжкою (рис. 1, 23). Останній фрагмент статуетки, більш схематичної за попередні, закінчується стовпчастою ніжкою (рис. 1, 24). Статуетки були сакральними предметами та використовувалися в обрядах [3, Т.2, с. 496].

Дрібна геометрична пластика – один екземпляр – представлена глиняною конічною фішкою (рис. 1, 25). Подібні фішки використовувалися, вірогідно, для лічби, й, зокрема, на думку Бурдо Н.Б. та Відейка М.Ю., обліку священних пожертв, оскільки подібні знахідки часто трапляються в культових місцях (ямах, де знаходилися антропоморфні та зооморфні статуетки) [1, с. 334-335].

На поселенні також знайдено крем'яний інвентар: знаряддя праці та відходи крем'яного виробництва – відщепи. Серед знарядь праці скребачки (рис. 1, 26-27) та вкладишеві пластини – ножевидні (рис. 1, 28), в тому числі з ретушшю (рис. 1, 30) та трапецієподібні (рис. 1, 29). Діапазон кольорової гами крем'яної сировини досить широкий, адже в Небелівці зустрічається кремій білого, світлокоричневого, сірого та темнокоричневого кольорів. Останній

походить з Волині, що демонструє географію торгівельно-обмінних відносин небелівців.

Як зазначалося вище, одним з ключових питань є з'ясування причин виникнення та статусу трипільських поселень-гігантів. Враховуючи, що всі поселення-гіганти розташовані у вузькій смузі, на межі степу-лісостепу, одна група дослідників (Черниш К.К., Круц В.О.) пояснюють причину виникнення великих поселень трипільської культури загрозою з боку скотарських племен Степу. Інші вчені (Збеневич В.Г., Шмаглій М.М., Відейко М.Ю.), погоджуючись, що причиною виникнення була необхідність оборони, вказують, що загроза виходила не від малочисельних общин степовиків, а з боку споріднених племен, що боролися за переділ території [6, с. 72].

Массон В.М. свого часу пояснював виникнення великих поселень рівнем розвитку трипільського суспільства, яке, на його думку, досягло стадії утворення протоміст [7, с. 121]. Згодом він відмовився від цієї думки, вважаючи, що Трипілля все ж пішло по неурбанізаційному шляху розвитку, а великі поселення визнав давніми племінними столицями та центрами сільських околиць [8, с. 9]. Однак ідею урбанізаційного шляху розвитку трипільської культури і кваліфікацію поселень-гігантів як протоміст підхопив Шмаглій М.М., а згодом Відейко М.Ю., який обстоює думку про досягнення трипільською культурою рівня цивілізації [2, с. 4]. Проте ряд вчених наголошують не на кількісних (чисельність населення), а на якісних показниках, які не дозволили врешті трипільській культурі стати цивілізацією, а поселенням-гігантам – містами [5, с. 11-12; 6, с. 73].

Наступні дослідження трипільських пам'яток, у тому числі розпочаті 2009 року на Небелівському трипільському поселенні, з часом дадуть нові матеріали для вирішення зазначених вище проблем. Однак це може статися лише за тієї умови, що ці пам'ятки будуть збережені для майбутніх поколінь. Особливо це актуально для Небелівки.

Незважаючи на винятковість Небелівського поселення серед інших трипільських пам'яток, нині саме його існування перебуває під загрозою. Парадоксально, але поселення, будучи вже майже

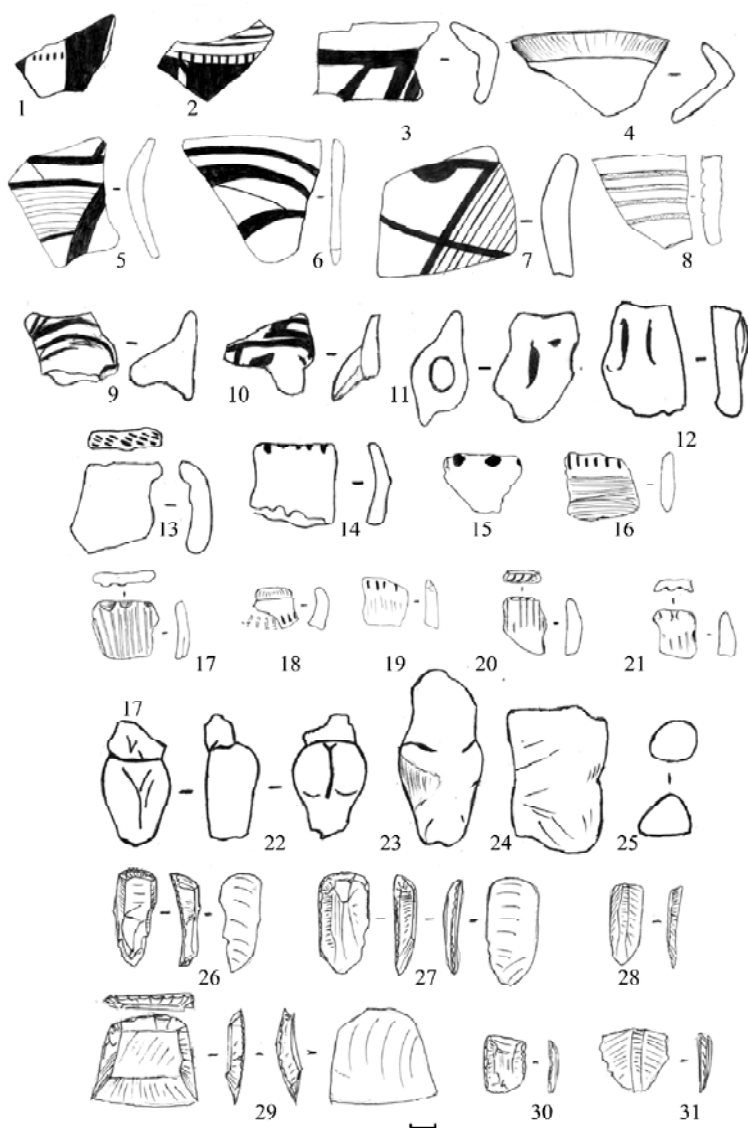


Рис. 1. Трипільське поселення Небелівка. 1-25 – кераміка, 26-31 – кремень

півстоліття відомим дослідникам, офіційно не зафіксовано як пам'ятка археології. Зокрема, за таких обставин стало можливим розпаювання земель, на яких розташована ця унікальна пам'ятка [17].

Згідно з Законом України «Про охорону культурної спадщини» передбачено створення спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини. Такими органами при обласних управліннях культури більшості областей України є державні інспекції з охорони пам'яток культури, до складу яких входять також фахівці-археологи. На ці інспекції покладено функцію недопущення проведення будівельних чи приватизаційних робіт на територіях, де існують пам'ятки археології. У Кіровоградській області вже тривалий час немає вищезначеного пам'яткоохоронного органу. З цієї та інших причин багата історико-культурна й, зокрема, археологічна спадщина рідного краю, на жаль, перебуває в процесі безповоротного зникнення.

Джерела та література

1. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. – Харків: Фоліо, 2007. – 415 с.
2. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К.: Академперіодика, 2002. – 142 с.
3. Енциклопедія трипільської цивілізації. У 2 т. – К., – Т.2. – 656 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1972. – 816 с.
5. Збеневич В.Г. К проблеме крупных трипольских поселений. – РПГТ. – К., 1990. – С. 12.
6. Круц В.О. До проблеми поселень-гігантів трипільської культури в Буго-Дніпровському межиріччі // Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції. – К.: «КОРВІН ПРЕСС», 2003. – С. 71-73.
7. Круц В.А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра // Первобытная археология. Материалы и исследования. – К., 1989. – С. 117-132.

8. Массон В.М. Трипольское общество и его социально-экономические характеристики. – РПГТ. – К., 1990. – С.8-10.
9. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений (III-II тыс. до н.э.) // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1949. – С. 79-108.
10. Рижов С.М. Небелівська група пам'яток трипільської культури // Археологія. – 1993. – №3. – С. 101-114.
11. Рижов С.М. Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дніпровського межиріччя як історичне джерело. – Автореферат канд. дисс. – К., 1999. – 18 с.
12. Стефанович В.А., Діденко О.П., Чорномаз Б.Д. Збірник археологічних пам'яток Уманщини. – Умань, 2006. – Т.1 – 432 с.
13. Цвек О.В. Поселення східнотрипільської культури. Короткий нарис. – К., 2006. – 86 с.
14. Шишкін К.В. З практики дешифрування аерофотознімків в археологічних цілях. // Археологія. – 1973. – Вип. 10. – С. 32-38.
15. Шишкін К.В. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки // Археологія. – 1985. – № 52. – С. 72-77.
16. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські поселення на Черкащині // Археологія. – 1992. – № 3. – С. 124-130.
17. Рішення Кіровоградської обласної ради від 21 березня 2008 року № 407 «Про розмежування земель державної та комунальної власності Небелівської сільської ради Новоархангельського району».

ЧАСТИНА V **CONFERENTIA**

15.02.2009 року відбулися II краєзнавчі читання, присвячені пам'яті видатного літературознавця і краєзнавця, доктора філологічних наук, професора КДПУ ім. В. Винниченка Леоніда Васильовича Куценка.

*Василь Білошапка¹
(смпт Олександрівка)*

З ІСТОРІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ОЛЕКСАНДРІВСЬКОМУ РАЙОНІ НАПРИКІНЦІ 1940-Х – НА ПОЧАТКУ 1970-Х РОКІВ

Основи для розвитку краєзнавства в Олександрівському районі були закладені наприкінці 1940-х років.

Серед цікавих досліджень повоєнних років, що проведені в Олександрівському районі, є історія районного перехідного червоного прапора. Цей прапор був заснований у 1934 році за постановою виконкому районної ради депутатів трудящих і бюро райкому КП(б)У. Незмінно у передвоєнні роки прапор не покидав села Красносілки. Там він залишився і перед приходом окупантів, хоч худобу евакуювали у східні райони. Прапор був би знищений фашистами, аби не мужній вчинок колгоспника Олександра Яковича Марієнка. Перед самим в'їздом до Красносілки німецьких мотоциклістів він заглянув у контору колгоспу «Червоний промінь» і там побачив покинутий напризволяще перехідний прапор. Олександр забрав його додому, упакував у ящик і прикопав у домашньому садочку. У січні 1944 року Олександра Марієнка окупанти погнали до Німеччини, але йому в квітні вдалось втекти і повернутись додому. Неушкоджений прапор Олександр Марієнко повернув тодішньому секретареві райкому КП(б)У Д. А. Горобцю.

¹ Білошапка Василь Вікторович завідує фондами Олександрівського районного краєзнавчого музею.

Прапор почали знову вручати передовикам виробництва. Історію прапора вперше записали працівники відділу пропаганди і агітації райкому партії у 1948 році². А 1952 року доповнена історія прапора за вказівкою партійних органів була надрукована у вигляді книги³.

Досліджувати дореволюційну історію краю детально ніхто не брався, бо можна було нарватись на великі неприємності з боку влади за неправильну інтерпретацію тієї чи іншої події.

Окремі ентузіасти, якщо і проводили якісь дослідження, то довіряли свої думки лише паперові. Так зробив учитель Петро Жалдак, який у 1948 році написав рукописну історію села Бірок, посилаючись на джерела, які до сих пір не знайдені.

Петро Жалдак у передмові до праці оповідає дивовижну історію про те, що при закритті Мотронинського монастиря були знайдені давні рукописи, які розповідають про історію краю часів Київської Русі. На жаль, після того як були з них зроблені виписки, ченець вкинув документи у вогонь і сам помер. Тільки після війни Петро Жалдак розшукав свої записи і по них відтворив давню історію Бірок.

Як пише Петро Жалдак, було давньоруське місто Бірград (Боррград), збудоване з деревини сосни й ялини. Жителі міста героїчно обороняли рубежі держави, віддаючи життя за Вітчизну.

Рукопис наскільки загадковий і цікавий, що його текст потребує детального і ретельного вивчення, що зараз і роблять працівники Олександрівського районного краєзнавчого музею. Вже доведено, що багато імен історичних осіб, що фігурують в рукописі, згадуються і в інших джерелах...

У 1952-1953 навчальному році в Олександрівській восьмирічній школі № 3 учитель Василь Андрійович Хоменко організував історико-краєзнавчий гурток, який мав за мету вивчення історії та сучасного розвитку свого краю. Гуртком була проведена велика краєзнавча робота, спостереження і дослідження, екскурсії і походи, внаслідок чого при школі створено історико-краєзнавчий музей, а також написана робота, що зветься «Минуле і сучасне нашого району».

“Вивчаючи минуле нашого району, ми використали журнали «Военно-статистическое обозрение» за 1848 рік і «Киевская ста-

рина» за 1882-1883 рр., а також статистичні відомості за 1900 рік («Чигиринский уезд»). Крім того, у великій мірі ми користувалися записами розповідей старожилів, учасників революції 1905-1907 років, учасників громадянської війни, старих робітників цукрозаводу та колгоспників, яких запрошували на заняття гуртка, на ранки, вечори», - писав про роботу гуртка його керівник В. А. Хоменко⁵.

Перший історичний нарис «Минуле і сучасне нашого району» був опублікований у кількох номерах районної газети «Радянський патріот» навесні 1957 року. Там же з'явилися і красназавчі замітки Василя Хоменка, зокрема про фортецю в Родниківці.

Хрущовська відлига породила в Україні гігантський красназавчий поштовх, що був покликаний показати досягнення мало не кожного міста, селища чи села за роки радянської влади. Під егідою Академії наук Української РСР до 50-річчя радянської влади (1967 рік) вирішено створити багатотомну «Історію міст і сіл Української РСР».

Навесні 1963 року в Олександрівському районі розпочалась робота з написання історії населених пунктів.

До складу районної редакційної комісії ввійшли редактор районної газети Петро Кирилович Гупало (головний редактор), завідуючий кабінетом політосвіти парткому Борис Якович Бердичевський (заступник головного редактора), завідуючий районним відділом народної освіти Борис Іванович Грушовий, завідуючий районним відділом культури Олександр Трохимович Ткаченко, старший вихователь Олександрівської школи-інтернату Василь Андрійович Хоменко, головний лікар району Петро Олександрович Киреев, директор Олександрівської середньої школи № 1 Степан Степанович Смага, лектор-пропагандист парткому Іван Карпович Сухина, секретар комітету комсомолу управління Петро Родіонович Гресь, заступник начальника виробничого правління Трохим Макарович Прокопенко, бухгалтер-економіст виробничого управління Пилип Лук'янович Стеблина, вчитель географії Олександрівської середньої школи № 1 Віра Іванівна Клева, вчитель української мови і літератури Олександрівської середньої школи № 1 Катерина Іванівна Бериндя (члени)⁶.

Районна редакційна комісія розробила план заходів з підготовки

історії селищ і сіл. Передбачалось уточнити список населених пунктів району, упорядкувати, описати і взяти на спеціальний облік документальні матеріали установ по 1962 рік. Базовими для збирання матеріалу стали відомості, зібрані В. А. Хоменком для шкільного музею на громадських засадах. Розпочалась робота з виявлення і виготовлення фото населених пунктів, визначних споруд, видатних діячів науки і культури, Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці для ілюстрування тому майбутньої книги. За членами комісії були закріплені населені пункти району⁷.

Комісія створила робочу (авторську) групу. До неї ввійшли заступник редактора районної газети Іван Іванович Муха, завідуючий ідеологічним відділом редакції районної газети Віктор Андрійович Проценко, кореспондент обласної газети «Кіровоградська правда» Анатолій Петрович Куманський, редактор районної радіогазети Світлана Кузьмівна Галич, директор Олександрівської дитячої музичної школи Віталій Романович Бідненко, головний зоотехнік виробничого управління Микола Миколайович Гончаренко, головний агроном виробничого управління Костянтин Антонович Аулов, пенсіонер Антон Харитонович Бойко, секретар парткому Сабліно-Знам'янського цукрокомбінату Григорій Іванович Косенко, заступник головного лікаря району Марія Григорівна Васько, лікар районної лікарні Наум Ізраїлович Левіш, лектори-пропагандисти парткому Василь Андрійович Ляпін та Василь Панасович Гончар, методист районної бібліотеки Алла Юхимівна Крамаренко, директор Олександрівської вечірньої школи робітничої молоді Михайло Данилович Москаленко, завуч Олександрівської школи-інтернату Петро Тимофійович Опанасенко, вчитель географії цієї ж школи Іван Олександрович Гордієнко⁸.

Спочатку планувалось, що в «Історію міст і сіл Української РСР» потраплять нариси про всі населені пункти. Тому авторські групи були створені і в населених пунктах району. Ось їх склад: *Бандурове* – Дмитро Балюк (голова), учитель історії і географії І.Я. Колісник, учитель природознавства Г.П. Корж, мовник Н.Ф. Уманець, агроном П. Христинко, колгоспник М.А. Ковбасенко⁹; *Бірки* – вчителі історії місцевої школи С.І. Жадан та І.В. Єгоров, класовод С.В. Колісник,

мовники К.Т. Вихрист, П.Д. Коцур¹⁰; *Бовтишка* – директор школи П.Л. Жадан, Л.С. Деревянко, І.М.Петренко, І.З. Шабаш, О.А. Пономар, Ю. Бабенко¹¹; *Букварка* – вчителі географії і історії О.М. Ключник, мовник Н.В. Терещенко, агроном колгоспу імені Калініна В. Шевченко, старожил Г.В. Бирзул¹²; *Вищі Верещаци* – директор школи і вчитель історії Б.С. Поліщук, вчителі історії С.Я. Сніцарук, географії М.В. Савченко, мовник Л.Ю. Дніпровська, голова сільської ради П.С.Бугай, старший агроном Д.І. Здихальський, акушерка О.Л. Гура, старожили К.Г. Волосян та О.Я. Лушпай¹³; *Голикове* – секретар партійної організації І-ї комплексної бригади П.М. Дяченко (голова), учитель історії і географії Д.О. Шипоря, агроном Г.Л. Орлик, колгоспник М.К. Лосюк, учитель-пенсіонер В.Г. Вовченко¹⁴; *Григорівка* – вчителі восьмирічної школи біології О. С. Чумак, Б. П. Нестройна, історії М. І. Савіцька¹⁵; *Івангород* – вчителі історії М.С. Кисіль, географії І.Л. Ключник, мовник І.К. Голуб, учитель-пенсіонер Г.М. Лозовий, агроном Г.С. Бак, жителі Івангорода Ф.К. Мельник та П.В. Птушенко, жителі Стримівки Д.Ф. Коленик та Р.Х. Хоменко, житель Омельгорода С.Т. Москаленко¹⁶; *Іванівка* – директор школи, вчитель історії О.М. Смалиус, завуч, вчитель російської мови М.С. Курганська, учителі української мови О.С. Скрипник, природознавства і географії Л.І. Дяченко¹⁷; *Китайгород* – директор школи В.Є. Осадчий, учителі мови і літератури В.А. Лимар та М.Ф. Осадча, природознавства Р.А. Нелень¹⁸; *Красносілля* – учителі історії М. А. Цимбал, В. П. Арутін, В. Ю. Постригань, літератури В. В. Тітов¹⁹; *Красносілка* – голова колгоспу Ю.К. Коваленко, вчителі історії В.М. Мельник, П.Ф. Жалдак, А.О. Дейнеко, географії П.Я. Прочухан, мовник Т.О. Корлюк, фельдшер Л.П. Фундовний, колгоспник О.Я. Марієнко, секретар сільської ради О.С. Крамар²⁰; *Кримки* – М.П. Небораковський (голова), учителі історії і географії Л.Т. Жабокрицький, природознавства М. Матусевич, молодших класів Я. Степанко, агроном Л.К. Пересунько, колгоспники П.Г. Бондаренко та Я.Ю. Антонович²¹; *Любомирка* – вчителі історії А.К.Лебідь та В.У. Ситник, географії Г.П. Сінченко, мовники П.К. Савченко та М.С. Погрібна, агроном Г.С. Коліно, фельдшер М.Т. Курганська, житель села П.А. Требушенко²²; *Михайлівка* – вчителі

історії І.В. Алексеев і С.І. Тищенко, природознавства Л.А. Філіпченко та Л.Л. Кучерява, географії Л.М. Алексеева, мовники Д.П. Філіпенко та П.І. Бабій²³; *Нерубайка* – вчителі історії Г.І. Кигим, української мови К.Ф. Олашина, мовник О.І. Реп'яшник, класоводи П.Ф. Скирда та М. П. Лобач, агроном колгоспу імені Щорса О.М. Хабло, директор Нерубайської восьмирічної школи В.А. Реп'яшник²⁴; *Нижчі Верещаки* – учителі історії П.Д. Гейко, географії Г.О. Шпильовий, мовник О.Т. Дудник, агроном колгоспу «Аврора» Т.В. Сигида, лікар С.А. Савченко, любитель старовини М.К. Бадрак²⁵; *Олександрівка* – учителі Олександрівської середньої школи № 1 історії Г.Я. Жаботинський, Л.П. Єгорова, І. П. Сенченко, мовники Л. В. Гржесяк, О.І. Закревська, С. К. Опанасенко, географії В.І. Клева, біології В. С. Масляна, класоводи О. М. Сліпченко та А. А. Федорченко, вчитель історії Олександрівської восьмирічної школи М.В. Вербова, української мови В.Ю. Мироненко, російської мови Б.Б. Принцман²⁶; *Підлісне* – учителі історії В.М. Трибушенко, географії В.Д. Катінев, мовник В.І. Лисенко, агроном колгоспу А.А. Лев, фельдшер медпункту М.О. Федоров, любитель старовини А.Ф. Донченко²⁷; *Розумівка* – П. Ф. Голинський, І.Ф. Зеленько, О. Т. Куценко, колгоспники П. К. Зеленько, С. П. Горобець, А. В. Поліщук, вчителі історії Г. П. Олійник, географії В. К. Скляр, мовник В. І. Левківський²⁸; *Соснівка* – учителі історії І.О. Орлик, мовник К.І. Орлик, географії І.І.Сльченко, агроном колгоспу «Аврора» Х.П. Гнида, лікар І.Л. Савченко, любитель старовини Т.Ф. Орлик²⁹; *Ставидла* – учителі географії В.А. Бойченко, історії Г.С. Мазенко, мовник Г.І. Бугай, агроном В.В. Білько, головний лікар дільничної лікарні Л.Д. Синьогуб, любитель старовини Т.О. Кивгило³⁰; *Цвітне* – вчителі історії І.К. Саєнко та І.Л. Юрченко, завуч дитячого будинку А. С. Мезенцев, української літератури А. М. Койда, географії М. П. Носенко³¹; *Ясенове* – вчителі історії Г.І. Кигим, української мови К.Ф. Олашина, мовник О.І. Реп'яшник, класоводи П.Ф. Скирда та М.П. Лобач, агроном колгоспу імені Щорса О.М. Хабло, директор Нерубайської восьмирічної школи В.А. Реп'яшник³²; *Ясинуватка* – учитель мови П.І. Бугай, учитель історії і географії В.С. Мазенко, медичний фельдшер Г.М. Гевел, агроном К.А. Бабенко, любитель старовини М.Я. Бичехвіст³³.

Члени районних комісії та робочої групи систематично виїздили в селища і села району для надання допомоги місцевим авторським групам³⁴. У процесі роботи склад авторських груп і редакційних комісій змінювався. Підготовка велась під постійним контролем партійних органів, які систематично проводили наради. Приміром, у числі учасників наради в Кіровоградському обкомі Компартії України, що проводилась на початку 1965 року, були присутні автори-збирачі матеріалів для довідок про населені пункти Т. О. Піонтківська (Бірки Перші), М. Є. Шаланський (Несваткове), І. Д. Рябко (Єлизаветградка), М. Г. Ткаченко (Букварка), В. Я. Голованьов (Голикове), М. С. Кисіль (Івангород), Ф. Н. Шелепко (Красносілля), С. І. Тищенко (Михайлівка), М. А. Фундовний (Красносілка), Б. С. Поліщук (Вищі Верещаки), В. І. Лисенко (Підлісне), Щербина (Родниківка), П. Ф. Голинський (Розумівка), І. О. Орлик (Соснівка), М. Н. Цимбал (Триліси), І. Л. Юрченко (Цвітне), В. А. Бойченко (Ставидла)³⁵.

У цей час до складу районної редакційної комісії входили А. Г. Орлик (голова), П. П. Корнєв (заступник), І. І. Муха (секретар), М. О. Галицький, І. К. Сухина, Ф. Н. Шелепко, К. О. Піонтківська, В. А. Хоменко, Н. Г. Шешуков (члени)³⁶.

Тим часом почали з'являтися перші рукописні матеріали з історії сіл і селищ. Частина цих рукописів збереглась у фондах Олександрівського районного краєзнавчого музею. Так, у 1963 році історію Соснівки написали Іван Олексійович Орлик та Феофан Феодосійович Орлик³⁷, Кримок – Леонід Тимофійович Жабокрицький³⁸, Стримівки – Василь Терентійович Дудник, Віталій Євдокимович Пшеничний та Галина Сергіївна Хміль³⁹, Нерубайки – Галина Іванівна Кигим, Олена Іванівна та Василь Антонович Реп'яшники⁴⁰, Ясинового – Катерина Федотівна Олашина, Галина Іванівна Кигим, Олена Іванівна та Василь Антонович Реп'яшники, Роман Гнатович Савченко⁴¹, Михайлівки – С. Н. Тищенко, Н. В. Алексєєв, Д. П. Філіпченко⁴², Нижчих Верещак – П. Д. Гейко, Т. В. Гигида, О. Я. Дудник, Л. К. Охріменко, Д. К. Федченко⁴³, Бірок Перших – С. Колісник⁴⁴, У 1965 році автором історії Красносілки став Анатолій Олександрович Дейнеко⁴⁵, автором історії Бірок Перших – Тетяна Остапівна Піонтківська⁴⁶, авторами історії

Єлизаветградки – С. А. Тарасенко, Р. М. Миколенко, В. М. Коляда, Я. Д. Кириленко, І. Майданик⁴⁷. Звісно, основне навантаження при написанні історії припало на вчителів історії.

Нариси були різні за обсягом. Багатьом бракувало джерельної бази. Деякі факти подавались за спогадами і потребували документального підтвердження. Тому нариси розглядались і затверджувались на сесіях сільських і селищних рад. Проводилась дослідницька робота в різних архівах. І. Д. Рябко та Б. Т. Німченко працювали в харківських, Н. Г. Шешуков, К. О. Піонтківська – в Київських, І. І. Муха, Н. Г. Шешуков, О. Н. Салабай, А. О. Дейнеко, С. А. Тарасенко – у Черкаських. Для майбутньої книги в Олександрівському районі було зроблено 134 фотографії⁴⁸.

Попри все кожен нарис був першою спробою узагальнити історію того чи іншого населеного пункту. Окремі рукописні нариси місцеві краєзнавці ілюстрували фотографіями з видами сіл. Такі нариси підготовлені про Кримки й Нижчі Верещаки⁴⁹.

Обсяг зібраних матеріалів був досить великий і розширені нариси про всі села вже не вміщались у виділену для району кількість сторінок. Тому обласна редакційна колегія вирішила, у майбутній книзі залишаться тільки нариси про Олександрівку, Єлизаветградку, Красносілку, Цвітне та Стару Осоту. Ці нариси з метою обговорення й уточнення були опубліковані на сторінках районної газети.

Згодом із списку населених пунктів, нариси про які ввійдуть до книги, виключили Стару Осоту та Цвітне. Варто зазначити, що нарис про Стару Осоту досить майстерно написали І. Д. Рябко та О. Н. Салабай⁵⁰.

Хід написання книги історії населених пунктів постійно розглядався на засіданнях в Олександрівці й Кіровограді. Районні партійні органи готували довідки, в яких детально описували, як враховані пропозиції і побажання, що йшли «з гори». «Довідки декілька раз писалися і переписувалися. Неодноразово одержували консультації від консультантів, закріплених за нашим районом», - говориться в одній з інформацій, складених у 1966 році⁵¹.

Книга «Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область» побачила світ у 1972 році до 50-річчя утворення СРСР. До книги ввійшли нариси про селища Олександрівку (автори Б. А.

Клейман, К. О. Піонтківська, Н. Г. Шешуков), Єлизаветградку (автори М. І. Пшеничний, С. А. Тарасенко), село Красносілку (автори А. О. Дейнеко та В. О. Цись), а також короткі довідки про Бірки, Бовтишку, Букварку, Вищі Верещаки, Голикове, Івангород, Красносілля, Михайлівку, Підлісне, Родниківку, Розумівку, Соснівку, Ставидла, Стару Осоту, Триліси, Цвітне⁵². Наприкінці тому по кожному району опубліковано список людей, які надавали допомогу у підготовці матеріалів для написання нарисів і довідок. Від Олександрівського району у цей список увійшли В. П. Арутін, Л. С. Дерев'янка, А. І. Дзюба, Г. А. Карнаух, М. С. Кисіль, К. К. Колесник, О. Т. Марченко, І. І. Муха, І. О. Орлик, М. В. Савченко, О. Н. Салабай, І. К. Сухина, П. В. Щербина⁵³.

Том «Історії міст і сіл» на довгі роки став основним джерелом для історії Олександрівського району. Актуальність праці, незважаючи на певну його заідеологізованість, не зменшилась й по сьогодні.

Академік НАН України П. Т. Тронько написання «Історії міст і сіл Української РСР» вважає якісно новим етапом у розвитку краєзнавства, його наукових, громадських і шкільних форм. На думку вченого, ця праця й «досі не має аналогів у світі». П. Т. Тронько переконаний, що «у підсумку спільної зацікавленої діяльності науковців, працівників культури, вчителів, краєзнавців-аматорів – усього понад ста тисяч літописців-дослідників рідного краю - було підготовлено і видано 26 томів фундаментальної унікальної наукової праці, яка започаткувала новий напрям вітчизняної історіографії. Завдяки написанню “Історії міст і сіл” уперше всі міста, містечка й численні села України отримали свою біографію, в якій зафіксовані основні історичні етапи їхнього розвитку»⁵⁴.

Використані джерела та література

1. II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996, м. Київ). Матеріали та документи. – К.: Рідний край, 1997. – С. 31 – 32.
2. Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 715. – Д 639.

3. Там само. - 714. – Д 688.
4. Там само. - ОРКМ 2060. – Д 890.
5. Методичний лист Кіровоградського обласного інституту вдосконалення вчителів. - № 7, листопад 1958 року.
6. Олександрівський районний краєзнавчий музей. - 572. – Д 547.
7. Там само. - 573. – Д 548.
8. Там само. - 571. – Д 546.
9. Там само. - 575. – Д 550.
10. Там само. - 574. – Д 549.
11. Там само. - 594. – Д 569.
12. Там само. - 585. – Д 560.
13. Там само. - 579. – Д 554.
14. Там само. - 584. – Д 559.
15. Там само. - 595. – Д 570.
16. Там само. - 588. – Д 562.
17. Там само. - 593. – Д 568.
18. Там само. - 592. – Д 567.
19. Там само. - 582. – Д 557.
20. Там само. - 580. – Д 555.
21. Там само. - 589. – Д 564.
22. Там само. - 591. – Д 566.
23. Там само. - 581. – Д 556.
24. Там само. - 583. – Д 558.
25. Там само. - 575. – Д 550.
26. Там само. – 586, 587. – Д 561, 562.
27. Там само. - 578. – Д 553.
28. Там само. - 577. – Д 552.
29. Там само. - 576. – Д 551.
30. Там само. - 590. – Д 565.
31. Там само. - 596. – Д 571.
32. Там само. - 583. – Д 558.
33. Там само. - 590. – Д 565.
34. Там само. - 573. – Д 548 .
35. Там само. – 429. – Д 963.
36. Там само. – 639. – Д 670.
37. Там само. – 772. – Д 651.

38. Там само. – 771. – Д 650.
39. Там само. – 776. – Д 645 та 773. – Д 652.
40. Там само. – 767. – Д 646.
41. Там само. – 768. – Д 647.
42. Там само. – 770. – Д 649.
43. Там само. – 638. – Д 669.
44. Там само. – 769. – Д 648.
45. Там само. – 2234. – Д 986.
46. Там само. – 2233. – Д 985.
47. Там само. – 2228. – Д 980.
48. Там само. – 1917. – Д 811.
49. Там само. - 771. – Д 650 та 638. – Д 669.
50. Там само. - 1917. – Д 811.
51. Там само. – 1917. – Д 811.
52. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область.
– К., 1972. - С. 566 – 599.
53. Там само. – С. 816.
54. Пз'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25 грудня 1996, м.
Київ). Матеріали та документи. – К.: Рідний край, 1997. – С. 32 –
33.

Анатолій Богульський
(м. Кіровоград)

З ДОСВІДУ РОБОТИ НАД ТОМОМ “ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР. КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ”

Публікація презентує окремі аспекти процесу підготовки та видання унікального проекту – тому “Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область”, у якому вперше було досліджено, систематизовано і представлено широкому загалу історію населених пунктів Кіровоградщини та діяльність видатних земляків.

Найбільшим здобутком краєзнавства 60-70-х років ХХ століття називають 26-томне видання “Історія міст і сіл УРСР”. Кожній області присвячувався окремий том (всього 25 томів за кількістю областей в Україні) і один том – місту Києву, у якому вміщувалась передмова від головної редакційної колегії видання. Ідея такого монументального видання виникла у середовищі київських істориків академічних інститутів. Воно не могло бути створено без відповідних партійних рішень. Першу таку постанову ЦК Компартії України прийняв 29 травня 1962 року, у період хрущовської відлиги.

Процес створення “Історії міст і сіл УРСР. Кіровоградська область” умовно можна поділити на три етапи.

¹ Богульський Анатолій Андрійович, кандидат історичних наук, член редакційної колегії тому «Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область».

Перший – організаційно-підготовчий. Він охоплює приблизно 1962-1964 роки. На цьому етапі створили Головну редакційну колегію, яку очолював П.Т.Тронько, відповідальним секретарем був І.С. Слабеев. В областях організовувались обласні редколегії. Редакційна колегія Кіровоградського тому складалась з таких осіб: Д.С.Сиволап (голова редколегії), П.С.Безтака, А.А.Богульський, І.О.Бублик, Б.Л.Дратвер, В.М.Зайцев, В.Л.Калініченко (відповідальний секретар редколегії), І.П.Оліфіренко, О.К.Піскунов, (заступник голови редколегії), Н.П. Сухаревська, В.О.Цись. Головним завданням, яке вирішувалось протягом першого періоду, була розробка методологічних та науково-методичних принципів видання, які ґрунтовно були викладені у –Методичних вказівках авторам колективів, комісіям, рецензентам і редакторам томів – Історії міст і сіл УРСР”. Вони були розглянуті і затверджені Головною редколегією у травні 1964 року. Авторам надавались науково-редакційні та інші методичні рекомендації. Особисто я ці вказівки не бачив, не показали.

Було встановлено структуру тому. Він мав розпочатися вступним словом від редколегії, статтями з історії Кіровоградської області і обласного центру, в алфавітному порядку, за назвами районів була збудована решта нарисів про райцентр, стислий опис історії району, далі, також за алфавітом подавалися інші нариси, і нарешті, довідки про селища міського типу і села – центри сільських рад. У томі друкувались географічні та інші покажчики та післямова від редколегії.

Другий етап тривав з весни 1964 року до весни 1969 року. Це був період написання робочих варіантів рукописів більшості населених пунктів тому.

І, нарешті – третій період охоплює час з весни 1969 до літа 1972 року. На цьому етапі були остаточно описані всі населені пункти тому і проводилось рецензування матеріалів. Багато нарисів попередньо друкувались на сторінках міських та районних газет, передавались по місцевому радіо. Широке обговорення нарисів на місцях дозволяло уникнути недоробок і упущення важливих фактів. Я почав працювати на томом з січня 1965 року. Спочатку мені виділили село Піщаний Брід, над написанням його історії працювала

місцева вчителька К.Д.Логвин. Це був хаотично зібраний матеріал, оснований на розповідях сільчан, які не мали наукового підтвердження у джерелах та документах.

З квітня 1968 року на основі постанови обкому партії мене звільнили від роботи і 5 років (до літа 1972 року) я писав і редагував історію населених пунктів області. Заробітну плату отримував у Кіровоградському інституті сільського машинобудування.

У збиранні матеріалів та написанні тому найактивнішу участь взяли широкі кола громадськості, викладачі вищих навчальних закладів, вчителі, журналісти, партійні, радянські, комсомольські та профспілкові працівники, старі більшовики та ветерани праці, учасники громадянської та Великої Вітчизняної воєн, краєзнавці та працівники архівів – усього понад 8 тисяч чоловік. Над книгою працювала обласна, 23 міські й районні редакційні комісії та 355 робочих груп. Безпосереднє керівництво їхньою діяльністю здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу колективу авторів та обласній редколегії надавав Інститут історії АН УРСР. Особливо потрібно виділити працівника Зайцева В.М., який від Інституту історії АН УРСР часто приїздив у наше місто і допомагав вирішувати складні питання. Наприклад, як писати історію міста Світловодська, чи подавати історію минулого чи тільки сучасний період.

Наукове редагування та видання тому здійснила редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР. Редактори тому Л.М. Задунайська, Л.М.Кузьменко, Н.Р. Михальська, С.П.Стрілкова, В.В.Чигирин (керівник редакційної групи).

Орденоносна Кіровоградщина – степова перлина України. Їй у спадщину дісталися частини південної Київщини і північної Херсонщини, східне Поділля і західна Катеринославщина та ще й невеличка частина Полтавщини. Простяглися ці землі від Дніпра до Південного Бугу. Викроїли місце для Кіровоградщини просто в географічному центрі України, а це безумовно не могло не позначитись на історії краю та бутті його мешканців. Тож не дивно, що цей край став своєрідним тиглем, де виплавлялися славетні долі, нині відомі всьому світові. Досить згадати І. Карпенка-Карого, В. Сухомлинського, Ю. Яновського, Г. Флоровського, В. Винниченка

і Г. Зінов'єва, М. Кропивницького та інших геніїв, виплечаних землею Кіровоградською, щоб перед внутрішнім зором проминули найяскравіші сторінки вітчизняної історії.

При написанні тому обласна редколегія керувалась тим, що висвітлювати історію краю можна тільки на прикладах тих населених пунктів, які досягли відповідних успіхів за роки радянської влади. Крім нарису про область, написано історію 57 населених пунктів, авторами яких стали 104 особи. Суворе регламентація тематики і змісту призвела до схематичного зображення та збіднення історичного процесу. Скажімо, довідки про села – центри сільських рад обмежувались однотипним поданням матеріалу (перша писемна згадка, коротка характеристика колгоспу, повідомлення про наявність клубів та будинків культури, фельдшерсько-акушерських пунктів, відділень зв'язку, дані про первинні партійні та комсомольські організації та кількість їх членів). Багато інших фактів, досліджених краєзнавцями, не увійшли до тексту. Чимало літописних сіл, які мають надзвичайно цікаву історію, тільки згадуються, оскільки не є центрами сільських рад.

У тексті тому вміщено 329 ілюстрацій, 28 карт, 12 кольорових вклейок.

На основі рішення обласної редакційної колегії була затверджена група авторів історії населених пунктів. Крім цього, виділяли кураторів, які допомагали.

Складність при написанні тому полягала в тому, що безпартійні автори не мали права працювати над документами в партійних архівах, якщо не було допуску №2, який оформляли органи держбезпеки. Не давали “секретні” матеріали навіть у бібліотеках.

Нарис про Кіровоградську область підготували автори: Ф. К.Белявін, Б.Л. Дратвер, В.Л.Калініченко, О.К.Піскунов. П.М.Безтака у співавторстві написав історію населених пунктів: м. Кіровоград, с.Тишківка, смт. Компаніївка, с. Високі Байраки. А.А.Богульський з 1968 по 1972 рік був куратором Гайворонського, Голованівського, Олександрівського, Онуфріївського, Світловодського районів. У співавторстві написав історію населених пунктів: смт. Голованівськ, с. Піщаний Брід та Хмельове, с. Павлиш, м. Світловодськ, с.Велика Андрусівка.

Том було здано до друку 14 листопада 1972 року. Він вийшов накладом 15 тисяч примірників. Умовних друкованих аркушів 88.19. Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М.В.Фрунзе Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі.

Примірники тому повністю реалізовувались і стали сьогодні бібліографічною рідкістю. Частину видання було надіслано до зарубіжних країн.

Наукова цінність видання визначається тим, що воно написано з використанням широкої джерельної бази. Потрібно відзначити, що багатотомне видання з історії міст і сіл було підготовлене тільки в Україні, а інші республіки СРСР не зуміли цього здійснити.

Під час роботи над томом автори досліджували й узагальнювали документи з фондів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, архіву Інституту історії партії ЦК КПУ, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву Радянської армії, Центрального архіву УРСР у Києві, Центрального державного військово-історичного архіву СРСР, архівів Кіровоградського, Київського, Одеського, Миколаївського і Дніпропетровського обкомів партії, Кіровоградського, Київського, Миколаївського, Херсонського, Хмельницького, Дніпропетровського, Полтавського, Вінницького, Черкаського обласних державних архівів, Книжкової палати УРСР, районних архівів області. Вивчалися також статистичні видання, місцева преса, твори літератури й мистецтва, спогади ветеранів партії, революції громадянської та Великої Вітчизняної війн, поточні архіви промислових підприємств, колгоспів і радгоспів, а також архіви управлінь і відділів радянських органів Кіровоградщини. Значну допомогу у виявленні та опрацюванні історичних документів надали працівники Кіровоградської обласної наукової бібліотеки імені Н.К.Крупської, Одеської державної наукової бібліотеки імені О.М.Горького, а також викладачі кафедр історії СРСР та історії УРСР Одеського державного університету імені І.І.Мечникова.

Варто відзначити, що такого масштабного використання документальних і літературних джерел не мало жодне з видань історії краю.

У томі на науковій основі висвітлено історію заселення й господарського освоєння краю зусиллями українського трудового селянства, запорозьких козаків, ремісників і всіх інших поселенців – представників різних народів. Разом, проклавши тут перші борозни, на віковичній цілині степу, вони збудували житла, хутори, села і слободи.

Автори книги показали закономірності й особливості соціально-економічного розвитку краю, проаналізували головні етапи й форми боротьби трудящих проти експлуататорів в умовах феодалізму й капіталізму. Залучення нових архівних джерел дало змогу дослідити питання боротьби за владу Рад на Кіровоградщині. Вагомий внесок трудящі області здійснили у здійснення планів індустріалізації країни й колективізації сільського господарства, у розв'язання завдань культурної революції. Багато сторінок тому присвячено нашим землякам – мужнім захисникам рідної землі, які у грізні роки Великої Вітчизняної війни на фронті і в тилу, в партизанських загонах і в підпіллі відстоювали честь свободу і незалежність своєї Вітчизни. 135 з них стали Героями Радянського Союзу, 27 – повними кавалерами ордена Слави. На багатьох прикладах у виданні розкривається внесок трудівників області у відновлення народного господарства, зруйнованого війною.

Розв'язуючи невідкладні завдання відбудови народного господарства області, робітники й колгоспники Кіровоградщини надавали братню допомогу трудящим інших областей республіки. Тільки влітку 1944 року близько 2 тисяч осіб виїхали піднімати з руїн Донбас, для робітників Донбасу було відправлено також ешелон продуктів.

У 1951 році основними галузями промисловості області стали буровугільна, сільськогосподарське машинобудування, виробництво будівельних матеріалів, деревообробка, цукрове й олійне виробництво. У 1953 році всі промислові підприємства області досягли довоєнного рівня з валового випуску продукції та продуктивності праці. У томі показано, що успішна відбудова зруйнованого окупантами народного господарства області створила міцну основу для його подальшого розвитку у 1951-1972 роках. Успішно розвивалось і сільське господарство. У 1958 році валовий

збір зернових зріс порівняно з 1953 роком зріс на 75 %, соняшника на 46 %, виробництво молока в 2.4, м'яса і вовни у 1.6 раза. Швидкий розвиток народного господарства створив умови для неухильного зростання добробуту трудящих, підвищення їх культурного рівня. Протягом 1950-1971 років середня заробітна плата робітників і службовців збільшилася на 2.5 раза. За цей час у 4.4. раза зросли капітальні вкладення у житлове будівництво. Загальна площа введених в експлуатацію будинків становила 7613, 4 тис. кв. метрів, тобто у 4 рази більше загального житлового фонду міст і сіл міського типу на 1950 рік. У томі показано зростання асигнувань на охорону здоров'я населення. Значно розширилась матеріально-технічна база фізкультури і спорту. Велику увагу звернено на розвиток освіти, науки і техніки.

Високо оцінюючи досягнення кіровоградців у розвитку сільського господарства Президія Верховної Ради СРСР 14 листопада 1958 року нагородила область орденом Леніна.

Звичайно, у книзі, великій за обсягом матеріалу, були й недоліки. З погляду сьогодення ця робота не позбавлена вад, породжених умовами тоталітарної системи, яка наклала свій відбиток на історичну літературу, і які були характерними для історичної науки того періоду. Залишився поза рамками тому потужний пласт історії, пов'язаної з українським національно-визвольним рухом та його пам'ятками, особливості традиційно-побутової культури, її національна своєрідність. Це пов'язано з неможливістю опублікувати інформацію, почерпнуту з великих масивів архівних документів; недоступністю деяких архівних документів, захованих у секретних фондах, а також літератури виданої у діаспорі. Таким чином –портрети і біографії” міст і сіл нашого краю вийшли неповними, однобарвними.

Замовчувались питання голодоморів 1921-23рр. і, особливо, 1932-33 рр. Чорним крилом голодомору накрило тих, хто вирощував хліб. У Червоній Кам'янці померло від голоду близько тисячі осіб, про Нову Прагу маємо такі ж відомості. У селах Олександрівського району у 1932-33 рр. за неповними даними вимерло близько 6 тисяч чоловік, траплялися випадки канібалізму. А у томі пишеться, що політвідділ, заснований при МТС у 1933 році, допомагав колгоспам

і радгоспам у зміцненні трудової дисципліни, підготовці масових кадрів. Особливо постраждали села, віддалені від хоч маленьких, але промислових центрів.

Однак значення “Історії міст і сіл Української РСР” полягає в тому, що вона була типологічно новим видом краєзнавчої літератури. До підготовки проекту було залучено значну кількість людей як за командно-адміністративним методом, так і на громадських засадах. Видання дало поштовх подальшому розгортанню краєзнавчого руху. Частина авторів та організаторів роботи над томом з числа чиновників, партійців та людей, прилучених до неї за вказівкою, після завершення праці відійшли від краєзнавства. Варто відзначити, що нагородження авторів тому відбувалося таємно, без оголошення прізвищ.

Проте творчий актив краєзнавців поповнив добру школу співпраці з представниками академічних установ, збагатився методикою науково-краєзнавчого пошуку, вмінням працювати з першоджерелами і став пізніше ініціатором нових регіонально-дослідницьких справ.

Зібрані дослідниками матеріали поповнили фонди архівів, краєзнавчих музеїв у містах і селах, у трудових колективах. З розширенням джерельної бази історико-краєзнавчої літератури збагатився начально-виховний процес у школах і вищих навчальних закладах. Виданням систематично користувались та й нині користуються лектори, вчителі, журналісти, працівники культури, аспіранти і студенти. Воно сприяло вихованню нашої молоді на сторінках героїчної історії України. Резонанс, який мала «Історія міст і сіл УРСР», дав право Президенту Академії наук України Борису Патону говорити про неї, як про велику подію в історичній науці.

В.Я. Когут¹
(смт Новоархангельськ)

„Я ЛЮБЛЮ ВАС, ЛЮДИ!” (життєвий і творчий шлях І.П.Оліфіренка)

Відкриття Леоніда Васильовича Куценка як літературознавця відбулося для мене з моменту одержання бібліотекою в 2004-2005 рр. його досліджень “Князь духу” (статті про життя і творчість Євгена Маланюка) та “Поезії з нотатників” (із недрукованої спадщини Євгена Маланюка) за підготовки і упорядкування Леоніда Васильовича.

До цього часу я і мої колеги дуже мало знали про творчість нашого видатного земляка періоду польського, американського та канадського життя.

Тепер ми можемо співпереживати інтернованому Маланюку, пропускаючи його біль утрати Батьківщини через своє серце.

*І знову він нещасний свідок –
Двірець Віденський – дим і чад.
Яку весну шукать поїду
Під рівний стукіт коліщат? 1923*

Або:

*Шість літ, як сон – і згадувать не варт –
Промерехтіли крізь вікно вагону,
І ось гуде не березіль, а март
По площині порожнього вагону. 1929*

В останній поезії віддзеркалились усі переживання висилки на чужину і розлучення з першою дружиною. Але життя іде і чорна полоса зміниться світлою.

¹ Когут В.Я. бібліотекар Тернівської ЗШ 1-111 ступенів

*Вже не жалуюсь, не нарікаю,
Хоч і труїли, і дряпали „рідні”, -
Чорта пухлого! Не покаюсь –
Вірші занадто мідні! 1929*

Сірі будні закінчатся і прийде до Євгена Маланюка любов – муза поезії.

*На покладі під зорями – удвох.
Оркестра грає Гріга. Наше свято.
Вечірнє плесо полум'ям понято,
І глибиною неба зорить Бог.
І бачить все: і радість, і тривогу,
І обриси майбутнього, і біль...
Музика. Ніч. Різбить свою дорогу
Наш пароплав в текучім злоті хвиль. 1929
Пробач, що серце днями трудними
Ще вчиться віри й повноти...
Над цею осінню, над буднями,
Над обр'ями – я і ти! 1934*

Хоч і складалось в подальшому все – і життя, і любов, визнання діаспорою, та полинав він думкою завжди на Батьківщину, особливо в роки ВВв і в роки відбудови.

*О, так. Були татари, обри.
Рипіли гарби. Рабський леп.
Та все ковтав безверхий обрій,
І знову колоситься степ. 1943
В повітрі мла і смертний одур.
Охляле сонце, як сліпе.
Це спалено твою свободу
І напівмертвого тебе,
Народе мій... 1944*

Жага повернення на Новоархангельщину, до Синюхи, буде супроводжувати Євгена Филімоновича до самої смерті в лютому 1968 року.

*А на столику дихав чебрець.
...І виворожував – з пільми літ –
Дідизну, степ, Синюху.*

*Пригадував: є там скала, що звалась „Макітра”.
На ній молодим сміхом дзвеніли гучні вечори.
І, поки варили чумацький куліш
І співали, як верби шумлять в кінці греблі, -
Внизу зітхала глибока Синюха,
Коливаючи лоном своїм
Небо, повне сузір, і послулі човни.
Ні, не можу заснути:
На столику диха – чебрець. 1959*

Під час довгожданної зустрічі з сином Богданом літом 1967 року, можливо, серед всього були і мрії колись здійснити подорож до рідних серцю місць. Але омріяне здійсниться, на жаль, уже без батька, тільки в часи незалежності, коли під час святкування 100-річчя з дня народження Великого Поета відкривали йому погруддя в центрі Новоархангельська.

Величезна в цьому поверненні заслуга Леоніда Васильовича. Своєю титанічною дослідницькою працею він дав можливість нам, його сину Богдану і внуку Гонзі пізнати Євгена Филімоновича Маланюка не вигнанцем, а одним з найвидатніших українських поетів ХХ століття.

Незалежна Україна повернула свого сина-поета. Збулося його пророцтво:

Мій ярий крик, мій біль тужавий,
Випалюючи ржу і гріх,
Ввійде у складники держави
Як криця й камінь слів моїх.

1

*„Чого ж так судорожно щось тисне
грудь мою у тобі, ріднеє село?”*

І.Франко

„Святий обов’язок літератури пробуджувати почуття добрі, формувати помисли високі, кликати вгору, до світла. Мені також хочеться в черговий раз внести свою дешицу, вписати свій рядок в літературний процес щирістю розповідей про звичайнісіньких за

становищем і велетів за силою духу людей, які мали устремління до щастя, зробили все, що було в їх силах, та обпалили крила в життєвому герці і сходять з дороги, як незнані нами зірки з небосхилу...”.

Так написав наш земляк Іван Павлович Оліфіренко у передмові до збірки новел „Там де Ятрань круто в’ється...”. Ця збірка включила в себе роман у новелах „Не помирай, моє село” про одну з вулиць с.Тернівки, та новели „Вдови” про солдатських вдів с.Підвисокого. В кожному з цих сіл Іван Павлович залишив частину свого серця.

Іван Павлович Оліфіренко – знаний на Кіровоградщині і в Україні журналіст, публіцист, учасник бойових дій ВВв, ветеран праці, кавалер орденів Трудового Червоного прапора, Дружби народів, більше десяти медалей.

Він народився в с.Тернівка в сім’ї селян 6 жовтня 1927 року. Ріс допитливим, розумним хлопчиком, любив слухати „Кобзаря” на поетичних вечорах, які проводила молодь. Тут же і співали „Зоре моя, вечірня”, „Немає гірше, як в неволі...”, „Мені тринадцятий минало...”. Завжди вечір закінчувався піснею Т.Г.Шевченка „Чи винна голубка, що голуба любить”... Можливо з цих вечорів і почалася любов до людей, до батьків, до малої Батьківщини, до книг. Пізніше, коли пішов у семилітню школу, запали в душу вірші Л.Українки, О.Пушкіна, твори М.Гоголя. Потайки писав вірші, у серці тримав таїну слова.

Сім’я хлопчика жила у південній частині села, яка називалась Донщина. Легенди говорять, що ця назва пішла від донських козаків. А можливо назву дало прізвище Донець - декілька сімей з цим прізвищем жило тут. Вулиць на Донщині було три – Вища, Середня і Нижня лінія. Якраз на Нижній лінії і жив майбутній літератор.

Але до цього звання було ще багато часу. А поки що потрібно було пережити колективізацію 1927-29 рр., страшний голодомор 1932-33 рр., репресії 1937 р. Як згадує Іван Павлович: „...в тридцять третьому мало не помирали. На лобах пролягли зморшки, як у пожилих людей, їсти хотілось, дивились на маму застиглими, ніби вже мертвими, оченятами. І йшли в поле, до кодоли, порпались у соломі, шукали недомолочених колосків, ніби миші в скирті, але

далеко не завжди знаходили. Коли ж випадало щастя, то довго жували ротиками, облизували сухі губи, раділи, сміялись. Як мало тоді потрібно було для щастя: хоч кусеник хліба, хоч скориночку, хоч картоплинку або кулешику, хай в ньому крупа крупинку не здожене, кандьор є кандьор і жити можна...”. Помирали тоді цілими сім'ями, а дітей було багато. Ховали або тут же в садку, або пригортали в ярках, як не було з чого збити труну, або не було сил іти на кладовище.

Але життя тривало. В 1939 році збудовано середню школу, відкрито бібліотеку. Можна було брати книжки і читати. І Ваня читав не тільки для себе, а й для мами (батько помер у 1938 році) та сусідів. Настали страшні роки окупації, потрібно було якось жити, і Іван працював причеплювачем та різноробочим. Двічі його вивозили до Німеччини, але він тікав.

Після звільнення с.Тернівки від фашистів у жовтні 1944 разом з багатьма такими ж хлопцями був призваний до лав Радянської Армії. Строкову службу ніс на Чорноморському флоті до кінця 1951 року.

Уже тоді (в 1947 р.) став друкуватися у флотських газетах „Слава Севастополя”, „Флаг Родины” з поезіями та прозою. Відчував, що не вистачає освіти і вступив до військово-морського училища, яке закінчив у 1956 році. Працював політпрацівником, робота приваблювала можливістю спілкуватися з людьми, допомагати їм в радості і смутку. Капітаном II рангу вийшов у запас на комсомольську роботу. Одночасно вступив заочно у Харківський державний університет, на факультет філології, який закінчив в 1960 році. З 2.01.60 по 1.11.61 р. працював учителем праці в Тернівській середній школі. Ветерани-вчителі згадують, що був він вимогливим до себе і до людей, справедливим, завжди умів вислухати і допомогти. З 1961 р. перейшов на партійну роботу в Кіровоградський обком Компартії України, де останні 17 років був завідувачим відділом пропаганди і агітації.

В цей час друкувався в місцевих газетах „Кіровоградська правда”, „Народне слово”, „Молодий комунар”, журналах „Вітчизна”, „Україна”, „Дніпро”, „Український історичний журнал”, а пізніше і у всесоюзній газеті „Правда”. Майже 10 років був членом

редакційної колегії, яка працювала над „Історією міст і сіл УРСР.Кіровоградська область”, фотоальбомом „Кіровоградщина”.

В 1983 році після величезної копіткої роботи опублікував книгу „Вдови”. У підготовці книги велику наставницьку допомогу одержав від Євгена Ароновича Долматовського, з яким кілька раз зустрічався та переписувався в той час, коли Євген Аронович готував до друку свою книгу „Зелена брама” про героїчну боротьбу воїнів 6 і 12 армій. Книга „Вдови” привернула до себе велику увагу в СРСР і Болгарії, знятий по цій книзі в 1984 році фільм демонструвався в ООН.

В цей же час Іван Павлович встановив тісний зв’язок з земляками-письменниками В.Козаченком, В.Близнецем, А.Загравенком, В.Логвиненком, В.Бровченком, Г.Гусейновим та іншими. Дарчі книги цих авторів з теплими побажаннями сім’ї Олєфіренків є в розпорядженні школи. І.П.Олєфіренко – один з ініціаторів і організаторів святкування 100-річчя українського реалістичного професійного Театру Корифеїв, республіканського свята театрального мистецтва „Вересневі самоцвіти”, знаменитих днів української літератури на Кіровоградщині на чолі з О.Гончаром (1970 р.), обласних днів поезії та інших визначних заходів.

Іван Павлович брав активну участь у створенні музею І.Карпенка-Карого „Хутір Надія”, де довгі роки був директором його добрий знайомий - внук Карпенка-Карого Андрій Юрійович Тобілевич, а також музеїв М.Л.Кропивницького, Ю.І.Яновського, І.К.Микитенка, підпільної організації „Спартак” та інших. За його сценарієм знятий документальний фільм-реквієм про підпільну організацію „Спартак”. Відома також його активна робота в радянському і Українському фондах миру.

Всі ці роки Іван Павлович часто навідувався з сім’єю і сам до своєї мами в с.Тернівку, зустрічався з людьми. Робота знаходила його і тут, коли до нього приїздили колеги та письменники. В такі дні мама пригощала їх варениками з вишнями і терном, готувала чай з вишневих гілочок, які так полюблив Іван Павлович.

В останні роки Іван Павлович написав роман „Над Синюхою” та роман в новелах „Не помирай, моє село!”, в яких зобразив просте сільське життя в наших, на жаль, помираючих селах. Його розповіді

пронизують читача до глибини душі, не залишають байдужим до долі реальних героїв. Всю свою тугу за тим куточком землі, де закопана пуповина, Іван Павлович вклав у рядки своїх книг, щоб розбудити пам'ять нашу про свої коріння.

2

„Хто не пам'ятає свого минулого – той не має майбутнього, хто не шанує відомих людей свого краю – сам не вартий пошани”

М.Рильський

Своєю працею, спілкуванням з молодим поколінням Іван Павлович хотів: „...щоб у їхніх душах росла любов до своїх батька і матері, до того куточка землі, де закопана її пуповина, і їм захочеться зафіксувати в своїй пам'яті тих, кого не вписали на історичні скрижалі, не внесли до сімейних родоводів і поступово забувають як не діти, то внуки, а правнуки, може, й не чули про них.

Бо немає маленьких людей, бо кожна людина прийшла на світ Божий для щастя, добра і прагне залишити на землі святу пам'ять про себе.

Але є складності буття. Вони ламають людські долі і стирають з державної площини старовинні українські села. А треба робити щось серйозне і багато, аби села жили та розвивались.

Болить, що села вмирають.

А хочеться, щоб жили!”

Які правильні, близькі для кожної людини слова! Ятрять душу вмерлі села своїми порожніми вікнами, голими стінами. Десять по світу розпорошені люди, які жили, кохали один одного, росли дітей, хотіли щастя для себе і своїх рідних. Один із старожилів сказав одного разу Івану Павловичу, що щастя – це коли живеш і тебе пам'ятають потім. Немає з нами Леоніда Васильовича, Івана Павловича... Вони відійшли в інший світ у розквіті своїх творчих сил, не зробивши всього, що задумали. Давайте ж в міру своїх сил і можливостей продовжувати їхню справу, і тоді не перерветься нитка спадковості і пам'яті

Андрій Надєждін¹
(м. Кіровоград)

НАРОДНІ МОТИВИ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ КІНЦЯ 1960-х – ПОЧАТКУ 1970-х рр.

Кінець 1960-х – початок 1970-х років - особливий період у розвитку українського мистецтва. Незважаючи на посилення ідеологічного і репресивного тиску щодо української інтелігенції, засилля „офіціозу партійних настанов” у культурі та мистецтві, в українській образотворчості можна спостерігати яскраві твори, сповнені традиційної народної художньої мови. Маховик ”народництва”, запущений ще наприкінці 1950-х років визначними роботами, побудованими на пісенній основі – офортами М.Дерегуса, полотнами Ф.Манайла, Е.Контратовича, А.Коцки, підштовхуваний у 1960-і О.Заливахою, А.Горською, Л.Сьомкіною, В.Лемахом, В.Задорожним, на початку 1970-х починає давати широку віддачу. Також великою мірою поява народних мотивів у професійному образотворчому мистецтві була обумовлена новим сплеском розвитку художніх ремесел.

На Кіровоградщині особливо популярною стає цвітненська кераміка. Село Цвітне Олександрівського району ще в ХІХ ст. було відоме як один з найбільших центрів неполивної кераміки на Надніпрянщині. Від 1930-х рр. цвітненська кераміка зусиллями в першу чергу майстра Агея Койди стає розписною. В основу орнаментів було покладено мотиви опішнянського підполивного розпису. На початку 1970-х рр. промислові зразки цвітненської

¹Надеждін Андрій Михайлович, науковий співробітник Кіровоградського художньо-меморіального музею О. Осмьоркіна

кераміки заповнюють полиці магазинів Кіровоградщини. З'являються глечики з написами „молоко”, „сметана”, „домашня ковбаса”, тарілки з крученими „тюльпанами”, „ромашками”, „виноградом”, баранці, леви і куманці. Звісно, це були речі масового вжитку, але їх присутність у повсякденному побуті у великій кількості сприяла зацікавленості українською традиційною культурою.

Значним поштовхом для мистецтва були також і офіційні святкування річниць видатних українських поетів, письменників та філософів – Т.Шевченка, Л.Українки, Г.Сковороди, що вводилися в контекст радянської історії. „Лірико-романтична течія” 1970-х рр. визначилася так яскраво, що мала право бути визнаною як стильовий напрям, який великою мірою опирався на народну традицію. І хоча радянська критика того часу так і не визначила свою позицію з приводу „тихого мистецтва”, що показала дискусія „Про романтичне”, розгорнута у всесозному журналі „Творчество” М.Коганом у 1973р. Все ж, як писав визначний мистецтвознавець Д.Сараб'янов, на зміну „культу сили” прийшов „культ слабкості” з його яскраво вираженим духом людяності, народності та прискіпливою увагою до внутрішнього світу героя. Серед кіровоградських художників слід згадати творчі доробки Бориса Вінтенка та Михайла Надеждіна.

Вся творчість заслуженого художника України Б.Вінтенка пройнята закоханістю навколишнім світом, тому можливо перевагу він віддавав пейзажним композиціям, цілеспрямовано розвиваючи індивідуальну програму, в якій тісно переплітаються етичні та естетичні мотиви традицій українського образотворчого мистецтва, класичного романтизму та імпресіоністичного сприйняття світу. Свої пріоритети художник яскраво означив картиною „Флора” 1972р., де поряд з репродукціями з творів Рафаеля та Клода Моне стоїть великий український куманець і горщик з польовими ромашками та ліліями - квітами української садиби. Відверто і ясно прослідковуються погляди митця в картині „Портрет Г.Сковороди” 1972р. Композиція вирізняється простою ясністю і динамічністю образу. Опіраючись на посох, Г.Сковорода цілеспрямовано і твердо крокує по землі. В правій руці він тримає сувій. Цим художник неначе

наголошує, що філософ людина вільна, він є носієм власних ідей і думок. Внутрішньо сконцентрований погляд героя картини митець підкреслює за рахунок контрасту між крокуючою постаттю і зображенням спокійного, розміреного у строю ландшафту. Вертикалі тополь на другому плані картини, ритмічно повторюючись, неначе упереджують такт ходи філософа. Не випадково художник вводить у композиційний стрій і зображення річки, що неначе стрічкою перетинає картину по всій довжині, розділяючи берег, по якому крокує Г.Сковорода і берег з зображенням села. Хати, вітряки, садиби в картині Б.Вінтенка стають символами повсякденності, а образ Г.Сковороди утверджує право людини і художника на самісність існування і розвитку особистості. Декоративність і традиційна символічність надають картині рис народної і національної самобутності.

Творам 1970-х років народного художника України М.Надеждіна також притаманні ліричність, камерність, інтимність образів. „Портрет батька” 1972р., „Портрет дружини” 1975р., „Розмова” 1975р., „Весілля” 1978р., „Сон” 1975р. – ці твори не піднімають соціальної проблематики, але вони, як і ранні роботи художника, потрапляють до розряду „неофіційного мистецтва”, адже в них потужно звучать ноти глибоко переосмислених митцем народних мотивів. Так, „Портрет батька” 1972р. - це не лише звернення до близької людини, а й спроба відтворення узагальненого образу справжнього господаря землі, для якого природа є органічною складовою життя, а не частиною навколишнього середовища. Важка приземиста постать селянина, великі руки лежать на колінах, притримуючи сріблясте лезо коси. Його обличчя засмагле від сонця, а сиве волосся розвіяне вітром, та вітер не в силах зрушити масивну фігуру селянина, яка неначе приросла до землі. Його очі мружаться від яскравого світла і він дивиться на нас прискіпливим поглядом. Що в тому погляді – задума, докір, зацікавленість? Його неначе відволікли від роботи, що є сенсом його життя, в яку він вкладає весь свій талант і творчу наснагу. На другому плані картини ми бачимо плетену з лози огорожу, пеньок дерева і стару яблуню, яка гілкою стиглих червоних яблук нависає над героєм картини, вплітаючись у складну орнаментику твору. Монументальність,

значимість образу художник підкреслює композиційним устроєм твору, використовуючи прийом фрагментарності. Замикаючи героя у вузьких рамках полотна, митець неначе наголошує, що його твір - то лише маленька частка величезного життєвого космосу людини.

Картина „Сон” 1975р., в якій яскраво втілилися пошуки шляхів створення образу через знаково-символічні асоціації, є своєрідною варіацією на тему рисунка „Андрійко” 1968 року. Та на відміну від рисунка, в якому простір є інтровертованим, внутрішнім, в картині „Сон” він розгортається до безкінечності. Середовище життя людини і природи думкою художника зливаються в одне ціле. Яскраво червоне, біле і темно-зелене складають основу колірної палітри картини. Мати, що спить на ліжку, дитина в колисці – їх образи нагадують узагальнені іконографічні зображення. Домоткані рядна, що вкривають долівку – неначе дороги, перспективно зведені художником на образі будинку, рідної домівки, яка ніби стоїть осторонь кімнати. Її вікна і двері відкриті, там горить світло, там завжди чекають, готові зігріти і захистити. Старі фото прикрашені вишитими рушниками, кольорові плями орнаментики – все вказує на захоплення художника мотивами народної творчості. Підтвердженням того є і робота митця в цей час над ілюстративною графічною серією за мотивами творів Л.Українки „Мавка”, „Неофіти”, та виконання в с.Цвітному великого керамічного панно „Життя” для готелю „Україна”.

Та не лише живопис, а й монументальне мистецтво початку 1970-х рр. активно використовує мотиви народної картини і орнаментики.

Так, 1973 р. в м.Олександрії відкривається „Весільний палац”, фасадну стіну якого прикрасив класично-мозаїчний рельєф „Серце любові” роботи художників І.Литовченка та В.Прядка. Рельєф з бетону й мозаїки, що займає значну частину глухого прямокутного фасаду, вирішено в великих монументальних формах. Художники сміливо використовують традиційну народну символіку, притаманну орнаменту: хвилі – плін життя, дубове листя – образ сили та могутності, калина – чистота помислів і любов. Обличчя чоловіка й жінки злилися в одне ціле, символізуючи єдність кохання. Гармонійне поєднання набору золотих і синіх плиток смальти з

теплосірим фоном посилюють фактурну та силуетну виразність твору, надаючи пластичної дієвості ординарній архітектурі.

Тоді ж у місті з'являються і монументально-декоративні панно продовжувача „бойчуківської” школи Г.Синиці. Григорія Синицю з Кіровоградщиною пов'язували тісні зв'язки ще з часу навчання в Єлисаветградській художньо-промисловій школі в середині 1920-х рр. У художньо-меморіальному музеї О.О.Осмьоркіна зберігається фотознімок випускників школи, люб'язно переданий до фондів музею кіровоградським художником М.Горобченком. Пізніше буде навчання в Одеській художній школі у М.Гершенфельда та Київському художньому інституті на курсі М.Бойчука. Як художник він розробляє особливий тип монументального розпису з інкрустацією соломкою. У 1960-і рр. художник-монументаліст Григорій Синиця зібрав у Києві творчу групу художників, щоб розгорнути нову хвилю монументального мистецтва в Україні. До групи увійшли Алла Горська, Віктор Зарецький, Галина Зубченко, Григорій Приходько та інші. Та наприкінці 1960-х кожен з художників почав працювати окремо. Тож Г.Синиця створює нове об'єднання, до якого увійшли художник-монументаліст Г.Шкарапута та художник-реставратор Л.Тоцький. Ось як Г.Шкарапута згадує цей час: „Ми розробляли ескізи мозаїк і настінних розписів для оздоблення сучасної архітектури. Разом з Г.Синицею ми створили мозаїки у торговельному центрі м.Олександрії (Кіровоградська область), а потім вже без його участі оформили об'єкт „Світлиця козака Вуса” - святковий зал для прийняття почесних гостей (1969-1970 рр.) м.Олександрія). Шість розмальовань складали: образ козака Вуса – засновника роду і міста, композиція на тему українського козацтва за мотивами пісні „Як зібрались браття біля чари”, третя теж з інкрустацією – сучасна Олександрія, а ще три – анімалістично-гумористичні композиції. Інтер'єр являв собою монументально-декоративний художній синтез тематичних розмальовань, виконаних темперою з інкрустацією золотою соломкою, а також нові оригінальні українські меблі, зроблені за нашим проектом. Крім того, були розроблені і декоративні елементи інтер'єру. У своїх роботах ми намагалися розробити новий монументально-декоративний стиль, в основу якого було закладено

єдність діалектичного розуміння народного мистецтва, ознаки сучасності, образне узагальнення та Дух Вічного”. (М.Шкарапута. Спогади про Клуб творчої молоді та моїх учителів у мистецтві. Журнал „Галерея” № S, 2008р.).

Досить цікавим було й оформлення в м.Кіровограді наприкінці 1960-х рр. кав’ярні „Перлина степу”, розроблене художниками В.Волоховим та О.Постовим. Великий розпис „Козак Мамай” прикрашав стіну барної стійки, виконаної в традиційному стилі декоративного різьблення. Дубові бочки замість столів, кам’яна галька на стінах, що переходила в мозаїчні орнаменти. Все сприяло тому, що тут швидко почала гуртуватися місцева інтелігенція – письменники, художники, поети. Довгі роки „Перлина степу” була територією мистецьких дискусій.

Та особлива аура, якою жила Кіровоградщина наприкінці 1960-х – початку 1970-х років, залишилася в пам’яті - багатьох художніх творах, переказах очевидців та спогадах, завдяки яким нині живе і розвивається традиція, в якій переосмисленими заново оживають мотиви народного мистецтва.

Іван ПЕТРЕНКО¹
(м. Кіровоград)

ФІЗИЧНИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ ТЕРОР БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО СЕЛЯН КІРОВОГРАДСЬКОЇ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ «ПОЛІТИКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЇ КУРКУЛЬСТВА ЯК КЛАСУ»

Наприкінці двадцятих років ХХ століття більшовицька влада розпочала злочинну за своєю суттю «політику колективізації та ліквідацію куркульства як класу». Немає вже сумніву, що в «ліквідації куркульства як класу» комуністична влада вбачала не тільки вилучення в селян, довільно віднесених до категорії «куркулів», землі, майна, сільськогосподарського інвентарю, а й створення їм таких умов існування, які б призводили до масової смерті хліборобів. Виконавцями цієї політики, яка, без сумніву, була відвертим, цинічним, неприхованим фізичним та моральним терором стосовно хліборобів, були члени ВКП(б), комсомольці та активісти. Незаперечно, що багато з них мали садистські нахили та значні психічні розлади. Відомо і те, що, використавши їх для такої кривавої роботи, комуністична влада масово їх знищила згодом - вже після організованого голодомору, колективізації та розкуркулення.

Немає сумніву також і в тому, що приреченими на муки та загибель були десятки тисяч українських селян всіх вікових груп - жителів нинішньої Кіровоградщини - діти, підлітки, дорослі, пристарілі та ненароджені: ті, що були відразу віднесені до «куркулів»,

¹ Петренко Іван Данилович, завідувач наукової редакції комунальної установи «Кіровоградське обласне відділення пошуково-видавничого агентства «Книга Скорботи України»».

і ті, що вважалися середняками, бідняками, а то й батраками, та яких теж згодом зараховували до «куркулів». Уянімо, що тавро «куркуль» комуністична влада чіпляла на кожного, хто був цій владі чимось невгодний, або абсолютно довільно, намагаючись виконати «план» знищення українців, що його продукувала Москва, бо чим тоді пояснити велику кількість смертей, зокрема, й серед дітей.

До фізичного та морального терору щодо хліборобів та їхніх дітей влада вдавалася цілком усвідомлено, намагаючись муками приречених якомога переконливіше вплинути на свідомість та поведінку решти селян, домагаючись при цьому від українців абсолютної покори та лояльності до більшовицької влади.

Терор був тривалим у часі: він розпочався у 1928 році, набув особливого розмаху у 1929-1934, 1937-1938 роках, тривав до кінця липня 1941 року та відновився відразу після вигнання німецьких окупантів з території Кіровоградської області. Проте, не було жодного місяця впродовж 1928 - 1941 років, щоб влада не знищувала українського народу. Доказів цього є достатньо. Серед них, зокрема, й свідчення для комісії конгресу США з розслідування голодомору в Україні, що їх дав уродженець с.Бурти Новомиргородського району Федір Буртнянський, який, зокрема, розповів: «Звезли їх (куркулів) до місцевої церкви, що була тільки побудована, і все їхнє майно, одягу - ну, все забрали, що було! І тоді в церкві жили вони і в огорожі там їх охороняли ці комсомольці та активісти, щоб вони нікуди не вийшли з огорожі. А кухні не було, нічого! Там вони прожили аж до лютого 1929 року. В 29-м році, в лютім, їх вивезли на ст. Шестаківку й в Архангельськ, на північ Росії. Не допускали до їх ні родичів, ні передачі, нічого не можна було дати, навіть навпаки: як хтось із родичів приходив, щоб їм передати передачу, то це вже підкуркульник і вже з ним так само було гоніння». В 1931 році було розкуркулене господарство Ф.Буртнянського, який перед цим зумів втекти на Донбас, залишивши дома дружину з п'ятимісячною дитиною, тож комісія «... прийшла розкуркулювати жінку. Один з комсомольців схопив 5-ти місячну дитину, то жбурнув об землю... А її (дружину - *авт.*), один за руку, другий за руку, скинули з неї кожуха, скинули пальто, поскидали все, розділи й випхали з хати -іди куди хочеш! Перед цим вони прочитали акт, що

призначене розкуркулювання, ліквідація куркуля як класу, й все майно рухоме й нерухоме - конфісковане» (через кілька місяців дитина помре - у неї були відбиті внутрішні органи - *авт.*) [1].

28 січня 1933 року уповноважена Новоукраїнським РПК комуністка Магатинська наказала заарештувати «куркуля Карева» та інших та посадити в холодну хату - «по 15-20 чоловік сиділи в сільраді по 5-6 діб» [2].

Активісти Федварської сільради Знам'янського району за нездачу хліба сімдесятирічного Нікуленка ставили в сніг на шість годин; Рутковського спочатку побили, а потім виставили роздягнутим на мороз [3]. Макара Андрійовича Загороднюка з с. Стефанівка Вільшанського району - сина розкуркуленого, активісти водили босим по снігу, били та всіляко збиткувалися. Не витримавши такої наруги та знущань, молода сім'я Загороднюків - чоловік та дружина, вчинили самогубство [4].

Сутність розкуркулення добре зрозуміла Зоя Мефодіївна Борщівна, яка на той час працювала рахівником сільгоспартілі «Воля» Казарнянської сільської ради Знам'янського району, залишивши про страхітливі методи розкуркулення записи у своєму щоденнику: «Підводять під розкуркулення бідняків. Приміром Романа Люненка. Активісти ще й познущалися з нього: примусили босим танцювати на снігу. Принижують також колишнього батрака Семена Назаренка, якого незлюбили за те, що вказує на безгосподарність в артілі «Переможець». Розкуркулений бідняк з бідняків Гарбуз Василь. Хто не хоче йти в СОЗ - роблять куркулем...». У щоденнику також розповідалося про таку форму знущання над селянами, як лиття води за комір на морозі. Досить показовим є висновок мужньої жінки: «Чесних людей розкуркулює бандота!» [5].

У скарзі на ім'я голови Зінов'євської міськради від Позивая Григорія Свиридовича, датованої 28 грудня 1931 року, наводиться факт знущання над його матір'ю якогось «представника», який прийшов вилучати решета, але мати відмовилася їх віддавати, то «представник» «...забрав решета і матір зовсім роздягнуто і босу. ... повели у сільраду і кинули її в погріб у холодний і вона там сиділа двоє суток і страшно простудилася» [6]. Розкуркулюючи жителя с. Губівка Компаніївського району Біловуса сільський

активіст - комсомолец Григорій Антонович «...прив'язав власноруч старого за ноги до коня і потягнув до річки. Товариші по комсомольському осередку з реготом допомагали товкмачити старого в ополонку» [7]. В селах Буланівка, Дубова, Гаївка, Лозуватка, Новогригорівка, що були неподалік Зінов'євська, місцеві активісти Сухоребренко Т., Дігтяренко О., Довгий О., Сухоребренко В., Яровий М, Катеринич М., Грішнов І. та ін. «в сильні морози господарів роздягали, змушували стрибати в ополонку, опускали в колодязь – «купали», чіпляли людям на спину плакати, каталися на «куркулях» верхи та били їх» [8].

В с.Хмельове Маловисківського району при розкуркулюванні господарства Бабенка Свирида «його дітей комуністи виводили на мороз, прив'язували до стовпа, вимагаючи, щоб ті зізналися, куди батько заховав хліб» [9].

В дитячому віці неймовірних моральних та фізичних знущань при розкуркуленні її сім'ї зазнала Гвалтук Мотрона Семенівна з с.Солгутове Гайворонського району: «Восени 1932 року, коли вже було холодно, прийшли т.зв. «буксири» - сільські активісти. Забрали не лише продукти, а й усі речі, одяг, корову, коней. Батько на той час дуже захворів, то його, лежачого, винесли на ліжку на морозне подвір'я та ще й ковдру здерли. Хату нашу замкнули, але ми відчинили ввечері двері і занесли батька до житла. Але батько ще й дуже застудився і через два дні помер. Дуже скоро від голоду померла й мама» [10]. В с.Омельник Онуфріївського району в 1930 році до розкуркулення була визначена сім'я Чорного Михайла. Сам Михайло в 1928 році був заарештований і засланий на 5 років «на Соловки», дома залишилися дружина та троє дітей: 16, 9 та 6 років. Хвору жінку з двома дітьми (старший син напередодні втік) стягли з печі, кинули у віз й разом з іншими сім'ями «куркулів» повезли на станцію Щаслива, де вже стояв товарний поїзд. Конвоїр, побачивши тяжко хвору жінку, сказав: «...ця баба зі своїм виводком і тут здохне, нема чого з нею морочитися!» Жінка повернулася до села, але хата вже була відібрана, тож довелося жити по сусідах [11].

В с.Мощеному Гайворонського району селянку «Мотрону, по чоловіку Зенониху», сільські активісти безпідставно вигнали з хати, повалили піч і навіть зняли зі старої кожуха. В Парфенія Скрипника,

який зачинився в хаті і чинив опір активістам, знесли солом'яний дах, відібрали кожуха, свитку та інше майно. У господаря Дем'яна Бойка розібрали дерев'яний дах, який використали для будівництва колгоспної конюшні. Євгенію Продай з чотирма дітьми «розкуркулили» так: вигнали з хати, тож жінка вимушена була викопати в кінці села землянку і там проживала. Двоє її дітей померли з голоду, а двоє загинули на фронті... - ці факти зберіг завідуючий громадським музеєм с.Мощене Павло Муржак [12].

В с.Ворошилівка (нині Олександрівка) Олександрійського району влада, розкуркулюючи господарства односельців, палила куркульські хати. Особливою «пристрастю» до цього відзначався активіст М. Лисянський (в роки нацистської окупації не евакуювався, тож продовжував жити у селі, проте весною 1942 року був заарештований (за доносом місцевих жителів) та страчений німцями) [13].

В с.Могильному Гайворонського району сім'ю Гасюка О.С. в 1932 році було виключено з колгоспу та розкуркулено. Вночі «активісти» вигнали його сім'ю на мороз. Біля хати поставили ікони, а дітей посадили на сніг, щоб вони молилися Богу... Дочку О.С.Гасюка Віру, як дитину «ненадійного елемента», виключили з 5-го класу місцевої школи [14].

В с.Губівка Компаніївського району управління ТСОЗу заштовхало «куркулиху» Момот Ярину - матір чотирьох малолітніх дітей, в «пустий сарай до відв'язаного злого бугая - згадує син нещасної Момот П.Г. - На ранок відкрили двері: мама лежала вся в піні під знеможеним бугаєм - він застряг рогом між каменями стіни, вибився із сил і тільки густа піна скапувала з його ніздрів. Матір відлили водою: вона опритомніла, але ненадовго... На Соловки нашу родину везли вже без неї, вона незабаром після тієї ночі померла» [15].

В с.Лозуватка Зінов'євського (тепер Кіровоградського) району комсомольці на чолі з Сухоребренком Трохимом поглумилися з одинокої бездітної жінки -постригли коси, «пошкребли». Потім зібрали людей на мітинг, привели зі школи учнів і «показували нещасну, кажучи, що з неї поглумилися куркулі» [16].

В с. Губівка Компаніївського району сім'ю Шовкоплясів

«куркулили» так: «Санний поїзд (з активістами) підкотився ще зранку. ... комсомольці пурхнули з саней і кинулися у подвір'я. В розчинені сінешні двері полетіли рядна, подушки та інші домашні пожитки. Двоє комсомольців, вхопивши напіводягненого Шовкопляса, витягли його на ганок. За годину на подвір'ї залишилися тільки дві руді собаки. Валка рушила. Напівзодягнену родину Шовкоплясів - дружину і двоє дітей погнали за село. Дружина, важко ступаючи, час від часу підхоплювала дітей, що ненароком спотикалися і падали в сніг. За селом їх разом з іншими поправидали до міста» [17].

Для багатьох депортованих вже дорога від рідного села до найближчої станції виявилася пеклом - пограбовані, роздягнені, налякані, голодні люди часто брели у мороз чи весняною (осіннюю) багнюкою, несучи на руках дітей, тягнучи пристарілих, утворюючи велику колону, до якої приєднувалися розкуркулені із зустрічних сіл. Декому з розкуркулених вдавалося тікати з таких колон. Це зробила сім'я «куркулів» Передирієнків з колишнього с. Новомихайлівка (приєднане до с.Олексіївка) Кіровоградського району - на ст. Шостаківка зуміли уникнути посадки на поїзд і п'ять років переховувалися, однак глава сім'ї Передирієнко Маркіян Олексійович у 1937 році був заарештований і розстріляний [18].

Деякі залізничні станції були призначені для формування великих колон куркулів з метою відправлення їх залізницею на північ. Про ситуацію, що склалася на початку березня 1930 року на Варварівському станційному пункті відправки куркулів (нині Дніпропетровська область), свідчить оперативне повідомлення №13 інформсектору окружному КП(б)У, в якому, зокрема, повідомлялося, що «...у вагонах тіснота. Не вистачало по нормі нар... Перед відправкою «куркулів» не були попереджені про те, що будуть заперті у вагонах і люди не змогли запастися водою... Частина посаджених не мала можливості взяти ручний багаж... При відході поїзда багатьох ледь не перерізав поїзд... Міліція грубо поводитися з засланими... Перед відправкою деякі були пограбовані на станції... Серед відправлених є погано одягнені... Окремим не дозволили взяти кожухів... На ст.Варварівка одна жінка народила ... Багато заявляли, що в селах не дозволяли брати пилки і сокири» [19].

Розкуркуленим с.Губівка Компаніївського району дали на дорогу кілька буряків та по шматку гарбуза, потім посадили у вагони [20]. «Везли у «телячих» вагонах без вікон - згадує Момот П.Г. - І ось приїхали: мороз несосвітений - аж коле, заліплює ніздрі, застилає очі, забиває дихання. Ми опинилися в оточенні північних мерзлих боліт: селище Рябово - аж за містом Котлас» [21].

В дорозі, вже у вагонах, від 15 до 20 відсотків висланих помирали - особливо діти, трупи часто викидали прямо під час руху потяга [22]. П'ятирічний Микола Безкровний з с.Несваткове Олександрівського району, в той час, коли його сім'ю розкуркулювали, дивом врятувався, «бо у ряднах заховався на печі у рідного діда», уникнувши, на відміну від батьків та п'ятьох братів, заслання до Архангельська [23].

Дорога від залізничної станції Зінов'євськ до Котласу - міста на півночі Росії, куди прямували ешелони з депортованими з нинішньої Кіровоградщини, тривала майже місяць - у вересні 1930 року з глухих закутків залізничної станції міста було відправлено ешелон з 50 вагонів, в кожному з яких було не менш як по 60 «куркулів», серед них тридцять сімей розкуркулених з с.Сасівка Компаніївського району, а всього - майже 3 тис. «куркулів». Трупи померлих в дорозі ховали під залізничним насипом [24].

Частина розкуркулених - наших земляків, була доправлена до Архангельська та Вологди, на Урал, до Сибіру та Казахстану, де, пробувши деякий час у транзитних пунктах, були відправлені ще у віддаленіші краї, частина взагалі опинилася в необжитих місцевостях - багато з них там відразу й померли від холоду, голоду, численних хвороб, туги за рідними домівками. «В один (з бараків - *авт.*) поселили нашу сім'ю (Момотів з с.Губівка Компаніївського району - *авт.*) ... в кімнату площею 20-22 квадратних метри приймали по три сім'ї- розповідає Момот П.Г. - Селили в одну кімнату сім'ї різних націй - швидше всього, аби не розуміли одне одного. В нашій сім'ї жили четверо дітей (я, Ніна, Гаврилко й Данилко), тітка Олена, батько Гаврило і дід Охрім. Окрім нас по кутках тулилися ще дві родини: білорусів 14 чоловік і молдован - тринадцять. 34 душі на 20-22 квадратних метрах. На добу ми отримували 200 грам хліба. Аби не вмерти з голоду, варили тирсу,

березову кору. Життя було нестерпним, тому дорослі, забувши про ризик, почали тікати з табору. ... Втік мій батько, потім тітка 'Слька, а діти з ледве живим дідом залишилися у вільному кутку на нарах. Не витримали такого харчування дід Охрім і молодший мій брат Гаврилко - померли в страшних муках» [25]. На засланні померли четверо дітей «куркуля» Росолова Михайла з с. Перчунове Добровеличківського району (самого Михайла у 1938 році засудили до розстрілу) [26].

Незаперечно, що розтерзані долі «куркулів» Кіровоградщини, як, проте, і всієї України, повинні були слугувати наочним прикладом для решти хліборобів та ліквідувати у них будь-які спроби опиратися політиці колективізації та бути абсолютно лояльними до злочинної за своєю суттю держави в майбутньому. Небаченим терором проти власного народу держава цього досягла.

З 1942 року, коли утвердилася в нашому краї нацистська окупаційна влада, народ, особливо молодь, теж зазнали депортації до Німеччини і картини знущання нацистів над українцями багато в чому подібні до знущань комуністів у роки «великого перелому на селі». Але були разючі відмінності: на роботи до Рейху окупанти не відправляли дітей, старих, хворих, вагітних, одружених та не знищували так хліборобів, як масово це робили більшовики під час «розкуркулення», колективізації та масових репресій - винятками є розстріли заручників - жителів окремих сіл, включно з дітьми, за дії партизан; знищення жителів краю за етнічною ознакою; знищення в'язнів Кіровоградської тюрми СД, або відправка їх залізницею в німецькі концтабори. Нацисти не вдавалися до масового вилучення майна, житла, продуктів харчування в українських селян, як це робила комуністична влада - винятком є короткий період вигнання ворога Червоною армією з сіл Кіровоградщини, коли деякі населені пункти ворог використовував для оборони, тоді жителі виганялися з хат, майно нищилося в результаті бойових дій як з німецької, так і з радянської зброї та військової техніки, або використовувалося ворожими солдатами в окопах та траншеях, худоба, проте не вся, забивалася для прогодування окупантів. Однак багато населених пунктів Кіровоградщини опинилися поза зоною активних бойових дій, тож залишилися неушкодженими: і в

1941 році - з початком німецької окупації, і наприкінці 1943 - на початку 1944 років, коли окупантів виганяли. На початку січня 1942 року нацисти провели вилучення в населення області теплового одягу - від валянків до рукавиць включно з такого розрахунку: на 100 чоловік населення потрібно було здати 22 пари валянків, 11 кожухів, 22 пари рукавиць, тощо. Наказ німецької влади передбачав вилучення теплового одягу в першу чергу «...в комуністів, партизан, активістів бувших і неблагонадійних громадян» [27]. В роки нацистської окупації не були масово заарештовані та фізично винищені члени більшовицької партії, комсомольці, представники радянських (довоєнних) органів влади, священнослужителі, воїни Червоної армії, які потрапили в німецький полон та були випущені, численні «оточенці», деякі підпільники та партизани, тощо, хоча жертви серед них теж були, проте переважна більшість з них мирно, за винятком тих, кого фашисти відправили до концтаборів, дожили до визволення, а потім пройшли через сито численних перевірок, що їх здійснювали більшовицькі каральні органи, зокрема «Смерш».

В той же час більшовицький режим фізично знищив та покалічив долі багатьох тисяч жителів нинішньої Кіровоградщини за звинуваченнями: в приналежності до армії УНР та вільного козацтва, за службу в царській армії у званні молодших та старших офіцерів, за перебування у вигаданих владою «контрреволюційних, націоналістичних, повстанських організаціях», за перебування в інших, крім більшовицької, партіях, за міфічні шпіонажі на користь інших держав, за переписку з родичами за кордоном, за релігійні вірування, за приналежність до «куркулів», за невиконання непосильних податків, за необережно сказане слово - причин для знищення селян комуністична влада вигадувала безліч. Проте, і нацисти, і більшовики однаково нещадно винищували патріотично налаштованих українців, що сповідували ідеї державності свого народу. Та, що найголовніше: в роки нацистської окупації в селах Кіровоградщини не було голоду, на відміну від голоду, що його періодично організовувала радянська влада, що теж було формою фізичного терору.

Жорстоко розправляючись практично з усіма верствами

населення тогочасної держави, сталінський режим, проте, вчинив з особливою люттю, шляхом арештів та заслань, ще небачених в історії народу за своїм розмахом, розправу над селянами України в період 1928-1934 та наступних років, не оминувши населення нинішньої Кіровоградської області. Мета цього терору -фізично знищити, замордувати, закатувати значну частину населення України з тим, щоб решту, тобто тих, хто уникне репресій та переслідувань, тримати постійно у стані величезного страху та постійної покори, звести до становища безсловесної, безправної, постійно голодної худоби, визискуючи його при цьому матеріально та морально, та попередити будь-які спроби активного спротиву людиноненависницькій політиці, що її проводила в той час Москва.

Отже, репресії проти селянства в переддень та в період «великого перелому», а також насильницька колективізація, що супроводжувалася тривалою в часі «ліквідацією куркулів як класу», були безпрецедентною наругою над людською сутністю: в селах нинішньої Кіровоградщини запанували «наклепи, доноси, злочинство, грабунки, гвалтування, побой і розстріли, тортури і арешти, вигнання сімей з їхніх домівок, нищення добра, всюдозволеність прийд, нероб і злодюг. Панувала апатія смерті» [28].

Використана література:

1. Великий голод в Україні 1932-1933 років. - Київ, 2008. - С.351.
2. ДАКО. - Ф.П-3779. - Оп. 1. - Спр. 18. - Арк. 34.
3. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2008. - С.453.
4. Кесова Н., Герасимова Т. Забыть об этом? - Одеса, 2008. - С.31.
5. Орел С. Сількор. /Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2007. -Т.4. -С.457.
6. ДАКО. - Ф.Р -242. - Оп.2. - Спр. 144. - Арк. 3.
7. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. Там унебі... - Кіровоград, 2008.- С.97.
8. Доценко В. Вихід. Дума про голод.- Кіровоград, 2008. - С. 67.
9. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2004.- Т.2. - С. 367.

10. Земнорій Н. Забуттю не підлягає. - Київ. 2008. - С.92.
11. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. - Кіровоград, 2008. - СІ 17-118.
12. Земнорій Н. Забуттю не підлягає. - Київ, 2008.- С. 69.
13. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2007. - Т.4- О 297.
14. Земнорій Н. Забуттю не підлягає. - Київ, 2008. - С. 66-67.
15. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. /Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2004. - Т.2.- С. 475.
16. Доценко В. Вихід. Дума про голод. - Кіровоград, 2008.- С. 67.
17. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. - Кіровоград, 2008. - С.98-99.
18. Архів УСБУ в Кіровоградській області, справа №П-9539.
19. ДАДО.-Ф.П-7.-Оп. І.-Спр. 1617.-Арк. 17.
20. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. /Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2004. - Т.2. - С. 476.
21. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. /Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2004.- Т.2. - С. 477.
22. Конквест Р. Жнива скорботи. - Луцьк, 2007. - С.175.
23. Петренко І. Нацистський окупаційний режим: маловідомі сторінки з історії Олександрівського району. - Кіровоград, 2008.- С. 39.
24. Матівос Ю. Винним себе не визнав. /Реабілітовані історією. Кіровоградська область. -Кіровоград. 2004. - Т.2. - С. 478.
25. Семко О., Зайцева Л. Спогад Момота Пилипа Гавриловича. /Реабілітовані історією. Кіровоградська область. - Кіровоград, 2004. - Т.2. С. 476.
26. Архів УСБУ в Кіровоградській області, справа № 9082.
27. ДАДО. - Ф.П-2696. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.2.
28. Голодомор 1932-1933 років. Геноцид українського народу. - Київ, 2008.- С.3.

Тетяна Ревва¹
(Кіровоград)

ПИСЬМЕННИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ВОЛОДИМИР ГАРАНІН

Професійний літератор, літературний критик, відповідальний секретар та член ради Одеської обласної організації Національної спілки письменників України, головний редактор журналу «Літературна Одеса», постійний член журі конкурсів юних авторів, член Національної спілки журналістів, художник – ось творчі іпостасі нашого земляка Володимира Михайловича Гараніна, який 5 лютого 2009 року відзначив своє 75-річчя.

Ім'я письменника ще за життя було увічне у назві вулиці рідного села. У березні 1997 р. Троянська сільська рада Голованівського району на Кіровоградщині прийняла рішення про присвоєння вулиці (де стояла батьківська хата і де пройшли дитячі та шкільні роки майбутнього письменника) імені Володимира Гараніна, творчість якого є популярною серед односельчан. Вони пишаються тим, що мають такого обдарованого земляка, який опоетизував Троянку – «шматочок рідного космосу», свою малу батьківщину, її жителів, мальовничу природу милого серцю села.

Закінчивши у 1953 році Троянську середню школу, В. Гаранін переїхав до Одеси, де працював робітником у будівельних організаціях. Любов до українського слова привела Володимира Михайловича на філологічний факультет Одеського університету імені І.І. Мечникова, де все, що взяв від материнських легенд, казок, оповідок, билиць-небилиць, пісень, зумів обробити, огранити і щедро повернути поетичним словом.

¹Ревва Тетяна Миколаївна, старший науковий співробітник міського літературно-меморіального музею І. Карпенка-Карого

Після закінчення університету у 1969 році служив в органах внутрішніх справ. Вийшов на пенсію у 1991 році у званні підполковника внутрішньої служби. Нагороджений п'ятьма медалями.

За словами самого В. Гараніна, писати він почав «дуже рано – мабуть десь з одинадцятирічного віку. Це були вірші, в яких я наслідував Тараса Шевченка, Лесю Українку, Генріха Гейне, Павла Грабовського, Павла Тичину, а згодом, коли звернувся до гумору, - Івана Котляревського, Леоніда Глібова, Степана Руданського та інших майстрів слова». Крім віршів, писав оповідання, казки, фантастичні твори.

Однак у літературу Володимир Михайлович прийшов уже в пору своєї життєвої осені, буквально «вибухнувши» цілим гроном різножанрових і різнотематичних книжок. За віком своїм В. Гаранін належить до покоління шістдесятників, але прийшов у поезію пізніше, розкрився як творча особистість у 90-і рр. ХХ століття. І можна сказати, що йому вдалося уникнути отієї обов'язкової для радянських часів парадності й уніформеності у віршах. У нього була можливість писати щирі, невимучені поезії, що йдуть із серця, що передають найтонші порухи людських почуттів. Тому і не знайдемо у Володимира Гараніна тих «паровозних» віршів, які змушені були писати навіть шістдесятники.

Володимир Михайлович – перш за все лірик, що тяжіє до філософських роздумів про сенс буття, до жанрів легенди, балади. Ці риси його творчої індивідуальності розкрилися в книгах «Четвертий вимір» (1998 р.), «Голубі серпанки» (1998 р.), «Осінні мелодії» (2000 р.).

Часто наш земляк звертається у поезії до історії України, її зламних моментів («Балада про Перуна», «Дума про Сірка»). Полюбляє В. Гаранін жанр сонета, давній і вічно сучасний жанр, який вимагає від автора високої культури слова, суворої дисципліни думки («Орел», «Вулкан»).

Постійно живе в ліриці В. Гараніна нелегкий, із присмаком трагедійності роздум над сенсом життя. Але це роздум мудрої людини, якій чужі самовдоволеність і ситий спокій, яка страждає від недосконалості буття та сприймає свою важку долю мужньо.

Значне місце у поезії нашого земляка посідають рубаї. Любов до Вітчизни, до світу природи, до коханої, до багатогранного життя з усіма його людськими радощами й печальми знаходять вираз у цих чітких, відточених афористичних строфах (збірка «Голубі серпанки»).

Сьогодні поетичний доробок В. Гараніна складають такі збірки: «Червоні світанки» (1978 р.), вже згадані «Голубі серпанки» (1988 р.), «Четвертий вимір» (1998 р.), «Осінні мелодії» (2000 р.), «Memento mori» (2005 р.), «Знаки Зодіаку» (2007 р.) та видрукована окремим виданням історична поема «Дума про Сірка» (2007 р.).

За словами В. Гараніна поезія завжди була для нього «провідною зірочкою» на творчому шляху, хоча в останні роки він все рідше і рідше пише вірші.

Володимир Гаранін – не тільки лірик, але і сатирик та гуморист. «Доброзичливий горобець» (1974 р.), «Щиро кажучи» (1991 р.), «Притчі про козака Мамая» (1998 р.), «Пригоди інопланетянина на Землі» (2007 р.), «Козацькому роду нема переводу, або Притчі про козака Мамая» (2008 р.) – ось збірки сатири та гумору нашого земляка. Гуморески В. Гараніна написані в дусі «Співомовок» С. Руданського. Вони становлять собою теж фактично поетичну обробку народних анекдотів, що виростають на основі життєвого факту.

Прикметною ознакою гумористичної творчості В. Гараніна є її різножанровість: тут є фейлетони, байки, гуморески, пародії, епіграми та притчі.

Здобутки письменника у гумористиці визначені Всеукраїнською премією імені Степана Олійника (1998 р.).

Володимир Гаранін останнім часом розкрився ще й новими гранями своєї письменницької індивідуальності. Об'єктом дослідження письменника є пізнання рідної мови, її коріння та лексичного багатства. «Ну що б, здавалося, слова...» (2001 р.), «Як парость виноградної лози...» (2004 р.), «Еней був парубок моторний» (2005 р.), «Дитяча мова» (2008 р.), «Не бійтесь заглядати у словник...» (2008 р.) – праці Володимира Михайловича, у яких об'єктом дослідження постає слово. Воно для письменника – рідне, близьке, зрозуміле у всіх значеннях і відтінках. Його роздуми про

рідну мову виходять за межі власне літературні і мають характер загальносуспільний, оскільки перейняті щирим уболіванням за сьогоднішню і майбутню долю української мови.

Ще одна грань обдарування В. Гараніна виявилася у книжці новелет «Звична справа» (2005 р.) та в опублікованій журналом «Літературна Одеса» демонологічній повісті «Чортів батько» (2001 р.).

Перші проби у прозі Володимир Михайлович зробив ще підлітком. Написані в ту пору оповідання, казки були далекі від досконалості, але вони відіграли свою роль на шляху становлення Гараніна-прозаїка. Не минув безслідно і досвід, набутий при підготовці кількох сотень нарисів, опублікованих протягом 60-80-х рр. XX століття в газетній та журнальній періодиці.

У цей період тривав пошук своєї тематики, проблематики, свого жанру. Ним для Гараніна став жанр новелети. Свідченням цього служить не тільки вже згадана книжка «Звична справа», а й добрий десяток новелет, видрукованих у літературній періодиці вже після виходу книжки.

Творчий хист В. Гараніна виявився і в галузі літературної критики. Його перу належать передмови до публікацій як відомих письменників, так і літераторів-початківців, кілька статей про творчість одеських поетів, а також літературно-критичний нарис «Віктор Дзюба» (2002 р.). Цим нарисом започатковано україно-літературну серію «Література рідного краю».

Багато часу віддає письменник-земляк перекладацькій справі. Цікаві переклади поет зробив з Максима Богдановича, Іллі Сельвінського, Ксенії Некрасової, Аветіка Ісаакяна та інших письменників.

Славний наш земляк не лише літературними талантами. Володимир Гаранін ще й художник. Його морські краєвиди давно стали раритетами, бо вже нема зображених ним схилів над Одеським морем, тих скель, берегів. І це лише один бік його малярства. Поряд з цими етюдами – його філософські, часом аж притчові замальовки та пейзажі у контексті письменницького мислення.

Громадська та літературна діяльність В. Гараніна відзначена багатьма нагородами. Володимир Михайлович – лауреат премії

фонду Т. Шевченка (2007 р.), лауреат Всеукраїнського конкурсу «Українська мова – мова єднання» (2003, 2004, 2005, 2006 рр.), Всеукраїнського конкурсу «Байка – 2007», лауреат премії імені Івана Огієнка (2002 р.).

Завдяки активній співпраці В. Гараніна з науковцями літературно-меморіального музею І.К. Карпенка-Карого фонд письменника-земляка постійно поповнюється і налічує 154 предмети (100 – основного та 54 – науково-допоміжного фонду). Предмети діляться на три групи: документальну, книжково-журнальну і фото групу. Серед основного фонду – періодичні видання, газети, журнали, твори та збірки з творами письменника, переклади, книги, упорядковані В. Гараніним, рукописи, візитні картки, листи, світлини. Науково-допоміжний фонд складають періодичні видання, газети, добірки вирізок з газет, збірки з творами В. Гараніна, книги, упорядковані ним, ксерокопії почесних грамот, дипломів, література, присвячена В. Гараніну, запрошення, афіші, світлини.

Життєву осінь Володимира Гараніна маємо усі підстави вважати його творчою весною, адже якраз останнє – осіннє – двадцятиліття у біографії письменника-земляка явило щедрий і вагомий ужинок на літературній ниві.

Павло Рибалко¹
(м. Кіровоград)

ФЕДІР САРАНА - БІБЛІОГРАФ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

Минулого року дочка Ф.К. Сарани, бібліографа і бібліофіла, Т.Ф. Коровіна (м. Київ) передала на малу батьківщину свого батька частину його наукової спадщини, яка в основному зосереджена у столичних інституціях: відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Центральному державному архіві літератури і мистецтв, Музеї книги і друкарства України, науковій бібліотеці Національного університету –Києво-Могилянська Академія”. У 1996 році відбулося передавання 1000 книжкових видань з бібліотеки Ф.К. Сарани до НаУКМА, які утворили окремий фонд “63”.

Предметом особливої уваги Федора Кузьмовича була творча діяльність українського письменника Юрія Івановича Яновського. За півстоліття він зібрав колекцію, що складає понад 450 предметів. За згодою Тетяни Федорівни 235 одиниць колекції було передано до літературно-меморіального музею Ю.І.Яновського у с. Нечаївці Компаніївського району, а 213 предметів надійшли до фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Саме про них і піде мова у цій роботі.

Наукове опрацювання колекції Ф. Сарани проходило у співпраці з КНТУ. Під керівництвом М.П. Тупчієнка, старшого викладача кафедри гуманітарної підготовки КНТУ, студентки II курсу економічного факультету (спеціальність “Документознавство та інформаційна діяльність”) Ірина Гонта, Олена Ігнатєва і Тетяна

¹Рибалко Павло Петрович, головний хранитель фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Тлустій здійснили первинний облік та науковий опис значної частини архіву. Ними було підготовлено курсові роботи –Документи про життя та діяльність Ю.І.Яновського в колекції Ф.К.Сарани”, які вони успішно захистили.

Федір Кузьмович Сарана народився 26 вересня 1921 року в селі Юзефівці (с. Йосипівка) Новомиргородського району. У 1936-1939 роках навчався у Київському бібліотечному технікумі. Працював шкільним бібліотекарем, був учасником Великої Вітчизняної війни. Навчався на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка, а у 1952 році з відзнакою закінчив Ленінградський державний бібліографічний інститут. У 1944 році почав працювати у Державному видавництві художньої літератури України, де познайомився з Ю.І.Яновським, який на той час працював головним редактором журналу “Українська література” (з 1946 року – “Вітчизна”). Між ними склалися дружні стосунки на основі любові до книги і українського слова. У спогадах 1982 року “Біля книжкової полиці” Федір Кузьмович згадує, що, будучи студентом, прочитав роман “Вершники” та був присутнім на одному з літературних вечорів за участю Юрія Яновського. Після смерті письменника, у 1954 році Сарана Ф.К. брав участь у розбиранні його спадщини. Протягом 40-50-х років складав бібліографію Ю.І.Яновського, яка увійшла у п’ятитомне видання 1958-1959 років.

У 60-80-х роках Ф. Сарана працює завідувачем сектору бібліографії Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, головній редакції Української Радянської Енциклопедії. У цей час до кола його інтересів входять питання загального літературознавства, книгодрукування, творчості А. Тесленка, Л. Первомайського, П. Грабовського, М. Новицького, Ф. Максименка, І. Нечуя-Левицького, М.а Рильського, С. Олійника, М. Бажана, М. Старицького, Т. Шевченка тощо.

Перша ґрунтовна наукова праця дослідника вийшла у 1949 році і була присвячена національному поетові України. До бібліографічного посібника “Т.Г.Шевченко (роки Великої Вітчизняної війни)” було включено різноманітні видання різними мовами народів СРСР від книг до плакатів і листівок. Федір Кузьмович брав активну участь у підготовці двотомного “Шевченківського словника”, який

вийшов у світ у 1976 та 1978 роках. Завдяки цій копіткій роботі Сарана Ф.К. став лауреатом Державної премії Української РСР ім. Т.Г.Шевченка (1980 р.). Шевченкіана у творчості дослідника займала ключове місце. Цій темі він присвятив біля 50 робіт, у тому числі – й кандидатську дисертацію.

Федір Кузьмович Сарана помер 1 серпня 1995 року в м. Києві, похований на батьківщині – у с.Йосипівці. За життя він підготував кілька статей про Юрія Яновського з нагоди ювілеїв від дня народження (1962 р. - 1, 1972 р. - 2, 1982 р. - 1) та про роман “Вершники” з нагоди 50-річчя виходу в світ окремим виданням (1985 р. - 1). У 1970 році вийшла його публікація “Слово ставало багнетом” про українську літературу, присвячену подіям Великої Вітчизняної війни. Виходячи з “Бібліографії праць і виступів у пресі з 1940 року” (рукопис), можна констатувати, що загальний бібліографічний перелік науковця складається з 221 найменування і охоплює період у 43 роки.

Серед матеріалів колекції можна також прослідкувати і епістолярну спадщину Ф.К.Сарани. Це листування з Юрієм Яновським, Миколою Бажаном, Сергієм Плачиндою, Ніною Загрійчук – першим директором літературно-меморіального музею Ю.Яновського у с. Нечаївці Компаніївського району, Володимиром Пісковим – журналістом з м. Новомиргорода, Оленою Ноземцевою - директором обласного краєзнавчого музею (1953-1967 рр.), Віктором Погрібним - поетом, публіцистом. Значний інтерес викликає лист Федора Кузьмовича “Більше вимогливості до прикнижкової бібліографії”, надрукований у газеті “Радянська література” за 1958 рік. На аналізі короткої бібліографії книги О.Килимника “Юрій Яновський. Життя і творча діяльність” (1957 р.) автор визначає важливість бібліографічних покажчиків для дослідників, вчителів, студентів, закликає дотримуватися загальноприйнятих правил бібліографічного опису та вказує на факти несумлінної роботи, які призводять до казусів, недоречностей і помилок.

До складу колекції входить 21 примірник прижиттєвих видань Ю.Яновського протягом 1928-1953 років (три з них у збірниках), 6 журнальних публікацій 1929-1953 років, 2 видання іноземними

мовами (болгарською, 1938 року та татарською, 1953 року). Також у колекції є видання пізніших років: 7 збірників 1957-1973 років, 3 окремі видання 1958-1961 років, 4 журнальні і газетні публікації 1955-1990 років. Значну увагу викликають фотокопії автографів Ю. Яновського, датованих 1931 та 1935 роками. Періодичні видання знайомлять нас з діловим листуванням Ю. Яновського з московським перекладачем П. Зенкевичем протягом 1930-1933 років, листуванням з кінооператором Одеської кіностудії Д. Демуцьким протягом 1941-1952 років, щоденниковими записами 1927-1953 років та нюрнберзькими замальовками 1945-1946 років.

До колекції Ф. Сарани увійшли і матеріали з українського кінематографа взагалі та кіноспадщини Ю. Яновського зокрема (3 предмети). Особливо цікавою є реклама фільму “Гамбург” за сценарієм Шрайбера і Яновського у журналі “Всесвіт” за 1926 рік.

Колекція Ф. Сарани включає спогади друзів, письменників та літературознавців про Юрія Яновського у збірниках і періодиці: Р. Аркадієвої, М. Бажана, О. Гончара, Д. Гринька, І. Драча, Ю. Збанацького, Ю. Мартича, І. Муратова, П. Панча, М. Рильського, Ю. Смолича, В. Сосюри, Л. Хінкулова. Серед спогадів і згадки про Івана Микитенка (П. Панча), Марка Кропивницького, Івана Тобілевича, Івана Микитенка, Натана Рибак (Л. Хінкулова), Олександра Довженка (М. Бажана). Юрієм Яновським були підготовлені відвітні спогади про Олександра Довженка та Юрія Збанацького, а про останнього свої спогади написав і Натан Рибак.

Значний прошарок у колекції складає біографічна і критична література про Ю. Яновського книжкового, журнального та газетного варіантів за авторством: В. Базилевського (1975 р., 1982 р.), І. Білодіда (1955 р.), М. Зерова (1930 р.), О. Килимника (1957 р., 1962 р.), Ф. Кислого (1972 р.), Г. Клочка (1982 р.), А. Колісніченка (1982 р.), Л. Куценка (1986 р.), В. Панченка (1985 р., 1988 р.), С. Плачинди (1986 р., 1992 р.), А. Тростянецького (1959 р., 1962 р.), А. Хижняка (1987 р.). Серед них імена наших земляків - В. Базилевського, І. Білодіда, Л. Куценка, С. Плачинди, А. Тростянецького та імена людей, чия творча діяльність пов'язана з нашим краєм - М. Зерова, Г. Клочка, В. Панченка. До речі, статтю розстріляного

у 1937 році Миколи Зерова “Юрий Яновский” Володимир Панченко передрукував у книзі “Морський рейс Юрія Третього” у 2002 році.

В колекції Ф. Сарани є матеріали про вшанування пам’яті Ю.І. Яновського з нагоди ювілеїв (запрошення, журнали, газети, поштовий конверт, афіші, плакати тощо), про створення літературно-меморіального музею Ю.Яновського у с. Нечаївці Компаніївського району (газета, брошура), про меморіальну дошку Ю. Яновському в м. Києві. Несподіваною стала етикетка сірникової коробки, предмет зацікавленості філуменістів, присвячена роману Ю. Яновського “Вершники”. Етикетка випущена Борисівським фанерно-сірниковим комбінатом (Білорусь) у 1963 році тиражем 60 екземплярів і рекламує українську книгу для купівлі та її замовлення у мережі “Книга-поштою”.

Ім’я українського письменника увічнено впровадженням республіканської премії ім. Ю.І.Яновського (1982 р.) і обласної комсомольської премії ім. Ю.І.Яновського у галузі літератури, образотворчого мистецтва, музики, театру. З плином часу премії перестали присуджуватись та відголоски про них зустрічаємо і матеріалах колекції Ф. Сарани. В колекції є ілюстративний матеріал про відкриття літературно-меморіального музею Ю.Яновського (фотографії), перебування Ю.Яновського на Букринському плацдармі під час звільнення м. Києва у 1943 році (листівка), про розробку оправи роману –Вершники” І.Селівановим (листівка).

Разом з матеріалами про Юрія Яновського колекція Ф. Сарани містить матеріали про письменника Івана Микитенка (автор Л.Куценко), його сина і літературознавця Олега Микитенка, скульптора Олександра Ковальова, актора Гната Юру, композитора Юлія Мейтуса, поета Саву Голованівського, педагога Василя Сухомлинського, письменника Володимира Винниченка. До її складу входять дві радянські листівки з закликом до звільнення м. Києва –Люди славного Києва!” (1943 р.) та західноукраїнських територій –До інтелігенції Дрогобича, Станіслава і славного стародавнього Львова” (1944 р.), де серед прізвищ українських діячів є й прізвище Ю. Яновського.

Постать Ю. Яновського в українській літературі сучасним літературознавством віднесена до когорти пролетарських

представників. Новітній же час приніс переосмислення і відкриття нових фактів життя і творчості Юрія Яновського. Наголос на нових акцентах зробили В.Панченко у літературному нарисі “Морський рейс Юрія Третього” (2002 р.) та літературному проєкті “Текст+контекст”, “Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського “Майстер корабля” як літературна містифікація” (2002 р.) і Г.Гусейнов у художньо-документальному життєписі “Господні зерна” (2000-2005 рр.) та документальній повісті “Піщаний Брід і його околиці” (2007 р.). Сучасних дослідників захоплює неоромантизм раннього етапу творчості класика української літератури, почуття кіноперспективи в його літературних творах.

Саме це стало поштовхом до звинувачень письменника у націоналізмі, космополітизмі, плазуванні перед культурою “буржуазного Заходу”, культі біологізму і натуралізму, песимістичному скепсисі, невірі в інтелект людини, кабінетності (відриві від життєвої правди), штучності, фальшивості, нежиттєвості, декадентстві. Перші звинувачення прозвучали у 1947 році на пленумі Спілки радянських письменників України у доповіді О.Корнійчука “Про виконання Спілкою радянських письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали “Звезда” і “Ленинград”. Цькування письменника тривало у 1948 році на II з’їзді у доповіді голови правління О.Є.Корнійчука “Стан і чергові завдання української радянської літератури” та у 1949 році на II пленумі правління Спілки у доповіді Любомира Дмитренка “Підсумки XII пленуму правління Спілки радянських письменників СРСР та стан і завдання театральної і літературної критики на Україні”. До переліку творів, що підпали під критику, потрапили “Роман Ма”, “Чотири шаблі”, “Майстер корабля”, “Жива вода (Мир)”, “Вершники”, “Київські оповідання”, тільки дві новели (“Подвійне коло” та “Шаланда в морі”), одна з яких і сьогодні вивчається у програмі загальноосвітньої школи. Лише за сприяння редактора московського журналу “Знамя” В. Вишневського за збірку “Київські оповідання”, яка вийшла у 1948 році, Юрію Яновському в 1949 році було присуджено Сталінську премію за 1948 рік III ступеня (25 000 крб.) у номінації “Художня проза”. За переказами, після смерті Ю.І. Яновського, його мати – Марія Мусіївна віддала

заощадження, в тому числі і державну премію, на потреби Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря, в якому в свій час виховувалася. Цей монастир з XVIII століття був центром золотошвейного ремесла, вишивки та гаптування, тому і стає зрозумілим захопленням матері різними видами рукоділля (вишивкою та плетінням) протягом усього життя. Щодо переказу, то він назавжди залишиться красивою легендою, оскільки у 30-х роках XX століття храми та дзвіниця монастиря були зруйновані і ніколи не відновлювалися. Матеріали ж пленумів, з'їзду та нагородження Ю.Яновського представлені в колекції Ф. Сарани періодичними та брошурними виданнями.

З переданої колекції можна почерпнути цікаві відомості про архів Юрія Яновського, який його мати передала в Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України у 1958 році. А саме, про підготовку творів тематики громадянської війни, про переробку роману “Мир (Жива вода)”, про незавершену історичну драму про Тараса Шевченка, про наміри написати твори, присвячені Київській Русі, Київській духовній академії, історії України кінця XVI - початку XVII століття, Лесі Українці та Марії Заньковецькій, ролі жінки в історії народу від княгині Ольги до його сучасниць, зняти фільм про Тараса Григоровича Шевченка.

З погляду краєзнавства твори Юрія Яновського цікавлять читача згадками біографічного характеру про Тобілевичів, М.Кропивницького, Г.Юру, О.Гіталова. Територіально наш край представлений Компаніївкою, Долинською, Веселими Боковеньками, Знам'янкою, Хутором Надія. А обласний центр Кіровоградщини у спадщині Ю.І.Яновського відображений від історичних назв - Єлисаветград, Єлисавет, Єлдибеш, Кіровоград до поетичної назви - Байгород в однойменній повісті.

Останнім академічним виданням творів Юрія Яновського став п'ятитомник, який вийшов у світ протягом 1982-1983 років. Базовою основою для нього стало видання 1958-1959 років, участь у роботі над яким, як вже зазначалося, брав Федір Сарана. Рекламна афіша Держлітвидаву з колекції Ф. Сарани відкриває новий факт з історії підготовки передостаннього видання творів письменника. Згідно з рекламою 1958 року про передплату було заявлено про вихід

чотирьох томів, та з включенням віршів, перекладів і публіцистики воно стало п'ятитомним, але, як і останнє, не повним.

Достеменно відомо, що Юрій Яновський неодноразово переробляв свої твори (п'єса “Дума про Британку” має 8 редакцій). Ю.Яновський вимушений був змінювати тексти своїх творів на догоду радянській цензурі. У першу чергу це стосується роману “Жива вода” (1947 р.), який у 1956 році вдруге вийшов під назвою “Мир” і на сьогодні має подвійну назву. Яскравими прикладами невігластва стало виключення з роману думок про українську мову: “Найперше, – зачарувала мова, якою говорили в садку. Джен нічого не могла второпати, хоч і вчилася російської мови цілий рік, – “Я розумію тільки окремі слова...” – “Не нарікайте на вчителів... тут інша мова слов'янського кореня...” та етнографічних замальовок: “Це було захоплююче видовище, бо сорочку мала вишиту, як вимальовану, корсетку – миргородської роботи, плахту – синітку, на голові – кораблик, на шії – коралі з дукатами разків на двадцять, підтичка виглядала по формі... хоч бери та став усю під скло!” тощо. Першодруки Юрія Яновського є маловідомими читачеві і, на жаль, ситуація з виправленнями творів і досі залишається не вивченою.

До складу колекції входять і два альбоми з газетними, журнальними і книжковими вирізками, присвяченими життю і творчості Юрія Яновського. Хронологічно вони охоплюють період від 1926 до 1990 року і значна їх кількість належить до 40-50-х років ХХ століття. Ці колекційні матеріали потребують подальшої класифікації та наукового опрацювання. З цією метою планується продовжити співпрацю з КНТУ.

Колекція Федора Кузьмовича Сарани стала вагомим доповненням фондової збірки Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Підтримка ж дружніх стосунків з дочкою науковця, Тетяною Федорівною, надасть змогу з часом розширити колекцію сімейними фотокартками та особистими речами Ф. Сарани. Адже ж загальнозрозумілим є те, що подібні предмети значно збагатять експозиційний вигляд колекції у майбутній виставці.

Джерела та література

1. Босько В.М. Визначні постаті Степової Еллади / В.М. Босько. - Кіровоград: ВІД –Інформаційна мережа”, 2004. - 380 с.
2. Босько В.М. Історичний календар Кіровоградщини на 2006 рік: Люди. Події. Факти / В.М. Босько. - Кіровоград: ЦУВ, 2005. - 140 с.
3. Босько В.М. Історичний календар Кіровоградщини на 2007 рік: Люди. Події. Факти / В. М. Босько. - Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2006. - 162 с.
4. Гусейнов Г.Д. Господні зерна: в 8 кн. / Г.Д. Гусейнов. -Кривий Ріг - Дніпропетровськ: ПП –Видавничий дім” - –Січ”, 2000-2005.
5. Гусейнов Г.Д. Піщаний Брід і його околиці: Документальні повісті / Г. Д. Гусейнов. - Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2007. - 492 с.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область / під. ред. П.Т.Тронька. - К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1972 р. — 816 с.).
7. Кілессо С.К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю / С.К. Кілессо. - К.: Техніка, 2000. - 144 с.
8. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей. - Колекція Сарани Ф.К. про життя і діяльність Яновського Ю.І.
9. Літературний словник Кіровоградщини: [бібліографічні статті / авт.-упоряд. Л.Куценко]. - Кіровоград: Кіровоградське держвидавництво, 1995. - 128 с.
10. Митрофаненко Ю. Народне повстання елисаветградців проти загону М. Никофорової (Марусі) – історична основа повісті Ю.Яновського –Байгород” / Ю.Митрофаненко // Вежа. - 2006. - №18. - С. 126-148.
11. Панченко В.Є. Морський рейс Юрія Третього / В.Є. Панченко. - Кіровоград: ПВД –Мавік”, 2002. - 148 с.
12. Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського – Майстер корабля” як літературна містифікація / [упоряд. В.Панченко]. - К.: Факт, 2002. - 344 с.
13. Посвистак О. Бібліограф Ф.Сарана - визнаний вчений та громадський діяч / О.Посвистак // Бібліотечна планета. - 2002. - №2. - С. 28-30.

14. Посвистак О. Внесок Федора Сарани в збагачення бібліографічної шевченкіани / О.Посвистак // Вісник Книжкової палати. - 2003. - №12. - С. 37-39.

15. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: підруч. / [Горбач Н.Я., Гелей С.Д., Російська З.П. та ін.] - Л.: Каменярь, 1992. - 168 с.

16. Українська Радянська Енциклопедія / [гол. ред. М.П.Бажан]. - К.: - 1964. - 632 с.

17. Фильмы свободного поиска / Фильмы... // Украина-Центр. - 2009. - №1.

18. Шевченківський словник: у 2 т. - К.: Гол. ред. УРЕ, 1976-1978.

19. Яновський Ю.І. Твори: в 5 т. / Ю. І. Яновський. - К.: Держлітвидав - України, 1958 - . - Т. 5: Вірші. Публіцистика. - 1959. - 424 с.

20. Яновський Ю.І. Твори: в 5 т. / Ю. І. Яновський. - К.: Дніпро, 1982-1983.

Олександр ЧОРНИЙ
(м. Кіровоград)

СЕЛО КРАСНОСІЛЛЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1945 рр.)

Друга світова війна стала найтрагічнішою подією XX століття. У ній брали участь понад 60 держав, на території яких мешкало 80 % населення планети. Достовірного числа жертв війни не встановлено й досі. У ході бойових дій були знищені колосальні матеріальні й культурні цінності. Україна у цьому конфлікті за приблизними підрахунками втратила більше 3 млн. осіб на фронтах, 5,5 млн. у зоні окупації, а 10 млн. людей залишилися без житла. Промисловість, сільське господарство й транспорт були повністю знищені. Під час війни в Україні було зруйновано сотні населених пунктів, не оминуло лихо й с.Красносілля Олександрівського району Кіровоградської області. Станом на 1939 рік село, відповідно до діючого на той час адміністративно-територіального устрою УРСР, перебувало у складі Єлизаветградківського району Кіровоградської області й налічувало близько 5 тисяч жителів.

У краєзнавчій літературі є чимало робіт і публікацій, що торкаються історії нашого краю та окремих населених пунктів у роки Другої світової війни, але ґрунтового дослідження, яке б стосувалося с.Красносілля, тим часом немає. Разом з тим є багатий фактографічний матеріал, який вартий уваги дослідників і має бути належним чином представлений у краєзнавчих роботах.

Красносілля часів війни часто фігурує у військовій мемуарній

¹Чорний Олександр Васильович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

літературі [1; 2; 10; 14; 21], у дослідженнях статистичного характеру [11; 12; 13], а також у відповідних тематичних збірниках документів [9]. У роботах науковців [3; 15; 16; 27] і краєзнавців [19; 23; 29] воно згадується лише у контексті історії партизанського руху та діяльності підпільних організацій в умовах окупації. Усі вище згадані матеріали лягли в основу пропонованої публікації. Разом з тим у статті використані спогади очевидців тих років (З.І.Верко, В.Горченко, Н.О.Касіщевої, В.С.Чорної та І.В.Чорного), зафіксовані автором дослідження у 1996 – 2006 рр. Оскільки Красносільській сільській раді підпорядковане ще й с.Гутницька, то в контексті згадуваних подій і проблем йтиметься і про цей населений пункт.

Як відомо, Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 р. нападом Німеччини на Польщу, а через кілька тижнів СРСР окупував її східну частину, яка за умовами таємного протоколу до „Пакту Молотова-Ріббентропа” входила до сфери його впливу. Для жителів більшості міст і сіл України ці події не носили прямої загрози, більшість тодішніх „радянських людей” навіть гадки не мали, що незабаром самі опиняться у вирі бойових дій. А доки відбувалися згадані події, у Красносіллі, як і в тисячах інших сіл, на радіо лунали розповіді про непереможну Червону армію та її відважних і досвідчених командирів, про мудрого вождя та його далекоглядну політику.

Виконуючи й далі умови таємного протоколу до радянсько-німецького пакту, СРСР спробував окупувати Фінляндію. У ході війни з фінами, яку СРСР бездарно програв, загинуло 11 красносілців. Не повернулися додому М.Я.Білокриницький, П.Я.Головко, І.Є.Кононенко, І.М.Карпенко, О.Ф.Кузенний, І.Н.Омельченко, С.Ф.Пергатий, Г.К.Сінійчук, Я.К.Сінійчук, П.О.Соколов та Ф.А.Холявко. Сім’ї згаданих солдатів першими відчули горе, яке через півтора року охопить усе село.

22 червня 1941 р. о четвертій годині ранку без оголошення війни німецькі війська порушили кордони СРСР, розпочалася радянсько-німецька війна. Про страшне лихо жителі села дізналися з повідомлення Левітана на радіо. Красносілці, які пережили війну, в усних спогадах відзначають, що після почутого усі односельці були як ніколи суворими, задумливими, багато жінок плакало, а малі діти пригорталися до матерів.

Незважаючи на те, що офіцери й солдати неймовірними зусиллями стримували ворога, майже з перших днів війни селом потяглися колони машин і підвод, якими нашвидкоруч евакуйовували з прифронтових районів державне й колгоспне майно. З наближенням фронту через Красносілля почали перегонити великі стада худоби, у селі з'явилися біженці. У цей же час районний військкомат мобілізував до лав Червоної армії кілька десятків юнаків і чоловіків, які були направлені на фронт. У щоденних розмовах сільчан з'явилися нові слова „мобілізація,” „евакуація,” „бойові дії,” „пропав безвісти.”

5 серпня 1941 року до Красносілля вступили німецькі військові частини. Ось як це згадує мешканець м.Кривий Ріг, а тодішній житель села Михайло Шуліка, якому на той час виповнилося 15 років. „...Того дня ми ще з кількома хлопчиками пасли корів за селом. Німецька колона з двох бронемашин і півтора десятка мотоциклістів рухалася на село з боку залізничної станції Цибулево. Раптово колону атакували три наші літаки, але атака була невдалою, бо відразу ж один літак підбили і він почав падати, а інші полетіли далі. Пілоту майже вдалося вирівняти машину і він спробував її посадити, але від удару об землю літак розбився. Пілот загинув, а кулеметник залишився живим і, ховаючись, побіг до лісу. Перша німецька колона розповзлася по селу, а згодом увесь шлях заповнився німецькими військами. Почалася окупація” [28]. На постій у кожен хату було розквартировано 2 – 3 німецьких солдатів.

Згідно з офіційною лінією нацистського керівництва на окупованих територіях запроваджується новий адміністративно-територіальний устрій та встановлюється нова влада з представників німецького командування, а також створюються місцеві органи управління з лояльно налаштованих до окупантів верств населення.

В адміністративному відношенні с.Красносілля увійшло до Єлизаветградківської райуправи Олександрійського гебіту (району) “Генерального округу Миколаїв” на чолі з генеральним комісаром. У гебітах влада зосереджувалася у руках гебітскомісарів, у селах – рейхскомендантів і сільських старост [9, 299 – 300].

Вступивши до Красносілля, окупанти зайняли для своїх потреб

сільські школи, будинок сільради, клуб, бібліотеку та лікарню. У Морозовій школі оселився рейхскомендант села майор Шмідт. Двоповерхову школу пристосували для солдатського постю, а одноповерховий корус для молодших класів при ній – під конюшні. Колишній будинок примусових робіт (бупр) було облаштовано під невелику тюрму. Клуб і будинок сільської ради розділили між собою комендатура, жандармерія й сільська управа. Тут же розмістилися і поліцаї. На згаданих будівлях замайоріли нацистські прапори, а на містечку – центральній частині села, встановили великий портрет Адольфа Гітлера. У Гутницькій, окрім управи, на деякий час на території школи німцями було створено невеликий концентраційний табір, у якому за словами Н.О.Касіщевої утримувалося більше 100 радянських солдат, які потрапили у полон неподалік села. Табір діяв близько двох місяців, а потім був розформований, а в'язні вивезені.

Сільська управа підпорядковувалася районній управі з відповідними структурними підрозділами, які здійснювали керівництво господарчими, земельними та фінансовими справами. Склад управлінського апарату сільуправи був малочисельним – сільський староста, його заступник, перекладач, секретар і прибиральниця [3, 59]. Діяльність сільських управ зосереджувалася на налагодженні регулярного продовольчого забезпечення німецької армії.

Майже з перших днів окупації з сільських жителів, бажаючих служити новій владі, була створена поліція, до якої за нашими підрахунками записалося 8 осіб. З етичних міркувань прізвища сільських старост і поліцаїв називати не будемо.

За спогадами односельців перші місяці окупації були надзвичайно тяжкими. Перші дні солдати вели себе доволі спокійно, це можна пояснити бажанням командування завоювати прихильність жителів. Єдине, що було зроблено німцями – вони спалили на шкільному подвір'ї книжки, наявні у сільській і шкільній бібліотеках, та за доносом одного з мешканців повісили у центрі села на стовпі комсомольця, який 1921 року спалив сільську церкву на честь Святого Симеона Богоприємця. У Гутницькій німецькі солдати лише розбили невелике погруддя Сталіна, яке стояло біля школи.

Люди не могли звикнути до нового порядку. Багатьом було тяжко відпрацьовувати встановлену кількість годин на день у громадському господарстві, багатьох покарали нагайкою за спробу ухилитися від роботи, деякі відчули на своїй спині батога за брехню. На підтвердження сказаного наведемо спогади М.Шуліки: *„Німецький комендант нашого села, на прізвиське Шмідт, пам'ятаю й досі, мав особливу звичку – завжди ходив з нагайкою і за будь-яку провину, а то й просто так, лупцював людей наліво і направо. Тому люди тільки й чекали нагоди, щоб йому “віддячити”, і от одного разу йому в бричку запрягли необ'їждженого, норовистого коня. Врешті комендант разом із бричкою опинився на дні місцевого кар'єра з перебитими ногами і достроково поїхав у свій “фатерлянд”. За іронією долі наступним комендантом села став ще один Шмідт, який ходив без нагайки, але за будь-яку провину змушував людей нести йому – 500 дойчмарок штрафу до 20-ої години”* [28].

Спілкуючись з односельцями, вдалося встановити, що цей безумовно сміливий вчинок місцевих дотепників з кумедною розов'язкою згодом коштував деяким односельцям життя. 12 жителів села було взято як заручників з вимогою до населення зізнатися тим, хто вчинив злий жарт з рейхскомендантом. Протримавши деякий час заручників під вартою і не виявивши „жартівників”, жандарми разом із поліціями розстріляли їх у садку місцевого колгоспу імені Крупської (*подаємо довоєнну назву*). У розстрілі брав участь сам начальник сільської жандармерії Артур Кайзер. Серед розстріляних були: Барабаш Петро Михайлович, Бевз Олексій Захарович, Білий Дмитро Тихонович, Коган Йосип Григорович, Назаренко Гнат Максимович, Прохода Никифір Іванович, Рева Тихін Никонівч, Ривкін Мендель Самойлович, Ривкін Самойло Маркович, Трикутько Єфрем Дмитрович, Шилков Гершко Йосипович, Шуліка Федір Корнійович. Трупів людей були скинуті до силосної ями. Це був перший терористичний акт стосовно мешканців села і стався він 5 жовтня 1941 року [13, 323].

Після закінчення війни вони були перепоховані у братській могилі разом із воїнами, які загинули при звільненні села. Згодом їх зробили полум'яними комуністами й активістами, які у довоєнний час

займалися партійною роботою. Але дослідження показують, що вони всі були простими колгоспниками-хліборобами, і лише один – Є.Д.Трикутько свого часу займався організацією колгоспу на селі. До того ж, якщо вони дійсно були активними комуністами, чому з перших днів війни не пішли на фронт? Чому не були розстріляні в перші дні окупації? Чому не пішли у підпілля? Це нашттовує лише на один висновок, що навіть на пам'яті про невинно розстріляних партія пізніше спробувала показати свій героїзм і жертвність в ім'я перемоги на територіях, які нею ж були залишені окупантам. Але хоч як би там було, початок жовтня 1941 року став страшним майже для всіх мешканців села, а в 12 родин завітало невимовне горе.

Тяжчим для красносільців став 1942 рік. Ще 9 грудня 1941 р. рейхсміністр зайнятих східних областей видав розпорядження про впровадження трудового обов'язку. При чому це мусила бути робота зафіксована офіційно. Праця у власному господарстві не зараховувалася. На початку нового року нова влада шляхом агітації стала запрошувати молодь на роботу до Німеччини на добровільних засадах. У сільському клубі було прокручено кілька агітаційних художніх роликів про те, як добре почувають себе на роботі у Німеччині ті, що вже виявили бажання працювати на користь рейху. Але навіть при тому, що у ролику демонструвався рівень життя набагато вищий ніж у селі, бажаючих їхати на роботу не виявилось. Тоді у центрі села з'явилася відозва районного гебітскомісара приблизно такого змісту: „Українці! Народжені 1927 року цим зверненням закликаються до виконання трудового обов'язку. Вся молодь зазначеного року народження мусить з'явитися на біржу праці у встановлені в оповіщеннях дні. Відозва одноразова. Хто її не виконає – каторжна тюрма, а в особливих випадках – покарання смертю” [18, 3-7]. Спочатку молодих людей провадили на біржу праці до Єлизаветградки, а потім відправляли до Кам'янки, а далі – до Німеччини або Австрії.

Після такого розгортання подій багато чоловіків і юнаків подалося до лісу в Гутницьку, де почав збиратися невеликий партизанський загін, який у 1943 році нараховував близько 200 осіб. Це були переважно жителі навколишніх сіл – Красносілля,

Гутницької, Цвітного. Варто зазначити, що, починаючи з середини 1942 року, німецького гарнізону у с.Гутницька не було. Німецькі солдати лише зрідка навідували цей населений пункт. У період їхньої відсутності село контролювали партизани. Згодом вони влилися до партизанського загону імені К.Ворошилова, яким командував І.Д.Діброва.

Партизани, котрі дислокувалися у Чорному лісі поряд із с.Гутницька, впродовж літа 1942 – осені 1943 рр. у масштабних бойових акціях участі не брали. Їхня діяльність зводилася до збору інформації про ворога в регіоні. Окрім того, вони знищували невеликі групи німецьких солдат, перешкоджали відправленню молоді до Німеччини, поширювали серед населення інформацію про те, що відбувалося на фронті, а також чинили розправи над поліцаями. У квітні 1943 р. у с.Красносілля партизани схопили кількох поліцаїв і розстріляли за селом. Після цього німецький гарнізон спільно з жандармерією с.Красносілля вчинив каральну акцію у ході якої було захоплено й розстріляно чотирьох партизан – Григорія Голика, Федора Калініченка, Василя Семеяна та Василя Шутя [13, 323]. Крім того, впродовж 1943 – на початку 1944 р. німці стратили ще 6 осіб, яких підозрювали у співробітництві з учасниками руху опору. У серпні 1943 р. були розстріляні Параска Сокіл, Віра Дібрівна, її донька Галина та Дмитро Білий, у жовтні був страчений Василь Андреев, а на початку січня 1944 р. у Кіровограді був закатований розвідник партизанського загону Дикий Василь Олексійович, якого німці схопили у селі Красносіллі. У відповідь на дії окупантів партизани продовжували здійснювати напади на невеликі групи німців. Відомо, що 8 листопада 1943 р. бійці із загону І.Діброви напали на німецький гарнізон у селі, у ході бою загинуло 20 німецьких солдат [16, 37].

Нова влада зберегла організовані в с.Красносілля колгоспи, перейменувавши їх у громадські двори з присвоєнням окремого номера кожному з них, змусивши жителів села працювати на користь рейху.

Впродовж усього періоду окупації німці з максимальною користю для себе використовували громадські двори, які були утворені у кожному селі на базі довоєнних колгоспів. На чолі громадського двору стояв староста, якого призначала районна управа. Староста

двору виконував розпорядження сільського старости і крайсляндвірта – начальника районної управи сільським господарством [9, 301]. Як і до війни, селяни були лише робочою силою. Вони ходили на роботу, вирощували й збирали урожай, відгодовували худобу й птицю, ремонтували дороги і т.д. З часом окупаційна влада запроваджує плани здачі продукції тваринництва для колективних і селянських господарств, норми яких були обов'язковими для виконання.

3 грудня 1941 року згідно з розпорядженням німецького військового командування було запроваджено подвірний план здачі продукції на утримання німецької армії. Для прикладу, щомісяця необхідно було здати до заготівельних організацій по одній голові живої птиці та 15 шт. яєць [3, 58]. У той же час селянам заборонялося без дозволу забивати домашніх тварин і птицю для поповнення власних харчових запасів. Крім того, деяким сім'ям своїми продуктами доводилося утримувати 2 – 3 постояльців.

Починаючи з 1942 року, на селі було запроваджено ряд податків: сільськогосподарський-грошовий, базарне мито, страхування будівель та майна селян, одноразовий подушний податок та податок на утримання худоби і собак.

У серпні 1942 р. у селі було введено систему особистих довідок (personal-ausweis), які видавалися кожному мешканцеві населеного пункту. У них німецькою й українською мовами зазначалися прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, місце проживання, професія, підданство й національність пред'явника. Документ скріплювався печаткою й підписом шефа району й виконував роль паспорта. Довідку необхідно було носити при собі постійно.

Після звільнення Києва і захоплення плацдармів на правому березі Дніпра Ставка Верховного Головнокомандування поставила перед командуванням 2-го Українського фронту завдання розгромити ворога в районі Кіровограда, відрізавши йому шлях відходу на захід. Підготовка операції із звільнення обласного центру проходила цілком таємно.

Після захоплення плацдармів неподалік Кременчука війська 2-го Українського фронту під командуванням генерала армії

І.С.Конєва впродовж листопада – початку грудня 1943 р. звільнили Новогергіївськ, Онуфріївку, Олександрію й Знам'янку, вийшли на підступи до Кіровограда та забезпечили собі надійні позиції для подальшого наступу на Правобережжі. Красносілля було звільнене у ході боїв за закріплення радянських військ на правій стороні Дніпра та підготовці до Кіровоградської наступальної операції.

На ділянці фронту у напрямку села рухалася 53 армія під командуванням генерал-лейтенанта І.М.Манагарова [20, 656 – 657]. В її складі під командуванням генерал-майора П.Д.Говоруненка [4] наступала 375-а Уральська стрілецька дивізія, бійці якої й звільняли Красносілля [1, 242]. Підступи до населеного пункту утримували 106 й 107 дивізії 8-ї німецької армії [16, 41]. Село було звільнене 6 грудня 1943 р. спільним ударом дивізії зі сторони с.Цибулів та наступом партизанського загону імені К.Ворошилова з боку с.Гутницька. У звільненні села брали участь 1241-й та 1245-й стрілецькі полки під командуванням майора Олександра Миколайовича Парамошкіна та підполковника Миколи Івановича Надьожкіна [1, 242 – 243].

Про бої за село маємо спогади замісника командувача дивізії старшого батальйонного комісара, полковника Сергія Хусаїновича Айнутдінова, який зазначає, що *„...продовжуючи наступ, та не даючи ворогу можливості закріпитися на нових позиціях, на початок грудня дивізія з тяжкими боями вийшла на рубіж: Стримівка, Нерубайка, Цибулево. Дивізія поповнилася новими людьми й технікою та розпочала підготовку до чергового наступу.*

Погода і місцевість для наступу були не сприятливими. Дощ, мокрий сніг, численні струмки, ярки і балки з крутими схилами, великі населені пункти, добре підготовлені ворогом до оборони, створювали додаткові труднощі для наших частин.

1245-му стрілецькому полку необхідно було прорвати німецьку оборону й звільнити с.Красносілля. У свою чергу ворог, використовуючи вигідні позиції, збудував на підступах села потужні укріплення. До того ж місцевість перед лінією оборони ворога була відкритою, а відповідно він міг легко розстрілювати наступаючі радянські частини з далекої відстані.

Командування шукало способ для наступу, який би максимально зберіг солдатські життя й водночас забезпечив успішне виконання бойового завдання. Готуючись до наступу, група розвідників привела „язика”, який розповів про німецьку систему оборони. Крім того, під час розвідки на місцевості була помічена невелика балка, яка тяглася до західного фланга ворога, котру можна були використати під час удару, оскільки вона майже не простежувалася з боку противника.

Використовуючи отриману інформацію, командування 1245-го полку прийняло ризиковане рішення: на передній лінії фронту з метою імітації наступу залишити розтягнутий посилений стрілецький взвод, а головними силами полку в другій половині ночі згаданою балкою максимально наблизитися до німецьких позицій і раптово атакувати їх з фланга. Як тільки з ворогом мав зав'язатися бій на фланзі, з півдня на допомогу бійцям, які імітуватимуть наступ, в атаку мав виступити 1241-й полк. Успіхом виконання завдання мали стати раптовість, натиск і тривала артпідготовка.

Рано-вранці наша артилерія – міномети й гармати провели 10-хвилинний обстріл лінії оборони противника. Взвод, який мав імітувати атаку, розпочав наступ з фронту й відразу ж потрапив під сильний вогонь гітлерівців. Одночасно з цим основні сили 1241-го полку ударили у ворожий фланг і зав'язався бій. Через півгодини наші солдати зайняли німецькі окопи. Противник почав відходити в село. На «плечах», відступаючого ворога бійці полку увірвалися в Красносілля з заходу, а з півдня до села увійшли бійці 1241-го полку. Зав'язався бій за кожен дім. Фашисти чинили неймовірний опір, особливо небезпечними були кулеметні гнізда на дахах сільських будинків. Нашим бійцям доводилося пускати у хід гранати, а на деяких вулицях навіть переходити у рукопашний бій. У ході бою за село на одній з вулиць сержанти Миков і Найдьонов підбили два німецькі танки.

Намагаючись виправити ситуацію, німці спробували повернути втрачені позиції. Із сусіднього села батальон німців за підтримки кількох танків пішов у контратаку. Полкова

артилерія сильним вогнем зупинила їх, а через деякий час на допомогу стрілецьким полкам підійшли танки, які спрямував сюди командувач дивізії. Контратака була відбита.

Добре у бою за Красносілля діяли сапери обох полків. Перед початком операції за кілька годин вони знешкодили більше 500 протитанкових і протипіхотних мін, тим самим розмінувавши коридор для основних наступаючих сил.

Красносілля звільнилося від окупантів. У ході бою нам вдалося взяти в полон роту німецьких солдатів. Полонений офіцер зізнався, що радянські частини з'явилися з фланга настільки раптово, що вони не встигли організувати гідну відсіч [1, 242 – 244].”

Але після звільнення села лихо ще не відступило від нього на безпечну відстань. Усі сусідні населені пункти залишалися під контролем ворога. Справа в тім, що звільнивши Красносілля, далі наші війська свій переможний марш призупинили. По-перше, командування фронту вирішило вирівняти лінію наступу, аби потім деякі частини не опинилися в оточенні. По-друге, Отто Велер, який командував 8-ю німецькою армією, вирішив будь-якою ціною стримати наступ Червоної армії. Ворог почав чинити запеклий опір [10, 85]. По-третє, частину бійців і техніки 375-ї Уральської дивізії командування планувало використати як резерв у випадку контрнаступу німців під Кіровоградом, а тому й не квапилося її виснажувати.

У боях за підступи до села 6 грудня отримав тяжке поранення командувач дивізії П.Д.Говоруненко [4]. Після нього деякий час дивізією командував полковник Петро Іванович Свиридов, а з 20 грудня новим командувачем був призначений генерал-майор Аким Васильович Якшин, який до початку нового наступу разом з штабом дивізії увесь час перебував у Красносіллі, дислокувалися в селі й штаби 1241-го й 1245-го полків.

Після звільнення Красносілля до села прибув польовий військкомат, який розпочав призивну роботу. Частина дорослого чоловічого населення була призвана на службу і відразу направлена в діючу армію.

Поряд з Красносіллям лінія фронту після 6 грудня 1943 року

була непорушною більше місяця. Майже весь цей час відбувалися бої на передовій лінії оборони, яка проходила поряд із селом. За нашими приблизними підрахунками впродовж місяця у боях за село загинув 101 солдат дивізії (з них імена 32 невідомі) та 20 партизан. У бою під Гутницькою смерть зустріли 36 воїнів, імена 10 з них не встановлені. Крім того, під Красносіллям загинуло 87 необстріляних новобранців із села (т.зв. чорні сорочки), які відразу були кинуті на передові позиції у районі Форпосту, Буртів, Солодкого та Червоного Ярів *(народні назви частин і околиць села)*.

Бої поряд із селом тривали до початку січня 1944 року. Очевидці подій стверджують, що північна і північно-західна частини населеного пункту кілька разів переходили з рук у руки. Увесь час, доки точилися бої за село багато красносілчан (в основному жінки й діти), рятуючись від смерті, переховувалися у Гутницькій, яка не піддавалася обстрілам.

6-8 січня по всій лінії наступу 2-го Українського фронту розпочався потужний натиск радянських військ, у результаті якого було прорвано оборону противника на ділянці фронту протяжністю 70 км, звільнено Кіровоград та здійснено вдалий наступ на 30 км вглиб території, яку контролював ворог.

Під час цих боїв у село підтяглася потужна артилерія – „катюші”, направлені командувачем фронту. Всього до Красносілля прибуло 6 таких установок, які і здійснили обстріл німецьких позицій. Але не обійшлося без прикрої помилки. Перші залпи „катюш” прийшлися на радянські позиції. Коли про це дізнався командувач 375-ї дивізії генерал-майор А.В.Якшин, вважаючи себе винним у цьому та усвідомлюючи рівень відповідальності, сам кинувся на передові позиції у бій. Наступ вдався, ворог почав відступати, попереду була Олександрівка. На підступах до райцентру А.В.Якшин отримав тяжке поранення в плече й ключицю. Тепер лінія фронту проходила від села за кілька десятків кілометрів.

У середині січня 1944 року війська 1-го й 2-го Українських фронтів розпочали підготовку Корсунь-Шевченківської наступальної операції. У район Красносілля з-під Кіровограда була перекинута 5-а гвардійська танкова армія під командуванням генерал-полковника танкових військ П.О.Ротмістрова [21, 261]. У

цей же час на околиці села було облаштовано польовий аеродром, на який 29 січня 1944 р. прибула окрема ескадрилья 240-го винищувального авіаполку під командуванням старшого лейтенанта Івана Микитовича Кожедуба [14, 253], вже на той час відомого радянського аса, який на рахунку мав 20 збитих літаків у 146 бойових вильотах. Відзначимо, що перше звання Героя Радянського Союзу він отримав 4 лютого 1944 р. у боях за Корсунь-Шевченківський (на п'ятий день перебування ескадрильї на аеродромі в Красносіллі). Перебуваючи в Красносіллі, І.М.Кожедуб проживав на квартирі С.Найденка. За спогадами останнього на ушанованого пілота приходили подивитися багато односельців, деякі навіть відвідували його по кілька разів. Після вдалої Корсунь-Шевченківської операції радянські війська рушили далі на захід, звільняючи територію нашої держави. Після звільнення села значна частина сільських чоловіків пішла на фронт, а жінки й підлітки розпочали піднімати село з руїн.

За даними, котрими володіє автор цієї публікації, а також документами й фотоматеріалами, що зберігаються в шкільному музеї, красносілці брали участь в обороні Брестської фортеці, Виборга, Ленінграда, Москви, Сталінграда, у битві під Прохоровкою і Понирями на Курській дузі, у Корсунь-Шевченківській, Умансько-Ботошанській, Львівсько-Сандомирській наступальних операціях, у боях на Шерпенському плацдармі у Молдові, в Яссько-Кишинівській операції, у боях за звільнення Румунії, Болгарії, Польщі, Чехії, у битві за Берлін та поході проти Квантунської армії в серпні 1945 р. Красносілець В.В.Тітов брав участь у захопленні бункера А.Гітлера.

Уродженець села заступник командира 825-го штурмового авіаполку 15-ї повітряної армії майор Степан Олексійович Німенко 18 серпня 1945 року Указом Президії Верховної Ради СРСР удостоєний звання Героя Радянського Союзу [6, 189–195; 19, 214]. Односелець Дмитро Євдокимович Крижановський старший сержант, командир відділення 284-ої розвідроты 295-ої стрілкової дивізії 5 ударної армії 3-го Українського фронту в липні 1944 р. своїм тілом у бою закрити німецький дзот під час виконання розвідувального задання неподалік с.Шерасні (Молдова).

Всього на фронтах Другої світової війни воювали 508 жителів сіл Красносілля й Гутницька. 217 з них нагороджені орденами й медалями, враховуючи й тих, котрі були відзначені посмертно. 80 осіб перебували в партизанському загоні імені К.Ворошилова, 20 з них загинули під час звільнення Красносілля. На фронтах загинуло 354 мешканці, з них 122 в боях (11 з них у період радянсько-фінської війни), 87 чоловік загинули необстріляними новобранцями під Красносіллям (т.зв. чорні сорочки), 145 односельців зникли безвісти [11, 1140 – 1160; 12, 403 – 405; 13, 323 – 324]. На вшанування пам'яті загиблих у селі встановлено пам'ятник односельчанам, які загинули в роки війни, та облаштовано братську могилу воїнів-визволителів і партизанів.

Ми свідомо у публікації не підбиваємо підсумків викладеного. На наше переконання підсумовувати можна лише після того, як буде встановлено місце поховання останнього безвісти зниклого солдата.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айнутдинов С.Х. В памяти и сердце. – Екатеринбург: ГИИП «Уральский рабочий», 2000. – 432 с.
2. Айнутдинов С.Х. Священную клятву держали. – Свердловськ, 1982. – 240 с.
3. Бокій Н.М. Житков О.А. Козир І.А. Населення Центральної України в умовах окупації 1941 – 1944рр. (За матеріалами Кіровоградщини) // Вісник національного університету „Львівська політехніка” Держава та армія. – 2005 – № 5 – 6. (541). – С. 58 – 64.
4. Герой Советского Союза Говоруненко Петр Дмитриевич / http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=6863.
5. Глушенок Н. Основні напрямки аграрної політики Німеччини в Рейхскомісаріаті Україна в 1941 – 1944 рр. (на основі архівних матеріалів) // Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К., 2002. – Вип. 47. – С. 126 – 134.

6. Дьячков Л.Г. Герои Советского Союза – тамбовцы. – Воронеж, 1974. – 272 с.
7. Залесский К. Вермахт. – М.: Эксмо Яуза, 2005. – 656 с.
8. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. – К., 1972. – 816 с.
9. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Дніпропетровськ, 1965. – 306 с.
10. Конєв І.С. Записки командуючого фронтом 1943 – 1945 рр. – К.: Політвидав України, 1983. – 619 с.
11. Книга пам'яті України. Кіровоградська область. – Ч. 1. – Кіровоград, 1995. – 1336 с.
12. Книга скорботи України. Кіровоградська область. – Т.І. – Кіровоград, 2003. – 640 с.
13. Книга скорботи України. Кіровоградська область. – Т.ІІ. – Кіровоград, 2004. – 528 с.
14. Кожедуб І. Вірність Вітчизні. – К., 1969. – 400 с.
15. Кучер В.І. Партизанські краї та зони України в захисті населення у роки Великої Вітчизняної війни // УІЖ. – 1973. – № 3. – С. 50 – 57.
16. Некрасов П.А. Освобождение Кировоградской области от немецко-фашистских захватчиков и помощь партизан наступающей советской армии / Труды Одесского государственного университета им. И.И.Мечникова. Серия: Исторические науки. – Вып. 4. – Том 144. – Одесса, 1954. – С. 31 – 51.
17. Оперативная сводка за 6 декабря // [http: www. 9 may. ru / soldier / m4485](http://www.9may.ru/soldier/m4485).
18. OST – тавро неволі. – Кіровоград, 2000. – 196 с.
19. Прославлені у віках / За ред. О.К. Піскунова. – Дніпропетровськ, 1969. – 296 с.
20. 53 Армия / Советская военная энциклопедия. – Т. 6. – М., 1978. – С. 656 – 657.
21. Ротмистров П.А. Стальная гвардия. – М., 1984. – 272 с.
22. Рябошапка О. Поруч з Дібровою / Знам'янські вісті. – 2005. – 7 травня. – С. 4.

23. Сич Г. Той пам'ятний січень / Вперед. – 1984. – 7 січня. – С. 2.
24. Скирда М.М., Пархоменко И.А. Они сражались с фашизмом / Герои подполья. – М., 1970. – С. 287 – 325.
25. 375-я Уральская Харьковско-Бухарестская стрелковая дивизия // <http://samsv.narod/Div/Sd/sd375/main.html/> [http](http://).
26. Супруненко Н.А. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза. – К., 1956. – 472 с.
27. Шевченко С.І. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
28. Шулика М.И. К 60-летию Дня Победы / Пути. – 2005. – 3 марта. – 10 марта. – 17 марта.
29. Якименко М. Пляшка молока / Вперед. – 1968. – 9 січня. – С. 2.

Сергій Шевченко
(м. Кіровоград)

УКРАЇНІКА КРАЮ У КНИГАХ ЛЕОНІДА КУЦЕНКА (1990-і рр.)

“На столику лежав “Кобзар” розкритий...”.
“Липень”, Євген Маланюк.

За прикладом батька Л. Куценко мріяв стати істориком але на відповідний факультет Київського держуніверситету ім. Т.Г. Шевченка не пройшов за конкурсом. Став філологом у Кіровоградському держпедінституті ім. О.С. Пушкіна, і тут оті історичні гени пробудилися в його літературознавчих працях. Зокрема, в низці книг, виданих у часи незалежності, Леонід Васильович оприлюднює факти місцевої минувшини крізь призму національної історії, пріоритетів українського народу, який вперше у своїй державі отримав право дізнатися про її головні реальні віхи.

Спробу осмислення життєвого шляху відомого в діаспорі і малознаного на Батьківщині поета, дослідника-аналітика Євгена Маланюка (1897–1968 рр.) Л. Куценко зробив у книзі “Боян степової Еллади”, яка була підписана до друку влітку 1993р. Видання має п’ять етюдів (розділів), у першому з яких автор наводить “Уривок із життєпису” Євгена Филімоновича, надрукованого в “Українській літературній газеті” (Мюнхен, 1957). У ньому, зокрема, викликає інтерес характеристика емігрантом української атмосфери батьківського дому в Новоархангельську: “В нашому старому, мурованому з степового каменя, домі ... жилося “на дві хати” – дідову й батькову. В першій хаті панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів та свідомого, ... так скажу

¹ Шевченко Сергій Іванович, кандидат історичних наук, доцент КДПУ ім. В. Винниченка

“україноцентризму” (в свідомості діда не-українці були безсумнівними “унтерменшами”). В другій хаті панувала атмосфера, приблизно кажучи, “українського інтелігента”, теж “свідомого”, тобто не спокушеного ані далеким Петербургом, ані близькою Одесою... Батько був поруч випадкової співпраці в досить чималих часописах, режисерування в нашій майже “постійнім” (щоліта) театрі, суспільної (щоправда сценічної) діяльності, “вчительства та правительства...” ...З батька мого був “інтелігент”, що всупереч всім обставинам і спокусам залишався національним до кінця, не зрадивши ні свого роду, ні своєї раси” [1, 7–8]. Настільною книгою матері був “Кобзар”. Пише Л Куценко і про особливу роль столітнього діда Василя у формуванні Євгена. Той розповідав хлопцеві про запорізьку історію, чумацтво. Автор наголошує, що саме дід дав письменнику силу любові до України. Згадував емігрант християнські свята в дитинстві у їх язичницькій (поганській) аурі. Краєзнавець підкреслює на прикладі сім’ї Маланюків епоху рубежу століть, “позначену формуванням чисельного загону української провінційної інтелігенції в новоархангельських, златополях, олександріях тощо. Процес цей мав архіважливе значення для України... Адже саме завдяки йому народжувалися згодом В. Винниченко, Є. Маланюк, Д. Чижевський, П.Феденко, Ю. Яновський та інші” [1, 10].

В “Етюді другім” Куценко описує час навчання Маланюка у реальному училищі Єлисаветграда, підкреслюючи прогресивну роль земства у ставленні до української культури та освіти, зокрема, щодо потреби переведення народних шкіл на викладання рідною українською мовою. Важливим чинником процесу національного відродження у 1910-х був театр із Садовським, Саксаганським, Заньковецькою, Лінницькою. У цей час виникла ідея створення українського товариства ім. М.Л. Кропивницького “Рідна хата”. Автор помилково вказує про його діяльність, адже її органи місцевої царської влади не дозволили.

З особливою любов’ю Л. Куценко пише про українську стихію Єлисаветграда: “була Україна Великої Балки, Лелеківки, Завадівки, Кушівки, Балашівки”. Особливо виділяє район Бикової, який в останній чверті XIX ст. став духовним центром інгульського міста,

колискою української культури. Там витала аура І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, С. та О. Русових, П. Михалевича, М. Садовського, П. Саксаганського, Є. Чикаленка. Вони мешкали чи відвідували будинок Тобілевичів на Знаменській вулиці. На час написання книги Л. Куценко підіймав неодноразово проблему відкриття тут музею І. Карпенка-Карого.

“Молодші Тобілевичі, спускаючись до кладки на Інгулі, щоб скоротити шлях до реалки, щодня проходили повз будинок, де підростав майбутній учень Єлисаветградської класичної гімназії Володимир Винниченко. Бикова згодом буде і місцем дії, неназваним героєм цілого ряду оповідань цього талановитого письменника. А ще за кілька років район Бикової на десять літ стане домівкою для представника нового покоління учнів реального училища – Юрія Яновського. Щоправда, перед ним тут ріс і жив Євген Маланюк. Є щось символічне й у тому, що Є. Маланюк, ніби прибравши естафету у Садовського, Саксаганського, Чикаленка, Винниченка, відміряв свої кроки й роки до кладки на Інгулі, до реалки, до літератури”, – пише Л. Куценко [1, 17]. Гадаємо, це може стати фундаментом для розробки екскурсії Биковою, з якою пов’язана плеяда відомих письменників, майстрів сцени, українських діячів. У час виходу книги Леонід Васильович мріяв знайти будинок, де мешкав Євген Маланюк, “щоб може, згодом, Бикова, втретє утвердилася в історії нашого міста, тепер вже центром музеїв, отже – духовним його центром”. Дисонансом до цього є сьогодні намагання авторів топонімічної концепції і членів топонімічної комісії Кіровограда зняти ім’я Тобілевича з вулиці, де він свого часу мешкав. Зауважимо у зв’язку з цим, що активно відстоюючи ідею перейменування Кіровограда свого часу на стару назву Єлисаветград, Л. Куценко відмовився від неї, ініціювавши відповідну заяву. Очевидно, відхід від романтизації царської назви, принесеної в часи Катерини II, був обумовлений і кращим копітким вивченням української історії краю. “Повернути назву, що уособлює царські часи, означає зрадити, посміятися над пам’яттю про матір нашу Запорозьку Січ уже в незалежній Україні”, – йшлося у зверненні до обласної і міської влади, підписаному Л. Куценком, Г. Клочком, В. Марком, М. Добролежею, М. Надєждіним,

М. Ілляшенком, С. Орел, Ю. Матівосом, до яких приєдналися Д. Гнатюк, П. Кононенко, Д. Павличко інші відомі українські діячі [2, 3].

1995 р. вийшла книга Л. Куценка “Благословенні ви, сліди...” про Д. Чижевського, Є. Маланюка, М. Куліша, М. Зерова, до якої увійшли статті І. Микитенка, Г. Юри та ін., оприлюднені свого часу в республіканській і обласній періодиці. Розпочинається видання екскурсією “Пенатами степового краю”: від хутора Надії до Бобринця, музеїв Кропивницького в Кіровограді, Микитенка в Рівному, Яновського в Нечаївці. Інтерес привертають спогади про діяльність просвітницького гуртка з вивчення української історії та літератури в Олександрії, яким керував Панас Феденко. Зокрема, 1913 р. гуртківці нелегально святкували річницю дня народження, внаслідок чого ряд учнів було виключено з учительської семінарії [3, 23]. А розвідка “Туляйполе Миколи Зерова” перенесла читача до Златополя, де в гімназії викладав відомий поет. З нею пов’язані й імена В. Винниченка, Г. Грушевського, П. Филиповича, О. Тулуба. Наступна стаття присвячена внеску М. Куліша в українізацію газети “Червоний шлях” у Зінов’євську 1925 р. У цій, за його висловом, “любій моїй кізячно-болотяній провінції” йшли його вистави в міському театрі ім. Шевченка, драматург працював над п’єсами у маленькій кімнатці по Театральному провулку [3, 61]. У книзі висвітлюються факти останнього періоду життя М. Вороного в Глиняному на Добровеличківщині та в Новоукраїнці, де його кімната була вбрана в українському стилі з рушниками, зображеннями репресованих письменників.

Через кілька місяців вийшов “Літературний словник Кіровоградщини”, де Л. Куценко вказав себе автором-упорядником і навів численні посилання на використані публікації [4]. На жаль, не всі з місцевих філологів у наступні кільканадцять років брали в цьому приклад з Леоніда Васильовича, присвоюючи собі авторство списаних з інших видань матеріалів довідкового типу без посилання на них.

Чергову мандрівку життєвими і творчими шляхами поета автор і читачі здійснили 1997 р. сторінками книги “Ні, вже ніколи не покаюся...” (Євген Маланюк: історія ісходу). Л. Куценко пише,

зокрема, що прищеплені дідом Василем національно-патріотичні почуття Євгена Маланюка не змінили зрусіфіковані Єлисаветградське реальне училище, царська військова школа, імперське військо.

Л. Куценко зробив вагомий, багато в чому визначальний, внесок у дослідження життєпису і творчості письменників-земляків, передовсім Є. Маланюка, українських емігрантів, історії хутора “Надія”, театру. Ці проблеми, які можна об’єднати терміном “Україніка”, поки що не охоплено повною мірою в останні два роки іншими дослідниками.

Література

1. *Куценко Л.* Боян степової Еллади. – Кіровоград: Вечірня газета, 1993. – 56 с.
2. Назву історичну. Але яку? // Народне слово. – 2004. – 13 травня. – С. 3.
3. *Куценко Л.* “Благословенні ви, сліди...”. – Кіровоград: Державне Центрально-Українське видавництво, 1995. – 104 с.
4. Літературний словник Кіровоградщини / Авт.-упор. Куценко Л. – Кіровоград: Кіровоградське Державне видавництво, 1995. – 126 с.
5. *Куценко Л.* Ні, вже ніколи не покаюся (Євген Маланюк: історія ісходу). – Кіровоград: Бібліотека журналу “Вежа”, 1987. – 112 с.

ЧАСТИНА VI
ХРОНІКА

Хроніка найвизначніших подій культурно-мистецького життя Кіровоградщини за 2008 рік

Уклали Олег Бабенко та Лариса Гайда

Січень

8 – представники влади, громадськості та ветерани Великої Вітчизняної війни поклали квіти до меморіалу Слави на Фортечних валах з нагоди 64 - річчя визволення Кіровограда від фашистських окупантів.

– У виставковій залі обласного центру народної творчості відкрита персональна виставка кіровоградської художниці Наталії Завалій “Минуле і сучасне Кіровоградщини”. 30 експонатів, представлених на виставці, виконані технікою складного батика – поєднання існуючого методу з елементами розпису тканини текстильними фарбами.

– В обласній філармонії пройшли вечори духовної музики “Різдвяні передзвони”. Їх організатори – облдержадміністрація, обласна рада, обласне управління культури і туризму, Спасо-Преображенський собор та обласна філармонія. У святі взяли участь відомі творчі колективи з Києва, Вінниці, Кіровограда та інших міст України. Надзвичайний успіх мавконцерт київського муніципального камерного хору “Хрещатик”, а кульмінацією й фіналом свята духовної став концерт камерного хору „Київ” під орудою Миколи Гобдича. У рамках „Різдвяних передзвонів” пройшов музичний салон ”Бон а парт”, гостем якого став відомий скрипаль Остап Шутко та його дружина віолончелістка Ольга Шутко, співак Ярослав Страшний. Глядачам було презентовано різдвяний вертеп ”Небо і земля”.

11 – відділ мистецтв ОУНБ імені Д.Чижевського та студентський театр Педагогічної академії „Маленький глобус” запросили на виставу „Український вертеп ХІХ століття” в редакції Миколи Маркевича.

14 – в Кіровоградському обласному художньому музеї відбулося відкриття персональної виставки, експозиція якої складається із 78 робіт, творів заслуженого працівника культури України, директора Кіровоградської дитячої художньої школи, члена Національної спілки художників України Леоніда Івановича Бондаря (до 70-річчя з дня народження).

14 - 20 – в музеї експонувалась 8-ма Міжнародна фотовиставка газети “День” - “Життя – як воно є”.

16 – в ОУНБ імені Д.Чижевського відкрився інформаційно-консультативний гендерний центр, який надаватиме допомогу населенню

Кіровоградщини в реалізації політики рівних можливостей чоловіків та жінок в усіх сферах життєдіяльності.

17 – працівники обласного краєзнавчого музею презентували пересувну виставку “Визволителі Кіровоградщини” та провели тематичний масовий захід „Прославлені в віках. Кіровоградська наступальна операція” – до 64-ї річниці визволення Кіровограда від фашистських загарбників для учнів Кіровоградської загальноосвітньої школи № 26.

22 – Кіровоградщина відзначила День соборності України. У м. Кіровограді відбулася церемонія урочистого покладання квітів до пам’ятника Тарасу Шевченку за участю керівництва області, міста та громадськості. У приміщенні обласної філармонії пройшли урочистості та концерт за участю провідних виконавців та творчих колективів обласної філармонії.

В обласному художньому музеї відкрилася виставка художніх творів, присвячена Дню соборності України. Представлено 63 живописні, графічні, скульптурні твори з фондів музею. Також проводився показ документальних фільмів, присвячених історії українського народу.

З нагоди Дня соборності України у Бобринецькому районному будинку культури пройшла культурно-мистецька та громадсько-політична акція “Рушник - оберіг району”. До вишивання оберегу залучено кращих народних майстринь краю. У Світловодській центральній районній бібліотеці відкрилася виставка “Край мій - гордість моя”, представлена громадою села Велика Андрусівка, бібліотеці якого в січні виповнилось 60 років. Відвідувачі виставки ознайомилися з історією села та експонатами, серед яких особливу зацікавленість викликали старовинні знаряддя праці з місцевого музею, рушники, вишивки, килими, полотно самодіяльного художника Федора Калиниченка, на якому зображена стара Андрусівка перед самим її затопленням.

27 – члени єврейської громади поклали квіти до меморіалу жертвам Голокосту обласного центру, пам’ятника євреям-жертвам фашизму та пам’ятного знаку жертвам Голокосту з нагоди міжнародного Дня пам’яті жертв Голокосту.

29 – в обласному центрі відбулася урочиста хода пам’яті, присвячена вшануванню героїв Крут, відпам’ятника Тарасу Шевченку до площі Богдана Хмельницького, де відбувся мітинг.

– Меморіальну дошку письменнику і вченому Миколі Смоленчуку встановлено на старому корпусі КДПУ імені Володимира Винниченка. Створив пам’ятну дошку скульптор Віктор Френчко. Того ж дня відбувся вечір пам’яті, М.Смоленчука, у літературно-меморіальному музеї імені І. Карпенка-Карого.

– Національна спілка театральних діячів України за значний особистий внесок у розвиток національного театрального мистецтва присвоїла

директору-художньому керівнику академічного обласного музично-драматичного театру імені М.Кропивницького заслуженому діячеві мистецтв України Михайлу Ілляшенку звання Лауреата премії імені Марка Кропивницького.

– У педагогічній академії відбулася прем'єра вистави “ Королева Лір”, в якій наш земляк нині професор сценографії Оуклендського університету США Павло Босий виступив як сценограф та постановник.

– Іменем Василя Стуса у селі Таужному Гайворонського району, де у 60-роках минулого століття мешкав молодий учитель місцевої школи і початкуючий у ту пору поет, названо одну з вулиць. У школі відбувся вечір з нагоди 70-річчя вже визнаного світом поета та громадського діяча, палкого борця за незалежність України.

– У січні співробітники обласного краєзнавчого музею провели цикл заходів – пересувні виставки: до 165-ї річниці від дня народження Анни Михайлівни Дмитрян, до 105-ї річниці від дня народження Юлія Мейтуса, до 120-ї річниці від дня народження народного артиста СРСР Гната Юри, а також бесіди: “Різдвяні свята”, “Звичаї та обряди українського народу”, “Новий рік. Різдво. Водохреща”, “Урок пам'яті” – вшанування 90-ї річниці подвигу героїв Крут.

– У „Театральній вітальні” меморіального музею Марка Кропивницького відбувся тематичний захід з нагоди 120-ї річниці від дня народження видатного земляка, актора і режисера, фундатора і керівника Київського академічного українського драматичного театру імені І.Франка Гната Юри. У музеї створено виставку „Театру віддане життя”.

Лютий

5 – в обласному художньому музеї відбулася презентація альбому “Володимир Винниченко – художник”. Авторський колектив під керівництвом українського мистецтвознавця Олександра Федорука відтворив у цьому виданні унікальні сторінки життя відомого політика, історика і письменника Володимира Винниченка, повернувши, таким чином, його художні роботи, добре відомі у Європі. Під час презентації книги Олександр Федоруку вручено обласну премію у сфері образотворчого мистецтва й мистецтвознавства імені Олександра Осмьоркіна.

10 – відбулося покладання квітів до пам'ятника Олександрі Пушкіну перед навчальним корпусом КДПУ імені Володимира Винниченка, а також мітинг, пам'яті видатного російського поета.

12 – у відділі документів іноземними мовами обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д.Чижевського відбулася презентація робіт Євгена Василювського „Металеві метаморфози”. На виставці представлені вироби з металу, виконані в техніці арт-зварювання.

13 – обласний художній музей відсвяткував своє 15-річчя. Цій події була присвячена виставка картин музейного фонду та полотен, які надали для експозиції зі своїх колекцій відомі художники Кіровоградщини. На виставці представлено близько 50 живописних та графічних творів.

15 – у міському літературно-меморіальному музеї І.К. Карпенка-Карого відбулися І Куценківські красназвчі читання, присвячені пам'яті знаного в Україні вченого-літературознавця, доктора філологічних наук, професора КДПУ імені Володимира Винниченка, члена Національної спілки письменників України Леоніда Васильовича Куценка. Ухвалено рішення такі красназвчі читання проводити щорічно 15 лютого, в день народження Л.В.Куценка.

У селі Вільховому Ульянівського району, в якому народився і виріс професор Леонід Куценко, на приміщенні місцевої школи відкрито меморіальну дошку.

16 – в обласному театрі ляльок відбулася прем'єра вистави “Лускунчик” Т.Гофмана (режисер-постановник – заслужений артист України А. Поляк).

– В обласній бібліотеці для юнацтва імені О. Бойченка відбулися урочистості з нагоди вручення обласної літературної премії імені Євгена Маланюка за 2007 рік. Премію присуджено: в номінації „Художня література” – Леоніду Безпалому за збірку поезій „Іти й не падать”, “Літературознавство і публіцистика” – Василю Марку за навчальний посібник “Стежки до таїни слова”, „Переклад” – Ользі Полевіній за переклад російською мовою поем Ліни Костенко.

19 – в приміщенні обласного художнього музею відбулася прес-конференція та презентація 19 художніх робіт, переданих Службою безпеки України.

21 – В театрі імені М. Л. Кропивницького відбулася прем'єра вистави “Сповідь Дон Жуана” за п'єсою відомого українського драматурга А.Крима.

– В ОУНБ імені Д.Чижевського відбувся музично-літературний вечір “З тобою врівень, один на сотні поколінь”, присвячений 70-річчю від дня народження Василя Стуса.

В облдержадміністрації відбулася презентація проекту “Кіровоградська область у загальнонаціональній акції “Сім чудес України”. Обрано чотири об'єкти, які здатні претендувати на чудеса природи. Це ландшафтний заказник “Монастирище” (Устинівський район), місцевість “Каскади” (Маловисківський район), заказник “Чорноліський” (Олександрівський район), та долина річки Інгулець (Петрівський район).

28-29 – в приміщенні Кіровоградської дитячої музичної школи №2 проведено III обласний конкурс юних композиторів пам'яті Ю.Мейтуса. У рамках заходу проведено майстер-клас голови журі конкурсу народного артиста України, члена Національної спілки композиторів України,

професора Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського Михайла Степаненка та концерт за участю учнів і викладачів Кіровоградської ДМШ № 2, студентів Кіровоградського музичного училища та студента II курсу факультету “Фортепіано” Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського, лауреата Всеукраїнського фестивалю-конкурсу “Нейгаузівські музичні зустрічі” Андрія Васкевича.

28 – в залі художників-земляків було доповнено експозицію художніми творами на шевченківську тематику та вітриною з матеріалами про життя і творчість Т.Г. Шевченка з нагоди 194-річниці з дня народження Поета і Художника.

– обласним краєзнавчим музеєм проведено тематичні заходи з використанням музейних предметів:

До 110-ти річчя від дня народження Альфреда Окснера - вченого-ботаніка, уродженця міста Єлисаветграда, до 111-ї річниці від дня народження Євгена Маланюка,

Презентація книги К.Береста “Юність опалена війною”.

– Обласний краєзнавчий музей в інституті розвитку людини „Україна” відкрив п’яту виставку української народної вишивки „Символи українського народу”, на якій представлені українські вишиті сорочки, рушники, серветки, панно, виготовлені гуртківцями професійних училищ області.

Березень

4 – у відділі краєзнавства ОУНБ ім. Д.Чижевського відкрилась персональна виставка авторського трикотажу Вікторії Олександрівни Кравчук, яка засвідчила невичерпність творчої фантазії та бездоганну техніку майстрині. Також відбувся показ моделей авторського ручного трикотажу.

5 – в Кіровоградському обласному художньому музеї відкрилася виставка художніх творів “Жінка очима художника” до Міжнародного жіночого дня. На виставці представлено більш як 60 живописних, графічних та скульптурних творів.

6 – у відділі мистецтв ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулося відкриття виставки “Мистецтво витинанки”. Виставку підготували викладачі та студенти кафедри образотворчого мистецтва та дизайну КДПУ ім.Володимира Винниченка.

9 – Кіровоградщина відзначила 194-річницю від дня народження Т.Г.Шевченка.

У Кіровограді урочистості відбулися біля пам’ятника поету.

Протягом тижня в області проведено низку святкових заходів, серед яких – відкриття нового гранітного пам’ятника Кобзареві у Знам’янці та

погруддя поета в Ульяновці, пересувна виставка “Т.Г.Шевченко і наш край”, представлена обласним краєзнавчим музеєм.

21 – в обласній філармонії відбулися урочистості з нагоди Всеукраїнського дня працівників культури та аматорів народного мистецтва. Цього дня з нагоди свята в Голованівську в музеї історії району відкрилась виставкова кімната, де демонструватимуться роботи майстрів декоративно-ужиткового мистецтва: різьба по дереву, вишивка. Напередодні свята в обласному художньому музеї відбулося відкриття виставки творів майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, у т.ч. – членів обласної громадської організації „Слисаветградський узвіз”, клубу ремесел „Ниточка” та творчого об’єднання „Дивосвіт”, виконані у різних техніках: об’ємної аплікації, вишивки, печворку, олійного живопису, батіку, плетення з бісеру. Оригінальністю виконання привертають увагу композиції, виконані за допомогою мушель. Твори характеризуються різноманітністю та різноманітністю виконання й відображають культурне розмаїття нашого багатонаціонального краю.

27 – в театрі ім. М. Кропивницького пройшли урочистості, присвячені Міжнародному дню театру.

– У березні на Кіровоградщині проходив обласний конкурс аматорського театрального мистецтва „Театральна весна Кіровоградщини”, у якому взяли участь 29 театральних колективів сільських, міських та районних закладів культури клубного типу.

28 – в приміщенні картинної галереї П.Оссовського „Світ і Віт-чизна” для засобів масової інформації відбулась презентація щоденників Дмитра Абрамовича Вертепова-Гайдамаки (1864-1936 роки) видатного театрального діяча. Видання щоденників здійснив онук Д. Гайдамаки П.Оссовський.

30 – з нагоди дев’ятої річниці з дня трагічної загибелі лідера НРУ В’ячеслава Чорновола, на будинку по вулиці Луначарського в Кіровограді, де колись містився штаб обласного осередку партії, відкрито меморіальну дошку на честь Героя України.

– На приміщенні дитячої Олександрівської музичної школи встановлено меморіальну дошку на честь засновника і багаторічного директора школи Віталія Бідненка.

– У Світловодському районному будинку культури презентовано літературно-музичну композицію «Немов прокляття, оживе рік тридцять третій» та виставку експонатів й архівних документів Захарівського сільського музею, які ілюструють трагічні сторінки історії краю, пов’язані з Голодомором 1932-1933 років.

– У КДПУ ім.В.Винниченка відбулася презентація поетичної збірки Віктора Погрібного «Прости мій гнів».

– У Гайворонському районі відбувся перший тур Всеукраїнського конкурсу “Легенди рідного краю”, що проводиться за підтримки

Міжнародної академії духовної єдності народів світу. Роботи, які надійшли на конкурс, присвячені легендам та переказам про виникнення, походження назв, мікротопонімів сіл Хашуватого, Берестяги, Таужного, Чемерполя, Казавчина, Червоного, Вікнини, селища Завалля, міста Гайворона, цілющому джерелу мінеральної води “Іванкова криниця”. Хоч до участі в обласному турі конкурсу районне журі відібрало одну роботу, всі подані твори увійдуть до колективної збірки “Легенди Прибужжя”.

Студенти-випускники Кіровоградського музичного училища взяли участь у XVIII Всеукраїнському конкурсі виконавців на духових та ударних інструментах “Софіївські сурми”, що відбувся на Черкащині. П’ятеро з них стали переможцями конкурсу. Гран-прі конкурсу завоював третюкурсник К.Устиновський (флейта).

– У березні на базі Кіровоградського музичного училища пройшов Всеукраїнський фестиваль-конкурс виконавців на народних музичних інструментах “Провесінь”. У конкурсі взяли участь 380 учнів шкіл естетичного виховання, студентів музичних училищ з 22 областей України та республіки Білорусь. Журі конкурсу, у якому 6 професорів кафедри народних інструментів Національної музичної академії ім.П.І.Чайковського, очолив професор Микола Давидов. У рамках цього щорічного мистецького свята також відбулися низка концертів, методичні конференції, майстер-класи відомих педагогів України.

– У Світловодській центральній районній бібліотеці діє постійна виставка „Край мій-гордість моя”. У березні свої експонати на неї представила громада села Подорожнього. Відвідувачі бібліотеки могли ознайомитися з минулим затопленого старовинного села, історією переселенців до нового.

Квітень

2 – у приміщенні обласного художнього музею відбулась презентація виставки „Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 років – геноцид Українського народу”, створеної творчою групою Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. В експозиції – плакати, надані Українським інститутом національної пам’яті, документи, надані Державним архівом Кіровоградської області, музейні предмети з фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, а також документальні фото та книги сучасних авторів-краєзнавців про голодомор у різних районах нашого краю.

4 – На базі обласного дитячо-юнацького центру відбувся обласний відбірковий тур Всеукраїнського благодійного фестивалю дитячої та юнацької творчості серед дітей-сиріт „Звичайне диво”, в якому взяли участь 50 учасників з різних регіонів області.

7 – в обласній філармонії відбувся гала-концерт обласного конкурсу учнів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів „Паросток”.

Кіровоградський історик та краєзнавець С. Шевченко презентував нову книгу «Старі стіни», присвячену Єлисаветградській жіночій гімназії (нині - старий корпус КДПУ ім. В.Винниченка). У книзі також йдеться про видатні єлисаветградські родини, вихідці з яких вчилися у закладі і прославили наше місто.

10 – у літературно-меморіальному музеї ім. І.Карпенка-Карого відбувся вечір, присвячений 75-річчю дитячого письменника лауреата премії ім. Лесі Українки Віктора Близнеця.

17-19 – в Кіровограді проходив Всеукраїнський фестиваль дитячої та юнацької творчості, присвячений Всесвітньому Дню Землі. У фестивалі було 140 учасників з різних куточків України та Росії. Під час фестивалю проводилися майстер-класи, круглі столи, концерти, виставки робіт декоративно-ужиткового мистецтва.

18 – у селі Піщаний Брід Добровеличківського району відкрито меморіальну дошку Галині Кузьменко – дружині легендарного отамана часів громадянської війни Нестора Махна, яка залишила помітний слід в історії нашого краю. Дошку встановлено на приміщенні колишньої земської школи, де вчилася Г.Кузьменко.

– Кіровоградський театр ім. М.Л.Кропивницького взяв участь у Всеукраїнському фестивалі театрального мистецтва “Браво, Гоголь!”, який проходив в Полтаві. Кіровоградці представили п’єсу “Ревізор”.

29 – в приміщенні Кіровоградського обласного центру дитячо-юнацької творчості відбувся X фестиваль для дітей з функціональними обмеженнями “Повір у себе”.

– В обласному центрі відбувся XI Всеукраїнський фестиваль-конкурс “Нейгаузівські музичні зустрічі”, присвячений 120-річчю від дня народження Генріха Густавовича, в якому взяли участь представники різних піаністичних шкіл країни. У рамках заходу відбулися концерти лауреатів X Всеукраїнського фестивалю.

– На базі Кіровоградської музичної школи № 2 пройшов X фестиваль творчих здобутків “Квітневі музичні вечори”. В рамках фестивалю відбулася низка заходів: вечір пам’яті Юлія Мейтуса, прем’єра мюзиклу “Гулівер” шкільного театру “Менестрелі”, авторський вечір композитора заслуженого діяча мистецтв України професора університету мистецтв ім. Котляревського Володимира Птушкіна тощо.

– У меморіальному музеї Марка Кропивницького відбулася зустріч з дитячим письменником-земляком, членом Національної спілки письменників України, Анатолієм Чернишом. Під час заходу презентовано виставку „3 любов’ю до дітей”.

– У Світловодську відкрилась картинна галерея. У ній представлені роботи світловодців Ю. Цуканова і А. Сіромахи, кіровоградців І.Пантелєєва та В.Чумаченка.

– У художньо-меморіальному музеї О.Осмьоркіна експонувалась виставка робіт художниць-аматорів матері та доньки Галини та Анатстасії Шулакових. Художній проект „Весняна мозаїка Галини та Анастасії Шулакових” – своєсідна мистецька подорож містом, сповненим сонячного світла та життя.

Травень

День Перемоги

5-9 – з нагоди відзначення Дня Перемоги в у Кіровограді відбулося відкриття меморіальних дошок на честь Героїв Радянського Союзу Миколи Барболіна та Валерія Верхоланцева.

В обласному центрі відбулася урочиста хода та покладання квітів до Меморіалу Слави на Фортечних валах. З нагоди свята також відбулися урочистості та святковий концерт “Уклін Вам, ветерани” в обласній філармонії, а в обласному художньому музеї – виставка творів образотворчого мистецтва.

7-13 – в Кіровограді відбувся Міжнародний фестиваль “Діти Європи під одним дахом”. Фестиваль проходив в рамках творчого обміну між колективами клубу спортивно-бального танцю “Олімп” (Кіровоград) та школою “Ренесанс” (Бремен, Німеччина).

18 – біля пам’ятного знака на Фортечних валах відбувся мітинг з нагоди Дня пам’яті політичних репресій 1937-1938 років.

12-15 – в Кіровограді проходив Міжнародний дитячий фестиваль пісні і танцю „Об’єднаймо дітей мистецтвом”, присвячений Міжнародному дню сім’ї, Дню матері та п’ятиріччю студії хореографічного мистецтва „Аеліта”. У фестивалі взяли участь дитячі хореографічні й вокальні колективи, окремі співаки з України й Польщі, а також делегації студентів - іноземців, що навчаються в Україні. Завершився святковий мистецький марафон гала-концертом в обласному театрі ім. М.Кропивницького. Під час заходу пошановано кіровоградських матерів-героїнь.

15-25 – в області відбувся XI фестиваль камерної та симфонічної музики ”Травневі музичні зустрічі”. Під час фестивалю кіровоградські, світловодські, олександрійські, знам’янські та добровеличківські шанувальники музичного мистецтва змогли почути кращі зразки світової та української класики. У фестивалі взяли участь солісти обласної філармонії та гості: Національний ансамбль солістів “Київська камерата”, піаністка з США Йін Жен, струнний квартет з Києва “Cordes”, заслужений діяч мистецтв України Юрій Кузнецов (фортепіано) з Одеси та багато інш. Особливість цього річного фестивалю – проведення його заходів у районах області, зорієнтованість на молодь та дітей.

15 – в обласному художньому музеї з нагоди 65-річчя від дня народження відкрито персональну виставку Сергія Шаповалова “Польове розмаїття”. На виставці представлено близько 40 живописних робіт останніх років.

15 – у заповіднику-музеї І.Тобілевича (Карпенка-Карого) ”Хутір Надія” відбулося народне свято “Мистецький ярмарок”. До програми свята увійшли виступ колективу “Чиста криниця” будинку культури “Авіатор” Державної льотної академії України, театралізована програма та виставка-продаж робіт майстрів декоративно-ужиткового мистецтва.

17 – в обласному художньому музеї до Міжнародного дня музеїв пройшла акція “Ніч в музеї”. У рамках акції – різноманітні конкурси, майстер-класи, музична вітальня; відкриття виставки графіки та живопису із зібрання відомої в Кіровограді родини художників Вінтенків. До зібрання увійшли переважно твори, подаровані Борисові та Юрієві Вінтенкам друзями-художниками. Представлено 50 творів.

– Напередодні Дня музеїв в ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулося вшанування лауреатів обласної краєзнавчої премії ім.В. Ястребова. За багаторічну краєзнавчу, пам’яткоохоронну, науково-популярно-заторську роботу, музейну діяльність та видання книг преміями відзначені Світлана Присяжнюк, Петро Сидоренко, В’ячеслав Шкода (перша премія), Дмитро Проскаченко (друга премія) та Віктор Маруценко (третя премія).

– У музеї музичної культури ім. К.Шимановського з нагоди Дня музеїв відбулися презентація виставки нових надходжень та концерт фольклорної музики ансамблю «Гілка».

– У літературно-меморіальному музеї Івана Карпенка-Карого презентована виставка «Миттєвості історії», на якій представлено близько 400 листівок із фондів музею та приватних колекцій відомих філокартистів Юрія Тютюшкіна та Володимира Могилюка. У різноплановій за тематикою експозиції – антикварна колекція листівок з Німеччини, Польщі, Швеції, Росії та України. Окремі розділи присвячені Т. Шевченку, Панасу Мирному, М.Садовській-Барілотті, М.Заньковецькій, краєвидам Кіровограда та Кіровоградщини.

20 – у Кіровоградському обласному центрі народної творчості відбулася презентація культурно-інформаційного вісника “Обереги”.

22 – в Кіровограді біля пам’ятника Т.Шевченку відбулися урочистості та літературно-музичне свято “В сім’ї вольній, новій” з нагоди відзначення Дня перепоховання духовного батька української нації.

– У меморіальному музеї Марка Кропивницького відбулися урочистості з нагоди 168-ої річниці від дня народження фундатора українського професійного театру. Гості музею ознайомилися з виставкою ”Миттєвості життя у фотороботах Ігоря Кропивницького”, матеріали до якої надав нащадок славного роду, онук корифея української сцени.

24 – в Кіровоградському обласному театрі ляльок відбулася прем’єра вистави „Кумедні крукоруки” за п’єсою В.Виходцевського (режисер-постановник Венера Ібрагімова).

24-25 – Кіровоград у сімнадцятий раз гостинно приймав учасників

Всеукраїнського фестивалю-конкурсу вокально-хорового мистецтва „Калиновий спів”. У рамках фестивалю в фойє філармонії експонували: виставка декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва „Калиновий розмай”, фотовиставка, виставка короваїв, випечених майстринями Кіровоградщини.

24 – з метою відзначення 360-річчя від початку Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького у м.Кіровограді відбувся прем’єрний показ художньої стрічки “Богдан-Зиновій Хмельницький” (режисер М.Машенко).

– 3 нагоди відзначення професійного свята журналістів, у меморіальному музеї М. Л.Кропивницького відбулася творча зустріч із заслуженим журналістом України Б. П. Куманським.

У відділі мистецтв ОУНБ ім.Д.Чижевського відкрилась виставка „Обдаровані діти”, на якій представлені графічні роботи (туш, перо, акварель) випускниці Малої академії наук при КДПУ ім.В.Винниченка Марії Варави та мініатюрна скульптура Іванни Соломеннікової.

25 – Олександрія відсвяткувала 262 річницю заснування міста.

– В м.Олександрії на будівлі міської гімназії-інтернату відкрито меморіальну дошку почесному громадянину Олександрії О. Жарій, яка тривалий час працювала директором Олександрійського педучилища, яке раніше розміщувалося у цьому приміщенні.

27 – в КДПУ ім.В.Винниченка відбулася конференція-презентація: “Олександрівщина. Минуле. Сучасне. Майбутнє”. Презентовано краєзнавчий збірник, до якого увійшли унікальні матеріали про Олександрівський район.

30 – відбувся обласний семінар-практикум для директорів та працівників музейних закладів області на тему: „Основи сучасного музейного менеджменту”.

30- 31 – в обласному центрі відбулася міжрегіональна виставка-ярмарок ”Кіровоградщина. Туризм 2008”, представлено туристичний потенціал районів Кіровоградщини, а також Чернігівської, Запорізької областей, міст Києва та Сімферополя.

– В обласній філармонії відбувся творчий вечір заслуженого артиста України, талановитого співака, педагога, громадського діяча Володимира Стратьєва з нагоди його 70-річчя.

– Тріо бандуристок ансамблю “Мальвочки” Кіровоградської дитячої музичної школи № 3 (керівник - І.Прокопова) здобуло перше місце у Всеукраїнському конкурсі бандуристів “Кобзареві джерела”, що проходив у Черкасах.

– Кіровоградський хореографічний ансамбль “Росинка” ОЦДЮТ взяв участь у Міжнародному фестивалі фольклорного мистецтва “Станемо в коло, будемо разом танцювати”, що проходив у Сербії.

– Оркестр народних інструментів Кіровоградської школи мистецтв селища Нового (художній керівник - Людмила Русавська) взяв участь у фестивалі “Райдужний світ народних мелодій”, що проходив у м.Комсомольську. Здобутоком колективу стали п'ять дипломів лауреатів фестивалю.

Червень

7 – відбулося регіональне свято українського фольклору “З чистої криниці” на базі Голованівського районного будинку культури. У святі взяли участь 16 аматорських фольклорних колективів з Добровеличківського, Новоархангельського, Ульяновського, Гайворонського, Вільшанського та Голованівського районів.

10 – в приміщенні обласної філармонії відбулося третє засідання Координаційної ради з підготовки заходів до 75 роковини Голодомору 1932-1933 років, у якому взяв участь Президент України Віктор Ющенко. Її учасники перед початком засідання оглянули виставку друкованих видань, що вийшли у всіх областях України на виконання Указу Президента про оголошення Року пам'яті жертв Голодомору, та архівних документів, виставку дитячих робіт, присвячених цій сумній даті та фільм “Розсекречена пам'ять”, створений місцевими дослідниками Голодомору і телевізійниками.

Президент України Віктор Ющенко взяв участь у церемонії відкриття пам'ятника жертвам Голодомору в селі Високі Байраки Кіровоградського району.

14 – обласний театр ляльок подарував своїм маленьким глядачам нову прем'єру – виставу “Вовченятко з казкової торби” за п'єсою художнього керівника Чернігівського обласного театру ляльок заслуженого артиста України Віталія Гольцева, який і став режисером-постановником свого твору.

– У Кіровоградському театрі ім.М.Кропивницького в червні відбулися гастролі Львівського обласного музично-драматичного театру ім.Юрія Дрогобича.

15 – в селі Бережинці Кіровоградського району відбулося регіональне свято українського фольклору “З чистої криниці”, яке об'єднало тринадцять аматорських колективів з восьми районів півдня та центру області.

21 – в Кіровограді відбувся V фестиваль польської культури, серед організаторів якого об'єднання поляків Кіровоградщини „Полонія” ім.Кароля Шимановського та Союз поляків України. У рамках заходу в ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулася презентація книги С.Шевченка.”Кіровоградщина в українсько-польських зв'язках. Освіта і наука”. (1820-ті – поч.2000-х рр.). Учасники презентації відвідали Центр Європейської інформації, що працює при відділі читальних залів, та ознайомилися з двома виставками “Скарби польської культури” та “Євроатлантичний вимір стратегічного партнерства: Україна - Польща”.

Ввечері в дендропарку відбулося свято польської музики і танцю за участю колективів з Києва та Кіровограда.

22 – в День скорботи та шанування пам'яті жертв війни, на Фортечних валах у Кіровограді відбулося перепоховання останків 159 воїнів, які загинули на території нашої області під час Великої Вітчизняної війни.

– у Києві в клубі “Arena entertainment” відбулася церемонія відзначення третьої Всеукраїнської програми “Музейна подія року” та програми підтримки музейних працівників на 2008-2009 роки, організованих Міжнародним благодійним фондом “Україна 3000”. Диплом лауреата програми підтримки музейних працівників отримав завідуючий фондами Олександрівського районного краєзнавчого музею Василь Білошапка. Відзнаку нашому земляку вручила голова наглядової ради Міжнародного благодійного фонду Катерина Ющенко.

28 – біля пам'ятника Т.Шевченку в Кіровограді відбувся урочистий мітинг з нагоди святкування Дня Конституції України..

– У Кіровоградському музичному училищі традиційно відзначили кінець навчального року гала-концертом.

– Кіровоградському зразковому хореографічному ансамблю “Вікторія” виповнилось п'ятнадцять років. Свій день народження колектив відзначив гала-концертом в обласній філармонії.

– Молодіжна асоціація “Златопілля” провела на Кіровоградщині фестиваль української народної творчості “Степограй -2008”.

– Відбулися щорічні “Шекспірівські читання”, започатковані Соціально-педагогічним інститутом “Педагогічна академія”.

– На першому Міжнародному дитячому та юнацькому фестивалі духовної творчості “Духовні джерела”, який пройшов у Києві, в номінації “Дитяче та юнацьке кіно” кіровоградську самодіяльну відеостудію “Погляд” нагородили дипломом третього ступеня за кращу режисерську роботу.

– 20-річчя відсвяткував самодіяльний хор „Ветеран”, створений при міській організації ветеранів, яким уже 15 років керує Вікторія Карпова.

– В художньо-меморіальному музеї Олександра Осмьоркіна до Дня захисту дітей відкрилась виставка робіт вихованців Кіровоградської дитячої художньої школи під назвою „Ми вчимося малювати”.

– в обласному художньому музеї експонувались виставки:

- “Сучасне мистецтво Кіровоградщини”. Основу експозиції становили твори членів обласної організації Національної спілки художників. На виставці представлено авангард народного художника України Михайла Надеждіна, символіку Андрія Надеждіна, настроєві живописні композиції заслуженого працівника культури України Леоніда Бондаря, роботи Сергія Шаповалова, Анатолія Янева, Юрія Вінтенка, Ігоря Смичека, Валерія Давидова, Юрія Гончаренка, твори декоративно-ужиткового мистецтва Наталії Федоренко і Марії Черни;

- виставка образотворчих робіт Насті Шкоди, випускниці Знам'янської ЗОШ № 2;

- музейна експозиція до 12 -ї річниці Конституції України;

- виставка “Українська вишивка. Рушник”.

– Обласний краєзнавчий музей підготував пересувні виставки з нагоди 110-річчя від дня народження Олени Журливої, 130-річчя від дня народження Івана Мар'яненка.

– В Олександрійському міському краєзнавчому музеї розгорнуто перший вернісаж Євгенії Чеменко – випускниці місцевої дитячої художньої школи: пейзажі, натюрморти, вишивки бісером.

Липень

11 – в обласному художньому музеї відкрилася перша персональна виставка студента Національної академії мистецтв та архітектури Володимира Чорного “Суміш”. В експозиції представлені графічні твори останніх років, виконані у найрізноманітнішій техніці: ліногравюра, гравюра на дереві, мецо-тинто, акварелі, суха голка, змішана техніка - загалом, все те, що свідчить про необмежений світ захоплень автора.

12 – виставою М.Гоголя “Ревізор” відбулося закриття 126 театрального сезону Кіровоградського театру ім. М.Проїшова п'ятий фестиваль сучасної польської пісні під патронатом Генерального консульства Республіки Польща в Україні. Раніше місцем проведення фестивалю був виключно Київ. Конкурсантами фестивалю були 9 виконавців з семи міст України.

– Учасники дитячого хору “Елегія” міської музичної школи № 3 (керівник і диригент хору - Алла Васильєва) повернулися з Австрії, де взяли участь у Всесвітній олімпіаді хорового співу “Всесвітні Хорові Ігри” та отримали диплом “Великих Ігор” і велику срібну медаль.

– Відбувся виїзний семінар-практикум для методистів з питань охорони культурної спадщини, участь у розкопках на території Новоархангельського району. Мета семінару – підвищення кваліфікації методистів з питань пам'яткоохоронної справи відділів культури і туризму райдержадміністрацій, міськвиконкомів.

– В обласному художньому музеї пройшло нагородження лауреатів обласної премії в галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-ужиткового мистецтва ім. Якова Паученка.

У номінації “Геральдика та вексилологія” премію одержав художній редактор фірми “АМА”, член Українського геральдичного товариства Валерій Нікітінський – за розробку символіки Маловисківського району, міста Олександрії та села Головкивки Олександрійського району, у номінації “Декоративно-ужиткове мистецтво” – художник, член Національної спілки художників України Анатолій Пунгін – за розробку серії вітражів.

14 – в обласному художньому музеї відбулося відкриття виставки

“Перлини українського мистецтва” з фондів Національного художнього музею України. Експонувались роботи відомих українських митців ХХ століття Тетяни Яблонської, Миколи Глуценка, Михайла Дерегуса, Йосипа Бокшая, Сергія Шишка, Сергія Григор’єва та ін.

21 – у відділі мистецтв ОУНБ ім. Д.І.Чижевського відбулася зустріч відомого мистецтвознавця, професора одного з вузів США Павла Босого з творчою інтелігенцією нашого міста та викладачами СП «Педагогічна академія», КДПУ ім.В.Винниченка.

– В обласному художньому музеї експонувалась персональна виставка самодіяльної місцевої художниці Світлани Малишевої.

– У залі сакрального мистецтва обласного художнього музею експонувалась виставка, присвячена 1020-й річниці хрещення Київської Русі. Представлені ікони, датовані XVIII-XX століттями, та елементи вбрання священнослужителів, а також православна друкована продукція, зокрема повний комплект богослужбової літератури українською мовою, (понад 30 томів), випущений з благословення його святості Філарета, Патріарха Київського і всієї Руси-України. Окремий експозиційний комплекс складають вишиті ікони, створені у художньо-виробничій майстерні, яку очолює Жанна Майхровська.

31 – в обласному художньому музеї відкрилась посмертна виставка світловодського художника Володимира Середенка. На виставці переважають пейзажі та портрети. Роботи В.Середенка експонувалися у Світловодську, Кіровоградському художньо-меморіальному музеї О.Ос്മьоркіна, обласному краєзнавчому музеї.

Серпень

3 – в Кіровограді освячено церкву в ім’я святих апостолів Петра і Павла. Освятив храм Блаженніший Митрополит Київський та всієї України Володимир. Фундамент цього храму було закладено нині покійним колишнім міністром внутрішніх справ Юрієм Федоровичем Кравченком. Добудовували храм вдова Тетяна Петрівна та дочка Ірина Юріївна за допомогою меценатів і благодійників.

– Родинне свято ”Козацькому роду – нема переводу” відбулося в селі Олександрівці-Пашенковці Олександрійського району. На ньому діти та дорослі співали пісень, танцювали, славили у віршах родину та Україну. Гості свята могли також відвідати музей одного роду, де зібрано фотографії, глиняні горщики, скрині, вишиті рушники, тощо. Найстарішим експонатам музею понад сто років.

21 – в обласному художньому музеї відкрито виставку декоративно-ужиткового мистецтва, присвячену а 17-й річниці незалежності України. Представлено рушники, гобелени, вишиті жанрові картини, зокрема

ілюстрації до народних пісень, різьблення по дереву, лозоплетіння, вишивані панно, кераміку народних майстрів нашого краю.

22-23 – в Кіровограді пройшли урочистості з нагоди Дня Незалежності України та Дня Державного Прапора. Відбулося покладання квітів до пам'ятників Т.Шевченку, Б.Хмельницькому, а біля пам'ятника Т.Шевченку – урочистий мітинг, в обласній філармонії – урочисті збори та святковий концерт.

Указом Президента України Віктора Ющенка за значний особистий внесок у культурний розвиток Української держави, з нагоди 17-ї річниці незалежності України орденом Княгині Ольги III ступеня відзначено Зою Кадук, голову обласної організації профспілки працівників культури, почесне звання “Заслужений діяч мистецтв України” присвоєно Олександрові Жовні – письменникові, кінодраматургові (м. Новомиргород).

– Редакція газети “Народне слово” визначила лауреатів премії ім.Володимира Винниченка, яка щороку присуджується до Дня Незалежності України. Лауреатами премії стали: І.М. Архипенко, голова Гайворонської райдержадміністрації – за внесок у економічно-соціальний розвиток району, В.П. Шурапов, завідувачий літературною частиною театру ім. М. Кропивницького – за публікації з нагоди 125-річчя театру корифеїв, О.Ю. Жовна, педагог Новомиргородського інтернату – за внесок у вітчизняну літературу і кіно (автор чотирьох книжок прози, сценаріїв до фільмів за своїми оповіданнями, режисер-постановник стрічки “Маленьке життя”).

До Дня Незалежності України:

22 – в краєзнавчому відділі ОУНБ ім. Д.І.Чижевського відбулось відкриття персональної виставки члена Клубу народних ремесел „Ниточка” Корсун Раїси Іванівни “Фарби літа”. В експозиції - вишивка гладдю та хрестиком на предметах одягу та інтер'єру. Вінчає рукотворну красу вишитий образ Божої Матері в обрамленні традиційного українського рушника.

23 – обласна організація Національної спілки художників України відкрила виставку живописних та графічних робіт. На відкритті голова обласної організації НСХУ Михайло Надєждин презентував п'яте видання мистецького альбому “Художники України”, до якого увійшли і роботи митців Кіровоградщини.

– У світловодському міському краєзнавчому музеї відкрилася виставка “Квітує, Світловодщина”, на якій представлені кращі роботи місцевих художників-аматорів Анатолія Сіромахи та Юрія Цуканова.

– У відділі міського абонементу ОУНБ ім. Д.Чижевського відбулася презентація персональної виставки робіт Ольги Родигіної – студентки факультету дизайну КДПУ ім.В.Винниченка. Представлені: акварель, живопис, станкова графіка, декоративно-ужиткове мистецтво, батик, розпис на склі, плетіння бісером, орігамі, витинанки. Всі роботи пронизані

українським колоритом, розкривають красу і неповторність української природи, вишуканість кращих традицій українського декоративно-ужиткового мистецтва.

Вересень

1 – обласними бібліотеками проведено День знань: в ОУНБ ім.Д.Чижевського відбувся день відкритих дверей для першокурсників місцевих ВНЗ, проведені оглядові екскурсії-ознайомлення з відділами бібліотеки; в бібліотеці ім.О.Бойченка – літературно-музична година “Письменники степового краю”, віртуальна подорож “Прогулянка в стилі сецесія” та “Сім чудес України”, розповідь-презентація “Мій рідний край і роздуми про нього”, слайд-подорож “Моя Кіровоградщина, мій край, моя земля”.

6 – в приміщенні Кіровоградського районного будинку культури відбувся обласний відбірковий тур XI Всеукраїнського фестивалю сучасної пісні та популярної музики “Червона рута”. Взяли участь 32 окремі виконавці та 13 рок-гуртів.

9 – у картинній галереї Петра Оссовського “Світ і Вітчизна” було проведено мистецький захід, присвячений 74-й річниці від дня народження видатного художника земляка Юрія Луцкевича.

15 – в обласному художньому музеї відкрилася виставки робіт молодих художників Кіровоградщини, на якій представлено 74 художні твори.

16 – у художньо-меморіальному музеї О.Осмьоркіна відкрилась виставка живопису “Відлуння степу” члена Національної спілки художників України, старшого наукового співробітника музею, викладача Кіровоградської дитячої художньої школи ім.О.Осмьоркіна Андрія Надєждіна. Представлено понад 40 творів 2005-2008 років із живописних серій “Осінні світанки мого дитинства”, “Пам’ять”, “Євангельські роздуми”, “Метаморфози сучасності”, “Хорватські подорожі”.

19-21 – в Палаці культури “Ювілейний” м. Новоукраїнки відкрито пересувну виставку плакатів “Ми звинувачуємо! Голодомор 1932-1933 рр. – геноцид українського народу”. Представлено 62 роботи – яскраві, промовисті і одночасно жакливі свідчення про страшний період історії українського народу. Організатором є український інститут національної пам’яті.

– У Кіровограді відзначали 254-річчя з дня заснування міста. У рамках святкування відбувся фотоконкурс “Кіровоград очима кіровоградців”.

19 – у Кіровограді на будівлі колишнього кавалерійського училища встановлено меморіальну дошку Герою Радянського Союзу генералу І.Шепетову.

19 – в обласному театрі ім.М.Кропивницького відбулася вистава „Прости і помилуй”, присвячена драматичним подіям голодомору на Україні

періоду 1932-1933 років (за п'єсою М. Кузьо), у постановці Волинського театру ім.Т.Шевченка.

20 – у філармонії відбулася вистава Санкт-Петербурзького театру “Рок-опера” ”Иисус Христос суперзвезда” за участю провідних акторів театру. Художній керівник та постановник вистави - заслужений діяч мистецтв Росії Володимир Подгородінський.

22 – вшанування пам'яті партизанів та підпільників часів великої вітчизняної війни з нагоди Дня партизанської слави відбулося на Фортечних валах у м.Кіровограді. Напередодні в обласному художньому музеї до Дня партизанської слави відкрилась виставка художніх творів “Україна партизанська. Фронт в тилу ворога”, мета якої ще раз осмислити партизанський рух, його масштаби, специфіку та значення для перемоги над ворогом.

25-26 – в КДПУ ім.В.Винниченка пройшли III Міжнародні та XV Всеукраїнські педагогічні читання “Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ідеї, пошуки, перспективи”, присвячені 90-річчю від дня його народження. Учасниками були педагоги і науковці з Китайської Народної Республіки, члени Асоціації педагогів Сибіру і Уралу, вчені Російської академії освіти, польські педагоги, науковці Академії педагогічних наук України, делегати з 18 областей України, педагогічна громадськість Кіровограда. Форум продовжив роботу в Павлівській школі імені Василя Сухомлинського. Відбулася також презентація нової книги про життя, педагогічну та наукову діяльність Василя Сухомлинського під редакцією професора Григорія Клочака.

26 – в рамках відзначення Дня туризму в Україні в приміщенні обласного художнього музею відбулось відкриття обласної фотовиставки „Золотими стежками Ексампею”. Представлено близько 20 робіт фотохудожників із міста Кіровограда та області.

27 – у Кіровограді біля Хреста на Фортечних валах відбулася чергова акція “33 хвилини” із вшанування жертв комуністичних репресій. Було зачитано прізвища наших земляків з Вільшанського району , які померли в наслідок Голодомору. Звучали спогади очевидців, яким вдалося вижити.

– Кіровоградський обласний театр ляльок взяв участь у I Всеукраїнському фестивалі “Лялькова веселка” у м. Запоріжжі. Вистава “Про Хому та щуку” Є. Гімельфарба, створена за мотивами п'єси М.Кропивницького “По щучому велінню”, була відзначена дипломом лауреата, а актора театру Г.Стогодюка нагороджено дипломом за кращу чоловічу роль. Спеціальним дипломом фестивалю відзначена поліграфічна продукція театру (афіша, програмка, буклет).

27 – на території музею-заповідника Івана Тобілевича (Карпенка–Карого) „Хутір Надія” відбулося урочисте відкриття традиційного XXXVIII Всеукраїнського свята театрального мистецтва „Вересневі самоцвіти”. Того

ж дня в театрі ім. М.Л.Кропивницького показана вистава Чернігівського обласного академічного українського музично-драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка „Одружуйтесь – і ну вас к бісу”.

– Відбулася прем’єра п’єси одеського драматурга О.Марданя ”Дочки-матері” (режисер-постановник Юрій Жеребцов). Головні ролі виконали заслужена артистка України Наталія Іванчук та артистка Наталія Полякова.

30 – в обласному художньому музеї за підтримки Кіровоградської митниці відкрито виставку” Японська каліграфія” з фондів Національного художнього музею України. До нашого міста вона завітала вперше.– у меморіальному музеї М.Кропивницького відбулася презентація книги доцента кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В.Винниченка, краєзнавця Сергія Шевченка “Лицарі степового краю”, присвячена 70-річчю області.

Жовтень

1 – в ОУНБ ім. Д.Чижевського відбулося відкриття канадсько-українського бібліотечного центру. Канадське товариство приятелів України подарувало обласній бібліотеці близько вісімнадцяти тисяч книг та періодичних видань майже з усіх галузей знань. Написані вони українською та англійською мовами. Представлена художня, публіцистична, мистецька, довідкова та дитяча література. Деякі видання є унікальними. Широко представлена і енциклопедична література, особливо англomовна. Найавторитетнішою серед них є універсальна енциклопедія “Британіка”. В урочистостях з нагоди відкриття центру взяли участь надзвичайний і повноважний посол Канади в Україні Даніель Карон та керівник цього проекту, голова канадського товариства приятелів України Іван Кузик, український письменник Михайло Слабошпицький та канадський письменник Степан Горлач. Захід зібрав представників влади і громадськості, науковців, членів обласних організацій Національної спілки письменників України та Національної спілки краєзнавців України, священнослужителів, представників обласних осередків Всеукраїнського товариства “Просвіта”, скаутської організації “Пласт”, товариства «Україна-світ».

2 – в актовому залі музичного училища відбулася презентація нового видання “На пам’ять про рідний край” (автор-упорядник краєзнавець Олександр Чуднов) – збірник спогадів відомих і видатних уродженців краю – Єлисаветграда, Олександрії, Світловодська, Бобринця тощо. Книжка щедро проілюстрована старовинними фотографіями, листівками та творами кіровоградських майстрів пензля.

2-7 жовтня в Ялті відбувся Всеукраїнський семінар “Україна моя вишивана”, в якому взяли участь кращі вишивальниці України. Кіровоградщину представляли Наталія Нижникова, керівник відомого в місті клубу народних ремесел “Ниточка” та знавець кіровоградського рушника Раїса Айвазовська.

8 – у виставковій залі обласного центру народної творчості відбулося відкриття виставки майстрів різьби по дереву та керамічної мініатюри “Чарівний світ мистецтва”, на якій представлені роботи учасників обласного творчого об’єднання “Дивосвіт” – народних майстрів з Компаніївського, Голованівського, Новоукраїнського, Новоархангельського, Ульяновського, Гайворонського, Добровеличківського, Знам’янського районів та міст Кіровограда, Олександрії.

10 – в обласному художньому музеї відкрилася виставка до Дня художника. Представлено твори живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва кіровоградських митців. Відбулася презентація художнього альбому “Кіровоград. Образотворче мистецтво: минуле і сучасне”. Альбом є творчо-біографічним довідником про митців, які народилися або працювали в м.Кіровограді.

– На будинку, в якому проживав наш земляк, майстер реалістичного живопису Володимир Федоров, встановлено меморіальну дошку. Володимир Федоров створив багато полотен на історичну тематику, портретів сучасників, величезну кількість пейзажів, брав активну участь у культурному житті міста і області, працював декоратором в обласному музично-драматичному театрі, тривалий час був головним художником ХВП Худфонду України.

– Указом Президента України звання “Заслужений художник України” присвоєно художникові-живописцю Сергію Гавриловичу Шаповалову.

– До Дня художника мистецький факультет КДПУ ім. В.Винниченка відкрив виставку “ALLA PRIMA”. На ній представлені роботи студентів художньо-графічного відділення, написані влітку під час практики в Судаку та Одесі.

11 – в селі Бірки Олександрівського району відбулося традиційне Свято козацької слави, приурочене до Дня українського козацтва. На святі виступили аматорські фольклорні колективи області.

– В ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулась презентація книги київської поетеси Маргарити Черненко “По светлой линии крыла” та перегляд фотовиставки “Прихована поезія буття”.

16-19 – в Кіровограді гастролював Національний академічний український драматичний театр ім. М.Заньковецької. Львів’яни показали вистави – “Сава Чалий” Івана Карпенка-Карого та “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” Марка Кропивницького, музичну виставу “Гуцулка Ксеня” Ярослава Барнича, а також відому в Україні та за кордоном постановку “У.Б.Н.” (“Український буржуазний націоналіст”) Галини Тельнюк.

17 – ОУНБ ім. Д.Чижевського відвідав Богдан Миколайович Козак, декан факультету культури і мистецтв Львівського університету. Він подарував бібліотеці книги з театрознавства, мистецтвознавства, наукові праці викладачів цього університету, близько двох десятків драматичних творів

письменників української діаспори 1915-1917 років видання, а також унікальний переклад Рудницького п'єси „Гамлет”, здійснений ще 1943 року, але виданий лише в наші дні.

18 – на Фортених валах біля пам'ятного знака “Українцям – жертвам комуністичного геноциду – Голодомору 1932-1933 років” відбулася акція “33 хвилини”, присвячена вшануванню пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. У заході взяли участь представники Кіровоградського міського товариства політв'язнів і репресованих, Кіровоградської станиці Національної скаутської організації України “Пласт”, учні та студенти навчальних закладів міста. Представники “Пласту” зачитали прізвища осіб, які померли в період Голодомору в місті Кіровограді, відбулося покладання квітів та запалення свічок. Хвилиною мовчання вшановано пам'ять жертв Голодомору.

– У Світловодську відбулася науково-практична конференція “Проблеми вивчення, збереження та пропагування історичного та культурного спадку частини Середньої Наддніпрянщини, затопленої водами Кременчуцького водосховища”, у якій взяли участь науковці КДПУ ім. В.Винниченка, Черкаського та Полтавського педагогічних університетів.

24 – в ОУНБ ім. Д.Чижевського відбувся обласний семінар директорів, завідуючих фондами та наукових співробітників музеїв-юридичних осіб “Новітні дослідження в краєзнавстві та їх використання в музейній практиці”. Розглядалися питання: використання архівних документів у дослідженнях, археологічне дослідження Кіровоградщини останніх десятиріч XX ст. у діяльності музеїв, Голодомор 1932-1933 рр. у документах державного архіву Кіровоградської області, результати досліджень, мистецтвознавчі аспекти дослідження історії створення та розвитку обласної організації Національної спілки художників України, новітні дослідження фондів Кіровоградського міського музею ім.К.Шимановського, використання потенціалу сучасних краєзнавчих досліджень Кіровоградщини в музейній педагогіці тощо. Відділ краєзнавства ОУНБ презентував книжкову виставку нових краєзнавчих надходжень.

28 – в Кіровограді відбулося покладання квітів до вічного вогню на Фортених валах з нагоди 64-річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників.

– У рамках відкриття театрального сезону в меморіальному музеї М.Кропивницького у “Театральній вітальні” відбулася зустріч із заслуженою артисткою України Валентиною Литвиненко.

30 – в обласному центрі народної творчості відкрилась виставка “Мистецтво Бобринецького краю”. В експозиції представлені вишивка, картини, квіти з бісеру, дерев'яні різьблені роботи та литі з металу скульптури.

– На XIII Всеукраїнському фестивалі телерадіопрограм “Калинові

острови”, що проходив на Рівненщині, у номінації ”Душі невичерпна криниця” серед 29 телерадіокомпаній творчий колектив Кіровоградської обласної державної телерадіокомпанії виборов відразу дві перемоги: за теленарис ”На покуті душі” про народну артистку України Антоніну Червінську (автори – журналіст Володимир Мошинський та оператор і режисер Костянтин Карпов) та за радіопрограму журналістки Марії Лебідь ”На гостину до лелечого гнізда”.

– В Устинівському районному будинку культури відбувся творчий звіт школи естетичного виховання, присвячений 40-річчю з дня її заснування.

31 – у кінотеатрі ”Зоряний” відбулася прем’єра кінострічки нашого земляка письменника, режисера, кіносценариста Олександра Жовни ”Маленьке життя”. Стрічка брала участь у цьогорічних фестивалях ”Покров” та ”Молодість”. На першому з них посіла третє місце.

– Наприкінці жовтня в Чернігові відбувся XIX Міжнародний фестиваль ”Слов’янські театральні зустрічі”, який проходив під девізом ”Театр як засіб взаємного розуміння і зміцнення миру між народами”. Учасники – театри Києва, Харкова, Полтави, Москви і Гомеля. Кіровоградський театр ім. М.Кропивницького показав там свою виставу ”Тепленьке місце” за О.Островським (постановка заслуженого діяча мистецтв Михайла Ілляшенка). З престижного фестивалю колектив повернувся його дипломантом.

– Концертом колективів обласного центру дитячої та юнацької творчості відкрився 18 сезон дитячої філармонії. Особливість цього концертного сезону – широкий спектр тематичних заходів, зокрема, лекторій для дітей та юнацтва, який охоплює творчість відомих митців нашого краю та композиторів-класиків.

– Творчим вечором народної артистки України, солістки Національної опери Лідії Забілястої розпочала новий сезон обласна філармонія. Це був перший концерт з циклу ”Відкриття сезону” і рубрики ”Майстри мистецтва – наші земляки”.

– Відділ науково-методичної роботи та соціологічних досліджень разом з відділом краєзнавства ОУНБ ім. Д.Чижевського підготували та видали методико-бібліографічні матеріали до 90-річчя В.О.Сухомлинського „Василь Сухомлинський: у діалозі з сучасністю”.

Листопад

3 – в обласному художньому музеї напередодні відкриття фестивалю національних культур відбулася фото-художня виставка ”Степова веселка”. На відкритті виступив хореографічний ансамбль ”Росинка”.

– У Кіровограді пройшов фестиваль національних культур ”Степова веселка”, присвячений 70-річчю утворення Кіровоградської області. На території області проживають понад сто національних меншин. Цього року

у фестивалі взяли участь обласне відділення “Російський рух України”, обласний благодійний общинний єврейський центр “Хесед Шломо”, товариство Вільшанських болгар “Алфатар” асоціації болгар України, об’єднання поляків Кіровоградщини “Полонія”, відділення Українського республіканського товариства російської культури “Русь”, обласний німецький культурний центр “Розвиток”, обласна організація кримських циган “Джелем, ромале”, Російський культурний центр.

Протягом тижня відбулися різноманітні творчі зустрічі, конференції, виставки, концерти за участю представників національних спільнот, серед яких: науково-практична конференція “Доля поляків на Кіровоградщині” (КДПУ ім.В.Винниченка), круглий стіл “Розуміння Холокосту”, літературний вечір „Русское слово”, тематичний вечір „Русские в истории Елисаветграда – Кіровограда”, виставка майстрів декоративно-ужиткового мистецтва Белгородської та Воронежської областей в ОУНБ ім.Д.Чижевського, презентація Кіровоградського обласного німецького культурного центру “Розвиток”, концерт фольклорного ансамблю циганської пісні і танцю “Шатриця”. Заходи пройшли також в районах області. Завершився фестиваль великим концертом в театрі ім.М.Кропивницького.

6 – на будівлі Кіровоградського залізничного вокзалу відкрита меморіальна дошка залізничнику Герою Соціалістичної праці Семену Тютюшкіну.

– В обласному художньому музеї відкрилася персональна виставки члена Національної спілки художників України Анатолія Дворського.

7 – у відділі краєзнавства ОУНБ ім.Д.Чижевського проведено конференцію „Розсекречена пам’ять. Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВС”. Участь взяли краєзнавці, співробітники архівних та музейних установ, студенти вищих навчальних закладів.

8 – Кіровоградська область прийняла естафету міжнародної акції “Незгасима свічка”. Мітинг-реквієм відбувся у м.Кіровограді біля пам’ятного знаку жертвам Голодомору 1932-1933 років на Фортечних валах. Було зачитано списки безвинно загиблих кіровоградців. Присутні вшанували пам’ять жертв геноциду хвилиною мовчання та поклали квіти до пам’ятного знаку.

12 – відбувся вечір пам’яті Є.М.Чабаненко з нагоди 80-річчя від дня її народження.

12 – презентація музейного фестивалю в Українському клубі.

19 – в обласному художньому музеї відбулась презентація “Національної книги пам’яті жертв Голодомору. Кіровоградська область” та виставки «Ми звинувачуємо!»: Голодомор 1932-33 рр. – геноцид українського народу.». Учасники презентації оглянули експозиції з документами Кіровоградського обласного державного архіву, малюнки конкурсу “Голодомор очима дітей”.

21 – у театрі ім.М.Кропивницького відбувся показ літературно - музичної

композиції “Скорботною пам’яттю свічка горить”, присвячений вшануванню пам’яті жертв голодоморів. В основу композиції покладено уривок з п’єси Миколи Куліша “97”, в якій розповідається про голодомор на Херсонщині, до складу якої входила частина нинішньої Кіровоградщини.

22 – відбулася скорботна хода до пам’ятного знаку жертвам Голодомору 1932-1933 років на Фортечних валах, а також мітинг-реквієм вшанування пам’яті жертв Голодомору в Україні.

У дні відзначення 75-років Голодомору в Україні:

– пам’ятний знак у вигляді хреста, перевитого рушником, відкрито в центрі Олександрії.

– Указом Президента України завідувачу наукової редакції обласного відділення пошуково-видавничого агентства “Книга пам’яті України” Івану Петренку присвоєно звання “Заслужений працівник культури України”.

– У Петровому відкрито пам’ятний знак – кам’яний хрест на честь земляків, що загинули від голоду в 1932-1933 роках.

– У Державному архіві області відкрито виставку документів “Україна у боротьбі за державність”. Основу експозиції складають документи національно - визвольної боротьби у XVII столітті та протистояння політичних сил у період українського державотворення 1905-1920 років XX століття. Серед матеріалів - оригінали постанов Єлисаветградської міської думи та управи, інші документи.

– У художньо-меморіальному музеї Олександра Осмьоркіна експонувалась виставка малюнків учнів кіровоградських загальноосвітніх шкіл – переможців шкільного етапу конкурсу дитячого малюнка “Голодомор очима дітей”, проведеного за ініціативи міського управління освіти.

17 – у відділі мистецтв ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулася презентація книги поезій Валерія Сидніна „Улитка на лезві”.

19 – у відділі мистецтв ОУНБ ім. Д.Чижевського відбулося відкриття виставки творів образотворчого мистецтва викладачів мистецького факультету КДПУ ім. В.Винниченка.

22 – у будинку вчителя відбувся Всеукраїнський науково-практичний семінар «Історична пам’ять як чинник українського державотворення».

26 – у КДПУ імені Володимира Винниченка відбулася обласна науково-практична конференція «Трагедія голодомору 1932-1933рр. на Кіровоградщині».

26-27 – на базі театру ім. М.Кропивницького відбувся обласний семінар керівників театральних колективів та методистів районних будинків культури з театрального жанру. Учасники семінару переглянули виставу “Декамерон” театру ім.М.Кропивницького та здійснили екскурсію до обласного художнього музею.

27 – в Кіровоградському обласному художньому музеї відбулося відкриття персональної виставки Анатолія Кімнатного. На виставці представлено 24 роботи, виконані в техніці олійного живопису. Виставка приурочена Всесвітньому дню боротьби зі СНІДом.

– Письменник Віктор Погрібний за книгу памфлетів, фейлетонів і гуморесок “Маркове пекло” здобув літературну премію ім.О.Вишні.

– Колектив обласного театру ляльок з виставою “Готель “У Мурзика” взяв участь у фестивалі авторських вистав театрів ляльок “Лялькове рандеву”, що проходив у м.Чернігові. Артистів нагороджено Дипломом фестивалю та окремою спеціальною Подякою.

– У Кіровограді відбулося відкриття меморіальної дошки заслуженому журналістові України Віталію Ципіну.

– Кіровоградський зразковий хореографічний ансамбль “Метелиця” посів третє місце у номінації “Хореографія” на міжнародному благодійному дитячому фестивалі “Світ талантів”, який відбувся в Києві.

– Народному художньому театру-студії “Маска” Кіровоградського ОЦДЮТ, беззмінним керівником якого є Н.Фільченкова, 1 листопада виповнилося 20 років. Святкування проходило в обласному театрі ляльок.

– Кіровоградській музичній школі № 1 ім.Генріха Нейгауза виповнилося 75 років. З цієї нагоди відбулися урочистості.

– В обласному художньому музеї експонувалась виставка gobеленів та української народної ікони на склі вінницького художника Олександра Ковальчука.

– У меморіальному музеї М.Кропивницького відбулась презентація книги біографічних поем Ніни Бредихіної ”Женьшеневий куш”, що вийшла у видавництві “Степ”. Книга присвячена театральній родині Тобілевичів.

Грудень

1 – в обласному художньому музеї відбулася персональна виставка творів Артема Небесного до Міжнародного дня інвалідів.

2 – у Кіровоградському районі з нагоди 70-річчя утворення області відбулася районна історико-географічна конференція «Моя Кіровоградщина – перлина скіфського степу».

3 – в обласному художньому музеї відбулося відкриття виставки творів Анастасії Шкоди “Крок у життя” до Міжнародного дня інвалідів. В експозиції представлені 64 фотороботи та 16 малюнків молодшої художниці.

4-5 – Державний політехнічний музей Національного технічного університету України «КПІ» провів Всеукраїнську наукову конференцію «Актуальні питання історії техніки», на якій Кіровоградщину представляла Л.Гайда.

6 – в Олександрійському міському палаці культури відбувся вечір

українського фольклору північного та східного регіонів області (Знам'янський, Олександрійський, Олександрівський, Онуфріївський, Петрівський, Світловодський). У заході взяли участь 24 народні аматорські фольклорні колективи, 11 з яких підтвердили звання “народний”. Були представлені як народні пісні, так і старовинні обряди: “Козацькі проводи”, “Українські вечорниці”, фольклорне театралізоване дійство “Гей, сідлайте коней, козаченьки”. Також була влаштована виставка робіт майстрів декоративно-ужиткового мистецтва міста Олександрії.

8 – у КДПУ імені Володимира Винниченка відбулося урочисте засідання обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Просвіта» імені Т.Шевченка з нагоди 140-річчя «Просвіти».

8 – у художньо-меморіальному музеї ім.О.Ос്മьоркіна відбулося вручення обласної премії ім.Олександра Осмьоркіна. Лауреатами премії стали: у номінації “Національна традиція” – член НСХУ, заслужений працівник культури України, директор Кіровоградської дитячої художньої школи ім.О.Ос്മьоркіна Леонід Бондар; у номінації “Новітні спрямування” – Андрій Надеждін, член НСХУ, провідний науковий співробітник художньо-меморіального музею О.Ос്മьоркіна; у номінації “Мистецтвознавство та історія мистецтв” – кандидат історичних наук, доцент кафедри мистецтв та дизайну КДПУ ім. В.Винниченка Олександр Босий.

10 – з нагоди відзначення Міжнародного дня захисту прав людини відбувся мітинг та покладання квітів до пам'ятної дошки В.Чорноволу в обласному центрі.

– У Кіровограді відкрито та освячено перший храм Української греко-католицької церкви. До міста з'їхалися греко-католики з усієї області. У храмі відслужили літургію.

10 – відбулося засідання президії обласної організації спілки краєзнавців з проблем підготовки до відзначення 70-річчя утворення Кіровоградської області.

12 – у відділі мистецтв ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулася презентація книги Юхима Яковича Авруцького „Мои пятилетние сверстники”. Автор останні роки мешкає в Німеччині, але не втрачає зв'язку з батьківщиною, друзями, літературним об'єднанням „Степ”.

– Відбувся концерт-презентація Кіровоградського обласного відділення Конгресу літераторів України.

15 – вийшов з друку перший бібліографічний покажчик видань про Кіровоградську область (Упор. Л.Гайда).

17 – у Києві відбулася Міжнародна наукова конференція «Українське народознавство на початку ХХІст. Теорія, методи та тенденції розвитку», учасниками якої стали кіровоградські краєзнавці Л.Гайда, М.Тупчієнко, О.Босий.

18 – у відділі краєзнавства ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулась обласна

конференція „До 20-річчя організаційного згуртування краєзнавців області та 70-річчя утворення Кіровоградської області”.

Брали участь краєзнавці, представники наукової, освітянської громадськості. У рамках конференції відзначено заслуги в галузі краєзнавства відомих дослідників краю. Зокрема, В'ячеславу Євгеновичу Шкоді присвоєно звання лауреата премії ім.Д.Яворницького за вагомий внесок у популяризацію та дослідження рідного краю. Відділ краєзнавства підготував книжкову виставку „Заповідники нашої духовності”, на якій представлено вагомий творчий доробок краєзнавців. Присутні ознайомилися з експозицією „Рельєфи Віктора Френча”.

– У театрі ім.М.Кропивницького відбувся обласний фестиваль авторської пісні, присвячений пожежно-рятувальній службі.

Танцювальний колектив “Аеліта” Кіровоградської міської ради повернувся з фестивалю “Різдвяний Київ”, який проходив у столиці. “Аеліта” серед сорока семи колективів з усієї країни посіла перше місце в номінації “сучасний естрадний танець”.

– Музей хліба відкрився в Новоукраїнці, на батьківщині хлібороба, двічі Героя соціалістичної праці Олександра Гіталова. Серед експонатів музею – знаряддя праці хліборобів, побутові речі, одяг та фото сільських трударів.

24 – в обласному художньому музеї відкрилась персональна виставка головного художника обласного театру ляльок Василя Остапенка. Представлені ляльки, макети декорацій, ескізи персонажів і костюмів, афіші, а також станкові графічні та живописні твори художника.

25 – у відділі краєзнавства ОУНБ ім.Д.Чижевського відбулась презентація книги Василя Бондаря „У пошуках слова значущого”, у якій взяли участь відомі літературознавці, письменники, науковці, вчителі, краєзнавці, журналісти, бібліотекарі міста.

– В обласному художньому музеї експонувалась виставка гобеленів та української народної ікони на склі вінницького художника Олександра Ковальчука.

27 – в театрі ім.М.Кропивницького відбулася вистава “Собаче серце” М.Булгакова у виконанні Московського незалежного театру (режиссер – народний артист Росії Валерій Золотухін).

– У дитячому розважальному центрі “Ігромир” відкрилась художня фотовиставка “Погляд 2008”. 65 авторів з Кіровоградської області, з інших міст України, а також Німеччини, Португалії та Росії представили більше 80 фоторобіт

– У Кіровограді пройшов Всеукраїнський конкурс бальних танців “Україна танцювальна”, в якому взяли участь танцюристи з 10 міст України. У старшій віковій групі перемогли кіровоградці з ансамблем “Конвалія”. В Кіровоградському БК “Авіатор” проходила мистецька акція “Вітер століть. Подих української поезії в рок -музиці”, учасниками якої були рок-гурти

”Тельнюк:Сестри” та “Кому Вниз”.

– У Кіровограді відбувся фестиваль естрадно-спортивного танцю ”Зоряний фест”. Участь взяли сорок танцювальних колективів з Кіровограда, Чернівців, Хмельницького, Львова, Києва, Житомира, Тернополя, Феодосії, Рівного, Калуша, Коломиї, Богородчан, з Івано-Франківська.

– Виставка вишивки та мальованих картин майстрині з Новгородки Лариси Зоріної відкрилась у Кіровоградському університеті розвитку людини “Україна”.

– В обласному художньому музеї експонувалась виставка ляльок “Феєрія Марини Чурсанової”. Для створення своїх лялькових персонажів вона застосовує пластилін, тканини, бісер, природні матеріали.

28-29 – в обласній філармонії пройшло свято новорічної ялинки. На нього запросили дітей соціально-вразливих категорій громадян з усіх районів і міст області.

Наукове видання

Краєзнавчий вісник Кіровоградщини

Випуск III

Голова редакційної ради **К. Шляховий**
Відповідальний редактор **С. Янчуков**

Верстка: А.Тараненко

Підписано до друку 15.12.2008 р. Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний. Гарнітура Times.
Ум.друк.арк. 12,32. Тираж 300. Зам. 215.

Комунальне підприємство “Центрально-Українське видавництво”.
Свідectво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 27.12.2004 р., серія ДК № 2051.

Надруковано в КП “Центрально-Українське видавництво”
Україна, 25006, м.Кіровоград, вул. Тимірязєва, 69.
Тел.: (0522) 24-25-96, 24-48-51.